

Зьвязана № 9-10' 1929

З Ь М Е С Т

	Стар.
Язэп Пушча—Сады вятроў	3
Кузьма Чорны—Лявон Бушмар (<i>аповесць</i>)	12
Паўлюк Трус —Са студэнцкага дзёньніка (<i>верш</i>)	30
Ю. Віцьбіч—Млынарова рука (<i>аповяданьне</i>)	32
Максім Лужанін—Салімонка (<i>паэма</i>)	38
Т. Кляшторны—Што нагадаў мне гэты вобраз (<i>верш</i>)	49
Кузьма Чорны—Неўзабаве вясна (<i>аповяданьне</i>)	53
Крапіва—„Наш“ (<i>сатыра</i>)	75
В. Вольскі—Новы ўсход (<i>вобразы з падарожжа</i>)	77

К у л ь т у р а м о в ы

К. Чорны—Публіцыстычныя нататкі	91
В. Вольскі—Пра словы нямецкага пахаджэння ў беларускай мове	97

К н і г а п і с

Ант. Адамовіч—Пра II том твораў М. Багдановіча	101
--	-----

З твору „Сады вятроў“)

Увэртура

Сады, сады вятроў—
Настроі вольных песень!
Гарачая гамоніць кроў
І навявае свежасьць.
Я слушаць буду плоць,—
Яна мне сьпеў сагрэе;
Зарослы сад палоць
Пад шум лістоў на дрэве.
Павыврываю ўпыр
Атругі горкай зельле.
Старых людзей упір
Ніжэй травы прыземлю.
Абступяць ветры там
Мяне вясёлым тлумам.
Душу сваю аддам
За братні пацалунак.
Ўсіх правяду ў сады
Пуцінай нехаджалай.
Астынуць дзён сьяды,
Ад берага адчалім.
Ня будзем шкадаваць
Таго, што ня збылося.
Журбы загацім гаць
Над чорнай прорвай лёсу.
Каля старых баляс
Хай моляцца поэты;
Я-ж пакажу для вас
Сады усёй плянэты.
На ўзмор'і, ў шторме слоў
Пачуеце прылівы...
Вякі сівых лясоў
Галіны рук скрывілі.
Ім хочацца ўлавіць
Агонь душы бязьмерна.

Як пчолы у вульлі,
 Так думкі іх адмерлі.
 Мінулы дзень стары
 Сплывае ціхім бродам.
 Нам новае тварыць
 Напісана ад роду.

Урыўкі з пролёгу

На пляцы

Грыміцкі

Творы, помнікі эпохі,
 Не разлесьць іх часу горкасьць.
 Крыкам сьвету не спалохаць,—
 Найвялікшы бунт ёсьць творчасьць!
 Перад ёй чало ўздымае
 Кожны раб і кожны гені.
 Ахапіць хацеў-бы з вамі
 Гэту радасьць вокамгненьнем.

Галасы

Праўду, праўду ён гаворыць;
 Трушчаць словы жорсткі камень.

Натоўп

Наш поэта нам ня вораг,
 Абвіём яго рукамі...

Старшыня

Просьба задаваць пытаньні,—
 Ёсьце макулінкі прасейце.

Грыміцкі

Дум няма ў мяне патайных,
 Расчыню вякоў вам сенцы.
 Увайду ў іх мужным крокам,
 На парозе з вамі стану;
 Перад намі сьвет шырокі
 Загрыміць зарой сьвітання.

Судзьдзя

Вы чаму вось гэтак шпарка
 Абмінаеце сучаснасьць?

Грыміцкі

Зор агні гараць над аркай,
Творчы дзень даўно пачаўся.
Не праспаў свайго я раньня,
Разам з вамі стаў на працу.
Не прасіў, калі меў раны,—
Загаіць чым іх, парайце!
Сам знайшоў бальзам гаючы
І такі пякельна-моцны!
З ім адчуў я слова гучнасьць
Пад вятры з садоў паўночных.
У сваім пакоі бедным
Вечнай творчасцю гарэў я.
Часам за скупым абедам
Мой настрой тугой гарэніў.
Але гэта толькі часам—
Да узлётаў новых творчых.
Я сабой—увесь сучаснасьць,
Дзень мой можна крочыць.

Галасы

Мы свайму поэту верым,
Адчуваем словы праўды.

Натоўп

Ты вядзі на свой нас бераг,
Мы табе сягонья рады!

.....
Ў нас патухлі іскры гневу.
Засьвяціла сонца ласкай.
Расьсявай-жа словы жменяй,—
Пра цябе з іх зложым казкі.

Прамова прокурора

.....
Узьдзіраем драпачамі
Цаліну гадоў сьпятрэлых.
Вы акіньце даль вачамі,—
Колькі красак там пятрэе,
Нам нясуць-жа сухазельле,
І яго за краскі лічым.
Ад яго чало мы земім
З прыкрай мінай на абліччы.

Дурнап'яну ў песьні годзе!
Хай бадзёрыць рух наш кожны!
Для настрою час так годзіць;
Чэзьне сум вядром парожным.

Грамадзяне, мы уважна
За поэтам кожным сочым;
Кожны крок яго уважаем,
Абгаворыма звочна.
Нас усё, усё цікавіць,
Людзі мы эпохі новай.
Не праткнем душы цвікамі,
Хоць гаворым жорсткай мовай.
Толькі усяму ёсьць межы,
І шырпённю гэтак сама.
Мы ў разваленым манежы
Пылу з сьцен не атрусаем.
Высім штылі гмаху стромых
На зямлі бацькоў гаротных.
Мускул наш гарыць настроем,
Бышчам сонца за гарой той.
Сорам з боку усміхацца,
Ці ў прыгоршчы сьлёзна хныкаць.
У вялікай сьветлай хаце
Так узорна, так нязвычай!
Будзе ў ёй поэт хай госьцем
Нашай радасьці вясёлай.
Едзем з грукатам па мосьце,
Абмінаем касагоры.
Ня угоніцца за намі
Той, хто пазяхае смачна.
Нам гісторыя ня зманіць,
Ня скрутнецца чорным мячам.
Гул магутнай індустрыі
Пракладае ў даліх рэйсы.
Што нам жураўліны вырай,—
З зор ён іскраў больш ня крэсіць.
Мы у рэшаце вадзіцы
Больш ня носім за бязрукіх.
Будуць з нас калісь дзівішча
Нашы радасныя ўнукі.
На ўспамін няхай пакіне
Сьпеў для іх поэт Грымціккі.
У вачох гадоў ня кпіны,
У вачох гадоў зарніцы.

Натоўп.

Слухаць будзем сьпеў мы гэты,
 Напяваць у кожны вечар.
 Любы, любы наш поэта,
 Застанешся ім ты вечна!

.....

Прамова Грыміцкага

Як, з чаго пачаць прамову,
 І у чым мне тут сазнацца?
 Ноч працяў іскрысты промень
 У забраных колісь нацый.
 Да такой і я належаў,
 Да такіх людзей забраных.
 Быў бунтоўны я начлежнік
 За жалезнай ночы брамай.
 Так было учора, колісь,
 Як крывава ўсходзіў месяц.
 Чалавечай сьмерці голас
 Услаўляць тады нас меўся.
 Дні такія мы атрэсьлі,
 Быццам вецер ліст у восень.
 Нашы казачныя рэйсы
 Звоняць там, дзе стыла бросень.
 Перакінулі праз прорвы
 Мы сваіх надзей імкненьні.
 Ці-ж нам сёньня хмурыць бровы
 У прасторах думак кемных?
 Кожны з нас гарыць жаданьнем,
 Што й ня сьнілі продкі нашы.
 Мы пакінема паданьні
 Для унукаў дзён інакшых.
 Час парваў сырыц супоні,
 У музей хамут аднесен.
 Ёсё-ж мінуўшчыну мы помнім,
 І балючы голас песень.
 Ноч нас гнала пад канвоём.
 Вецер выў у далях шорсткіх.
 Сёньня-ж я ахоплен новым,—
 Трушчу словам смутку жораст.
 Адкідаю я з дарогі
 Кожны камень і каменьчык.
 Перад сонечным парогам
 Рукі гневу не камечаць.

Што было учора з намі?
 Да крыві я сэрца змуліў.
 Гэта шчырыя прызнанні,
 Горкасьць дзён тугі мінулай.

Натоўп

Верым мы і адчуваем,—
 Многа горкіх слоў на сьвеце.
 На паўночным моры хвалі,
 Кажуць, сьцюжай крыўды сьвечыць,
 Ты умееш закранаць глыбіні
 Набалелых ран, цяпеньняў...
 Розгамі паны нас білі,—
 Гэта помнім як цяпер мы.

Грыміцкі

Перад вашай гнеўнай сілай
 Рухнулі якоў устоі.
 Вас малітвы не ўпрасілі,
 Вы сьпіхнулі ўсё „святое“.
 У асеньні гэны вечар
 Я ішоў да вас у горад.
 Не гарэлі ў хатах сьвечы,
 А гарэлі толькі зоры.
 Вечер разьмятаў лістоту,
 Успаміны дзён апаўшых.
 Я тады усёй істотай
 Слухаў вокліч песень ваших.
 Слухаў гнеў у хваляваньнях,—
 Вызваленьне з вечнай крыўды.
 Сьвежасьць вы жыцьцю ўлівалі
 Бяз ніякага надрыву.
 Ажыла душа людзкая,
 Нэрвы правадоў рымелі;
 На сівых гранітных скалах
 Рэволюцыя грывела.
 Я радзіўся ў гэным гrome
 З словам радасьці агністай.
 Не зважаў я на баромэтр
 Восені якоў імглістых.

Адкульгали смутку стрэчы,
 Ростань прывітаў я ўчора.
 За гарамі век старэчы,
 За гарамі ноч у чорным!

Натоўп

Нашу радасьць адчувае
Наш поэт, даўно чаканы.
Ты акінь прастор вачамі,
Там сьмяецца кожны камень.

Грыміцкі

З ім і я гатоў сьмяяцца
Ад душы, заўзята, шчыра,
І сказаць старэнькай матцы
Пра апошні ў небе вырай.
Адлятае з ім старое,
Адлятае назаўсёды.
Нашай музыкі настроі—
Новай радасьці узьлёты.
Вы даўно яе чакалі
Ад сваіх поэтаў-творцаў,
Адамкнуць душу ключамі
Вам хацелася ў гаворцы.
Учыняў я вам рабункі
І ні разу вас ня клікаў...
Прызнаюся тут з трыбуны
У сваім граху вялікім.
Ў тую ноч, як вецер плакаў,
Я сьпяваў з людзьмі чужымі.
На развешаных плякатах
Лёзунгаў трымцелі жылы.
Кожны з лёзунгаў вось гэных
Быў крывёй напісан свьвежай;
Перад ім схіліўся-б гені,
Быццам дрэва ў полі сьнежным.
Я-ж яго абходзіў моўчкі,
Да людзей шчыльней туліўся...
Прамінуплі нашы ночы,
Прамінуплі рыжым лісам.
Мы спаткалі дзень уцешны,
Дзень вялікай творчай працы.
На зарослых колісь сьцежках
Высім фабрыкі, палацы.
Прагрыміць хай гэтым рытмам
Ад сягонья сьпеў мой мужны.
Дзень наш, дзень вясёлы, спрытны
Не загіне у золкай сьцюжы.
Ашумяць сады вятрамі

Кожны помнік наш славыты.
 Ёнкі на забытай граме
 Знойдуць спаранелы смутак.
 Вы сюды мяне пазвалі
 Ня судзіць, а толькі ўцешыць.
 Ад сягонья ўвесь я з вамі
 І душой і словам грэшным.

Н а т о ў п

Хай жыве поэт шчаслівы
 І жыцьцё хай з намі славіць.
 Хай мужаюць песень сілы
 На бяседнай нашай лаве.

Г ры м і ц к і

Вы раднэй—поэту, песні,—
 Больш ня жыць ім у самоце.
 Вецер вольны, гойсай, сьмейся!
 У садох—лістоў сьмяхоцьце.
 Вы мяне душой сагрэлі,—
 Я на сьвет наноў радзіўся,
 А ў садох вятроў як стрэлі—
 Скалатнуліся аж высі.
 Зразумеў я ваша абурэньне,—
 Вы дакор праўдзівы слалі.
 У вянку пасохлі церні,—
 Творцы дзён мы нашых слаўных.
 Мы ў жыцьці усё зыначым,—
 Не пазнаць краіны будзе,
 Сьмехам радасным дзіцячым
 Усьміхацца будуць людзі.
 Гэны час, пару такую
 Будуць зваць соцыялізмам.
 Нашы ёнкі адсьвяткуюць
 Творчасьці уздым вялізны.
 Пракладзем шляхі у нетрах,
 У балотах крыўды вечнай.
 Адсьпявалі песні ветры,
 Адсьпявалі ў сумны вечар.
 Чалавек сьпявае сёньня
 Голасам зусім адменным.
 Ловіць на усходзе сонца
 Пошчакі яго імкненьняў.

Натоўп (*сцьпяе імя*)

ЖЫВІ, ТЫ НАШ!

Вядзі ў свае сады вятроў,—
Музыкі граюць гучны марш.
Ты зразумеў душы настрой;
Жыві, поэт! Жыві, ты наш!
Гараць сузор'яў сьветлякі,
Ня гаснуць у імгле гадоў.
Ідуць шчасьлівыя вякі
Сваёй упартаю хадой.
Ідуць узгор'ем новых дзён,—
І водгульлем зямля гучыць.
З поэтам крок у крок ідзем,—
Нясе ад песень ён ключы.
Сьпявай, сьпявай нам ад нутра!
Мы будзем слухаць гэкі сьпеў.
Няма ў жыцьці сьвятых утрат,
Пад сонцам творчы дзень пасьпеў.
Ён холад зябкіх слоў сагрэў,
Яны гучаць зусім інакш;
Даруем мы табе твой грэх,
Жыві, поэт! Жыві, ты наш!

Лявон Бушмар

Частка трэіця

I

Свет быў шырокі і вольны. У дзіцячым сэрцы нараджалася, расло і жыло захапленне ім. Кожны перажыты дзень даваў большае ўсё ўведванне свету. Так раслі два браты.

Часамі старыя жанчыны, бабулі калгасаўцаў, ківалі галовамі, пускалі нават калі-ні-калі слязу, божкаючы:

— Ай, ай, за жывым бацькам бацькі ня ведаюць. От пайшлося м—небаракам.

і Аміля тады не перапускала:

— А начорта ім гэтакі бацька!

Галена-ж, тая адно падмаргне тады слязьлівай старой:

— А яны-ж гэта й нарадзіліся бяз бацькі.

— Бяз бацькі? А-ей!

— Але. От надумаліся ды й нарадзіліся.

І тады да Амілі:

— Нашто ім канешне растлумачваць! Ты гавары таму, хто ўразумее цябе.

Тады і Аміля засьмяецца, радасна гляне на сваіх сыноў. Галена-ж калі скончана работа, заўсёды няньчыцца з усімі трыма. Часамі да трох далучае яна чацьвёртага—Андрэевага. Андрэй тады жартуе:

— От мацярок у маіх сыноў!

Ён жартам заве іх усіх сваімі сынамі. Жывуць яны ня разам, але блізка—цераз сенцы. У сенцах яшчэ падлога пахне сьвежаю смалою, сенцы яшчэ не застолены. Робицца ўсё не адразу. Цяжка ў адзін год зрабіць усё як ёсьць. А яшчэ цяжэй было зламаць дурную ўпартасьць некаторых суседзяў:

— Як-жа я пакіну, калі гэта маё?

— А там-жа будзе ўсё тваё, гэтак як і ўсіх.

— Калі ўсіх, значыцца не маё.

— Бушмар ты,—сьмяяўся неспакойным сьмехам тады Андрэй. Гэтае „маё“ даводзіць вось да чаго чалавека.

Само слова „Бушмар“ было ўжо словам нязвычайным. Яно ўжо кожнаму тут гаварыла пра зьвярыную нялюдзкасьць, пра зьдзек над усім, што ня ён сам і што не яго. Ня можа навокал яго, пакуль ён пануе, абыйсьціся так, каб ня было пакрыўджаных, каб ня было сьлёз людзкіх. Тыя-ж самыя бабулі божкалі і ўздыхалі, што гэта бог даў

чалавеку гэтакую натуру, можа за якія грахі яго, ці нават бацькоў яго. Мужчыны ўсе і малодшыя жанкі пакеплівалі з гэтакае „божае кары“, але ўсё-ж некаторыя гаварылі, што „натура гэта такая ў чалавека“ і толькі. Тымчасам былі й яшчэ адны, якія іначай тлумачылі Бушмара. Да іх належаў і Андрэй, але першы як мае быць выказаў гэта ня ён. Трымаўся тут вельмі блізка Андрэя заўсёды адзін хлапец. Ён на хутарох за лесам змалку пасьвіў каровы, служыў нават год на Бушмаравым хутары. Яго неўзаветку пачалі заўважаць, як пачаў выростаць тут. Бацькі яго ў вайну ўцяклі недзе з-за Вільні сюды і тут зьмерлі ад пакутных нявыгодаў жыцця, а малы нейк выкідаўся. Так на людзях і ўзрос. Звалі яго Ўладзем; ён, калі яшчэ малым пастушком быў, зблізіўся дзіўна з Андрэем, якога тады пачаў зваць дзядзькам. Раз Андрэй ішоў паўз лес і ўбачыў быў, як на дарозе стаіць і не варушыцца, як аслупянелы, малы хлапчук. Падышоўшы бліжэй, ён пазнаў „бежанскага Ўладзю“. Ён глядзеў у адно месца, кудыйсьці ў поле і маўчаў. Каля вачэй у яго была чырваната, як ад нездароўя, або безсані, ці ад сьлёз. Было тады холадна, восень, і ён, відаць, мёрз.

— Чаго ты гэтакі?—запытаў Андрэй.

— Кароў гляджу,—адказаў той.

— Дзе-ж твае каровы?

— Недзе пацягліся.

І хлапчук пачаў плакаць.

— Чаго ты?

— Бушмар чунь не забіў мяне.

— Завошта?

— Карова закульгавела, дык ён крычыць, што гэта я не даглядзеў. Раніцаю сёньня сукаватым паленам па шыі біў, схваў мае лапці, наўмысьля, каб мёрз—гэта табе, кажа, навука.

Андрэй глянуў на босыя Ўладзевы ногі. Праўда, што яны аж пасінені з холаду.

— У мяне была адна запалка, але патухла, як я хацеў раскласьці агонь.

Андрэй неўзабаве прыслаў яму з дому свае лапці, а праз колькі дзён падгаварыў кінуць Бушмара і перайсьці ў вёску. З таго часу Ўладзя пачаў мець Андрэя як за роднага.

У тэй меры, як Ўладзя рос на людзях, ён сам заўважаць стаў сваю сілу. Калі дзялілі панскую зямлю і калі Андрэй на гэтую зямлю першы павёў вяскоўцаў, Ўладзя тады ўжо быў як-бы нават дапаможнікам Андрэевым. Ён ня то што дзейна дапамагаў яму, а чуў сябе, што як-бы гэта ён сам усё гэта робіць. Ён тады ўжо быў сказаў Андрэю:

— А Бушмару нашто гэтулькі лесу?

Ён чуў, як расьце ўсё больш і больш у ім страшная нянавісьць і да Бушмара, і да ўсіх гаспадароў, што трымалі яго тут за пастуха.

Нават адзін з іх, калі дзялілі вяскоўцы панскую зямлю, выткнуўся быў на сваю мяжу і з хітраю ўсьмешкаю сказаў:

— Што-ж, зямлю вы бераце, балазе пан уцёк. І лес панскі папробавалі зачапіць. Але маладцы, што лазу пакінулі, ня выцерабілі.

— Чаму?—гукнуў Ўладзя, чуючы ў гэтым паўпанкавым слове нейкую, няясную яшчэ, страшную крыўду.

— А таму, што калі вернецца пан, дык будзе чым вас сьцёбаць.

Ўладзя сьціснуў кулак і падаўся бліжэй:

— Гад!

Дык той злосна заенчыў:

— А-а-а, глядзі ты! Гэта ты гэтак дзякуеш, што цябе выгадалі чужыя людзі, што ня даў і я табе прапасьці на чужой старане!?

— Мая старана ўсюды, дзе я стаю на зямлі.

— Усюды? А от цяпер стаіш на маею мяжы. Вон!

Ўладзя быў тады яшчэ недарослы дзяцюк. І повен ён быў хлапчага задору. Ён тады наўмысьля пайшоў упоперак цераз забаранаваную хутаранскую ярыну, а хутаранец, скамячыўшы губы, схапіў яго за плечы. Андрэй сьмяяўся, стоячы ў мужчынах. Ўладзя вылузаўся з хутаранцавых рук і пайшоў назад.

Другі раз была ў яго сутычка з Бушмарам. Тут было менш гаворкі, але больш яшчэ выразнасьці. Гэта ўжо тады, калі надышла пара зачапіць хутаранцаў. Ўладзя сказаў быў пра Бушмараў хутар:

— Вяльможныя паны ўжо ўпарадкаваны цяпер пара зачапіць хутарскіх зьвяроў.

Бушмару хтосьці сказаў пра гэта, і пры спатканьні з Ўладзем ён пранізаў яго зіркам. Ўладзя прыпыніўся і таксама ня спускаў вачэй з Бушмара. Так прастоялі яны колькі момантаў. Хто каго пераможа? Але ўсё-ж Бушмар заўсёды абмінаў думкамі Ўладзю, можа таму, што прывык ён дагэтуль бачыць яго хлапчуком? А мо' таму, што яму проста страшна было чуць у гэтым хлапчуку варажую сілу, што раптам вырасла.

Дык вось гэты Ўладзя сказаў цяпер быў раз пра Бушмара. Ён гэтае разуменьне сваё вынес яшчэ з суду, у якім быў тады, калі судзілі Бушмара за збойства райвыканкомаўца і за высечку лесу... Пра Бушмара тады абвінаваіца гаварыў доўга:

„Бушмар—вынік ляскога спрадвечнага хутару. Зьвер, навокал якога павінны быць пакрыўджаныя. Іначай нельга, пакуль жыве на сьвеце Бушмар. Навакольны лес і дзікі хмызьняк валодае Бушмарам, а праз яго адвечная прыродная дзіч спробуе авалодаць усімі тут людзьмі. Бушмар каб і хацеў, ня можа даць рады ні лесу, ні хмызьняку—засталася-ж навек ня скончанаю дзеля яго раскарчоўка прылеску. Бушмараў лад—гэта пастка і вечная вайна—бо-ж нават з сваім, можна сказаць, жыцьцёвым братам—Вінцэнтам, ў яго сьмяртэльная спрэчка. У зьвяроў заўсёды ў адным нават логаве—вайна...

Вось ён жыве на сьвеце, жыве спрадвеку, робіць нават гісторыю свайго часу, гісторыю крыўд слабейшых, ад якіх маюць крыўду яшчэ слабейшыя... Гісторыя чалавечай нялюдкасыці Дзе расплоджваюцца зьвяры і кала іх чэрвіі".

У гэтыя часы людзі тут абудзілі ў сабе новыя імкненні, гадвалі ў сабе вялікую дзейнасць. Таму мала было жартаў з тону ўладзевых „настаўніцкіх“ гаворак. Андрэй і ўладзя былі першыя, што зламалі спрадвечную ўпартасць людзкое запечнасці. Цяпер ужо ўсё ня йшло, а імчалася, гонячы жыццё ў новы сьвет шпарка і дзіўна.

II

Андрэй за гэтыя гады пастарэў крыху, але не зьмяніўся. Засталася ў ім і яшчэ больш асталявалася мяккая жартаўлівасць і, дзе грэба, ясная цьвёрдасць. Ён меў натуру іншую, як у Амілі, ці іншае дачыненне да ўсяго. Ён увесь падаўся быў у клопат за ўсю тую справу, якую тут рабілі, адкінуў нават ад сябе неспакой за ўсялякую сваю ўласную гаспадарскую драбязу. Тут ён зусім сьвядома вучыцца пачаў ва ўладзі. Той бязьлітасна кпіў з „усялякае мышы ў сваёй цеснай нары“; жыў апошнія гэтыя гады гэтак, што старыя нават навучаць яго браліся:

— Гэтакі ты ўдалы хлопец, а вецер у тваёй натуры нейкі ёсьць. У гады ўбіраешся, дык пара табе пра сябе падумаць. Паставіў-бы ты сабе хату, узяў-бы зямлі, меў-бы сваю сям'ю, як усякі чалавек...

— Няма зямлі,—аджартоўваецца ён.

— Мала?

— Мне мала. Мне каб усяю заўладаць.

— Дзіўны хлопец,—гаварылі, адыходзячы,—от усё жартамі абыходзіцца.

А пасья хтосьці кінуў на людзі здагадку:

— Ён гэта сабе хлеба лёгкага шукае. Службы дзе якое.

— Вось гэта яно й ёсьць,—сказаў Ыў ён раз на гэта, сьмяючыся.

— Хачу нічога не рабіць і добра жыць.

— От зноў жартуе!

А тымчасам ўладзя вырас зусім, больш яшчэ пасталеў, больш зблізіўся з Андрэем. Стаў ён рослым і моцным, і хто ўспамінаў таго ранейшага хутарскога пастушка, дык гаварыў:

— От як выростае чалавек.

Яны з Андрэем і ўзялі на сябе ўвесь той цяжкі клопат—арудаваць з людзьмі, з зямлёю, з дзікім хмызьняком, з трухлінаю старых хат. Калгас пачалі рабіць увосень, калі рыхталіся сяльч жыта. І ўсе гады пасья гэтага даводзілі яго да ладу. Кожны год выростаў на ўзьлеску новы дом, туды перабіраліся патроху кожны год людзі, і шмат хат ішло на знос. Цяпер гэта рабілася ахвотна, але першы раз страшны адум браў некаторых:

— Увесь век гараваў-гараваў, збіраў па саломіне, і нават котла роднага адцурацца трэба.

Аднак ішлі, бо, шкадуючы чагосьці нявыразнага ў старым, пачыналі ўжо баяцца яго.

Гэтак вось і Аміля спяхмурнела была, калі чарга прышла і да Андрэевае старога хаты:

— Мне ня шкода гэтых катухоў і ранейшае бяды, але так нешта, я й сама ня ведаю, што гэта.

Андрэй можа й зразумеў яе, але нічога сказаць ня мог іншага, як толькі:

— Гэта так з чалавекам бывае.

Але ўладзя пасля сам загаварыў пра гэта з Аміляю:

— Гэта ведаеш што? Гэта спадчыннасьць старая. Гэта, калі хочаш, дык рэшткі бушмараўшчыны, якія спрадвеку ўкараніліся ў нас. У таго больш, у таго менш, але яны ёсьць. Табе гэта не шкада труклявага кута гэтага, але ты тут жыцьцё, хоць цяжкае, пазнала...

— Тут я ўспамінаю пра ўсё, што было, тут паўміралі бацькі, тут...

— Вось гэта самае. Але мы роднае нам возьмем з сабою, а непатрэбнае адкінем.

ўладзя бываў цяпер шмат на людзях, даводзілася яму і далёка выяжджаць адсюль, ён меў цікавыя сустрэчы, чытаць пачаў шмат гадаваў у сабе новую нейкую чалавечую імклівасьць, часта задумваўся і навучыўся гаварыць новае тут, у гэтых лясох. Ён гаварыў з Аміляю:

— ...Нам от можа й думаецца часам пра ўсё гэта вось так, як ты кагадзе гаварыла. Жоравы ўвосень ляцяць, і мы чагосьці шкадуем. Нам можа шкада бывае яшчэ, што калі вось усюды будзе поле вырабленае, калі згладзім мы з зямлі ўсе дзікія зарасьнікі, выкарчваем дзікія ўзьлескі—і жоравы тады пазводзяцца ў нас, ня будзе ім дзе тады вясьціся, і ня будуць тады яны курлыкаць увосень, ня будзем мы бачыць тады і чуць гэтага іх лёту ўвосень ці ўвясну. Нам часам і шкада ц. то гэтага іхняга лёту, ці то чаго іншага разам з гэтым...

— Бо мы прывыклі да гэтага,—здагадалася ўсьмешкай Аміля.

— Прывыклі, з гэтым мы жылі, вырасцілі. Гэта было разам у нас з удыхамі і з сьлязьмі.

Аміля думала і маўчала.

— ..Я-ж ведаю, што прыдзе штосьці новае, што будзе дзецям нашым, ды й нам яшчэ такім, з чым нам таксама будзе ня лёгка адразу, каб прыйшлося, разлучыцца. Новы час нясе і ўсё новае. Толькі яно ня будзе для нас часта, а то, можна сказаць, заўсёды цяжкім, як было ўсё дагэтуль... Новае характэрна будзе, але бяз сьлёз.

Ён гаварыў доўга і цешыў Амілю гэтым сваім новым дзеля яе, чалавечым, словам. Яна пачула ў сабе прылівы непераможнага радаснага сілы.

— Нашы дзеці ўжо ня будуць гэтакімі,—зноў здагадалася яна.

— Толькі нам трэба, можа нават дзе й з цяжкасцю, назаўсёды адвизацца ад старога. Вырваць яго з сябе. І дзеля сябе, і дзеля дзяцей мы трэба, каб гэтую работу рабілі. Я от табе скажу гэта адным словам—забіць і вытруціць бушмараўшчыну. Табе гэта вядома добра, бо ты-ж сама доўга была, жыла ў самай бушмараўшчыне...

Ён гаварыў як-бы не адной толькі Амілі. Пасьля змоўк і праштосьці думаў. Доўга гэтак стаялі ў старой хаце, што дажывала апошнія дні свае. Пасьля ён, адумаўшыся, глянуў на Амілію. У яе ружавеў ад узбуджанасці твар, яна была рада гэтакі гаворцы. Тады на адвітаньні Уладзя моцна сьціснуў яе руку. І першы раз, зусім іначай, як дагэтуль, яны паглядзелі адно аднаму ў вочы.

III

Як-жа жыву цяпер Бушмар?

Каб ня зьбегла тады была ад яго жонка, ён можа-б і яшчэ сяк-так трымаў-бы добрага таго каня свайго, можа павоўчы-б гаспадарыў на сваім куце, які яму пакінулі. Але застаўшыся адзін, ён, як ні стараўся, ня мог даць рады. Брат да яго прыжджаў часта. Бушмар раз пачаў раіцца з ім, каб як гэта зноў ажانیцца. Брат нараіў яму:

— Гэта то трэба, але бяры сабе жонку па сваёй натуре. Бо табе ўжо намерыла абы якая жонка.

Дык ён так і заставаўся адным, ня могучы дабраць сабе жонкі. Да якое хутаранкі ні сватаўся, дык ня лішне ўжо квапіліся ісьці за яго—слава пашла пра яго гэтакая, гэтак гаварылі пра яго ранейшае жыццё з дзвюма жонкамі, што ён толькі адно думаць пачаў.

Тады, адразу пасьля таго, як уцякла Галена, ён быў дадумаўся засьцігнуць дзе, ды прыбіць яе. Пасьля думка гэтая перайшла на Андрэя і на гэтым закарanelа. Ён пачаў цяпер варушыцца гэтак, як калісьці варушыўся Вінцэнтэ. Толькі той лісьлівенька да кожнага падыходзіў, а гэты свае воўчае панурасьці ня траціў. Нават раз Бушмар як мае быць падумаў: „дарэмна я тады чуць не абязьвечыў Вінцэнтага і адагнаў яго ад сябе. Не паслухаў яго рады. Добрым хаўрусьнікам мог-бы быць, каб паслухаў тады яго“. Ён усё раздумваў пра гэта, чмыхаў, аж стукаў нейк носам, корпаючыся ў сваёй мярлозе. Часамі нават перасільваў пачаў сваю ваўкаватасьць і даходжаць да тых хутароў, што засталіся яшчэ наводдалек. Але ўсё-ж там людзі ня мелі з ім адных інтарэсаў—хоць і яны з колектывам змагаліся, але з „сваім“, іншым. Тады абмацаў Бушмар сяброўства поблізу—меншы Вінцэнтага сын, той самы, што мерыўся ўзяць Галену і асесьці на яго хутары, не адапхнуў яго ад сябе. Ранейшае было забыта. Там яшчэ хат чатыры было гэтакіх, што не пайшлі разам з усімі, а ахоўвалі ўсё яшчэ сваю ўласную гаспадарку, на якой „сам сабе панам“. Гэта—з таго краю вёскі; некаторыя нават перанесьлі на сваё поле (было яно якраз на водшыбе) хаты і аселі дробнымі асэсарамі. Чакалі ўсё „зьмены ўлады“, а найбольш, „што палякі прыдуць“. Там Бушмар і

бываў цяпер часта. Першыя часы яны з Вінцэнтавым сынам зрабілі былі выгляд, што нічога прыкрага між імі ня было, а пасья гэта, вельмі хутка, стала абыкласцю. і ўсё ранейшае забылася. Бушмару ўсё-ж часамі ўзбягала на думку тое, як Вінцэнты ляжаў прыбыты пад дубам, уехаўшы плячуком у мокры сьнег. Раз нават ён, як бы апраўдваючыся, загаварыў пра гэта з сынам Вінцэнтага. Ён пазаікаўся крыху, выразна ня могучы выказаць тое, што хацеў. А гаварыць трэба было асьцярожна. Вінцэнтага сын падумаў быў, што гэта Бушмар выгаворвае яму за Галену, і сам штосьці заблытаў словамі. Так яны абодва змоўклі і па той раз маўчалі больш пра гэта. Бушмар, ходзячы сюды, ня то што гэта вельмі хацеў бачыць гэтых людзей ці гаварыць з імі. Але ён чуў, як у ім рабілася нейкая работа і пасья як мае быць (чаго раней з ім ніколі ня было!) меў у галаве сваёй нават плян нейкі свае дзейнасьці. Нейкая рыса зьявілася ў ім новая, як-бы ўкрадзеная ад нябожчыка Вінцэнтага. Гэта было штосьці падобнае да хітрасьці, хоць і ня хітрасьць. Ён ўсё бліжэй трымацца пачаў Вінцэнтавага сына. А той таксама штосьці трымаў у галаве сваёй, часамі даходжаючы туды, дзе ля лесу бялелі новыя калгасаўскія будынкі. Там, у старэйшага свайго брата, цяперашняга калгасаўца, ён гаварыў і пра нейкае калгасаўскае парабкоўства, і пра нейкую паншчыну, якая нейкім робіцца. Старэйшы брат усміхаўся з гэтага, але нарэшце дадаваў сваю думку пра гэта ўсё:

— Хто дужшы, той прутшы. Гэта так.

— Вось гэта й я кажу. Бацька тады разумна стараўся выдзяліцца невялікім гуртам...

Яны ўспаміналі бацьку, гаварылі пра Бушмара...

Пасья адзін раз Бушмар нешта доўга не пайшоў да Вінцэнтавага сына і яго суседзяй. А праз тыдзень які ён зьявіўся да першага ад лесу калгасаўскага дому і пастукаў у вакно. Выйшаў з дому другі Вінцэнтага сын. Вечар быў, цёмна. Дарога паўз лес была аж чорнаю. Два мужчыны падаліся скрозь паўз лес і поле, ішлі паволі і гаварылі пошпакам. Зайшлі на Бушмараў хутар, а пасья назад. З таго часу калі-ні-калі яшчэ зайходзіў гэты калгасавец да Бушмара. Прыходзіў ужо сьмела і другі Вінцэнтак. А часамі й яшчэ хто-небудзь з тых надлесных новых хутаранцаў аціраўся тут.

Раз Бушмар і з Галенаю быў спаткаўся. Было папаўдні. сьвяццла сонца. Галена ішла з дзецьмі (сваім і двума Амільнімі) па новай грэблі за тым месцам, дзе калісьці была вёска. Бушмар ішоў аднекуль дарогаю. Перад Галенаю ён прыпыніўся, падаўся ад раптоўнасьці ў крыху назад. Галена яму нічога не сказала, хацела моўчкі прайсьці ў сваю дарогу, але ён стаяў і глядзеў на яе. Тады яна, здэтэнаваўшыся, сказала:

— Дзяндобры.

Ён адказаў. І як яна пайшла далей, ён затрымаў яе:

— Пачакай.

— Чаго?

— Пачакай. Стой... Да мяне ня вернешся?

— Не.

— А можа падумаеш?

— Не.. Ніколі.

І памаўчаўшы:

— Каб ты здаў усю гаспадарку ў калгас, сам, з добраю ахвотаю, ды каб год колькі як чалавек пажыў у калгасе, каб змяніўся, каб нанова радзіўся, тады можа-б што й было. А так... Не, не!

Яна павяля дзяцей далей, а ён загукаў усьлед:

— Раней я з сьвету пазводжу вас усіх!..

Галена пайшла шпарчэй і чула яшчэ ўсё яго моцны шэпт:

— І сыны мае там у іх, бяз бацькі, без мяне!..

— Хоць раз ты сваіх дзяцей успомніў!—гукнула здалёк, абярнуўшыся да яго, Галена.—Які ты бацька, так ты й сыноў сваіх пры сабе маеш.

Тады Бушмар вярнуўся назад, адкуль ішоў, колькі раз азірнуўшыся на Галену. Калгасаўскія новыя будынкі залаціліся сонцам.

IV

Раз надвечар Андрэй з Ўладзем выйшлі з калгасаўскае канторы. Дзённае работа была скончана, мужчыны ля студні мылі рукі. Падышоў да студні памыцца і Ўладзя—перад гэтым ён паўдня рабіў у кузьні з кавалём. Андрэй рушыў за ім. Здалёк яшчэ чулі яны, як нейкая спрэчка ішла ля студні, аж крык нейкі чуваць быў. Вусаты дзядзька, размахваючы шырака рукамі, штосьці даводзіў. Некаторыя намагалі яму, некаторыя стараліся абсадзіць яго. Нарэшце выразна выявілася, чаго ён хацеў:

— Гэта праўду ён мне кажа, што цяпер можна йначай крыху.

— Што?—запытаў Андрэй.

— А от тое, што—поле дык мы разам будзем рабіць, а агароды падзелім кожны па кавалку. Куры падзелім, каровы.

— Нашто?

— А каб распараджэньне мець сабе сам.

— Тады хіба й поле?

— Пасьля можна будзе й поле.

— А мо' цяпер ўжо?

— Я не кажу цяпер, але.. а ўрэшце... Чаму не.

Тады падаў голас Вінцанцюк:

— Гэта то ня трэба, гэтак калгас раскідаецца, але зрабіць два ці тры меншых калгасы—дык патрэбна. Пааддзяляцца па колькі сем'яў разам...

Пасьля гэтага ўзняўся большы яшчэ крык. А калі разыходзіліся, некалькі чалавек аддзяліліся і пайшлі ў другі бок за Вінцэнтавым сынам. Ён раптам вярнуўся туды, дзе стаялі Андрэй з Ўладзем, і растлумачыў:

— Тут гэта от дзеля чаго. Каб усіх гаспадароў паўцягваць сюды. У вялікі гурт дык ня лішне яны квапяць, а так—дык усе пойдучь. Тады ўся ваколiчнасьць наша будзе калгасаўскаю.

— А як ня пойдучь?—як сьледчы запытаў Ўладзя, глянуўшы на Андрэя.

— Пойдучь.

— Што, ты пытаўся ў іх?

— Пытаўся.

— Ну й пойдучь?

— Усе.

І падумаўшы:

— Нават Бушмар.

— Ён мусіць самы першы пойдзе?—здагадаўся Андрэй.

Але той таксама здагадаўся, што гэта допыт:

— Ён ня хоча, але, дзеля спакою, і яго трэба завалаць.

— Ён табе патрэбен?

— Я не пра сябе аднаго дбаю.

— Ты за ўсіх!—усьміхнуўся Ўладзя, падумаўшы:

Калгас ператвараецца ў камуну, а тут на табе!

Той падаўся ад студні.

У той вечар шмат калгасаўцаў непакоіліся вельмі. Хмурна думаў Андрэй, а на Ўладзівай кватэры сабраліся хлопцы. Пакойчык быў невялічкі, дзвьярыма ў прасторную зборню, дзе раніцамі жанчыны зносілі карміць малых дзяцей. На вакне гарэла лямпа, а вакно застаўлена было да палавіны фанернаю дошкаю. Хлопцаў сышлося чалавек сем, і, як сабраліся ўсе. Ўладзя аглушыў усіх запытаньнем:

— Чулі?

Чулі ўсе, толькі адзін не:

— Што?

Але на яго паглядзелі так, што ён снусяціў уніз вочы. Гэта быў хлопец бадай старэйшы за ўсіх тут, яго недалюблівалі за скрытнасьць.

— Значыцца, ты за тое, каб зрабіць тут два колектывы з аднаго? Ну, чаго тут таіцца, прызнавайся.

Так выявіўся раскол.

— А ты скажы, чаму табе здаецца, што гэтак будзе лепш?

— Каб колектывізаваць ўсё навакольле.

— А калі гэта будзе канец усей колектывізацыі?

— Як?

— А так што без хутаранцаў ты, ці можа хто тваімі рукамі хо- ча разваліць усю работу, а тады ўсё будзе проста. Можа каму толькі гэтага й трэба.

Пасьля падышоў Андрэй з некаторымі мужчынамі, найшло хлопцаў і дзяўчат, жанок. У маленькім пакойчыку не маглі стоўпіцца, адчынілі дзьверы ў дзіцячую сталавальню і выйшлі ўсе туды. Неўзабаве можна сказаць, сышліся ўсе.

— Вось і сход!—гукнуў хтосьці.

І яшчэ Андрэй загнуў усіх:

— А ну, скажы там, як гэта рабіць трэба нам далей? На колькі гуртоў разьбіцца? А калі будзем дзяліцца, дык мо' ўжо цяпер нарыхтаваць калоў, каб адзін аднаму голавы растуўкаць.

Пачаліся гаворкі, спрэчкі—напаў Андрэй якраз туды, куды трэба было. Умеў часамі ўцэліць словам!

— Каму няўгодна, няхай хоць сёння выбіраецца!

— Бо тады гаварылі-бо, што адразу рай будзе на зямлі, што й трактары і шмактары будуць, а гэта—тымі самымі плугамі і коньмі яром.

— А што-ж ты думаў, табе вехта гасьцінец адразу паткне—на, галубок, цешся! Патроху ўсё прыдбаецца! Глядзі, у якой ты хаце раней і як жыў, а як цяпер!

— Мала што калі там будзе! Далёка чакаць... К чортавай матары!

— Дык дайсьці-ж да чаго трэба!

— Мужчыны!—гукнуў Андрэй.

Сьпіхлі ўсе.

— Тут справа вельмі простая здаецца некаторым—разьдзяліўся, разьбіўся і ўсё. Раней рабілі, а пасьля раскідаць! Я думаю, што тут гэта работа аднаго ці двух чалавек. І якраз ня нас, а недзе трохі дальшых!..

Сход доўга не цягнуўся, але ён павярнуў справу ў другі бок. Некалькі чалавек пакаялася ў сваёй гаворцы з малодшым Вінцэнтавым сынам: кожнаму калгасаўцу пабудаваць асобную хату і давесьці справу да разьбіўкі зямлі на дзялянкі.

V

Сонечны дзень. Лясы ў зялёных уборах маўчаць летнюю палявою шырынёю. Поле—як жытняе мора, аж да самага дальняга лесу, далёка за ўзгорак адзін бязьмежны палетак.

Ужо зусім, можна сказаць, забудаваўся калгас. Усе ўжо за гэты год выбраліся пакрысе з сваіх даўнейшых хат. Але некаторыя хаты стаяць яшчэ--патроху іх разьбіраюць. Яшчэ ўзвышаюцца з жыта пачышчы, пазарасталі яны крапіваю і лолухам. Збоку дзе-ні-дзе пазацьвітаў нават калючы чартапалох. Зельле і трава буйна павывіталіся з-пад парасыпанае бігае цэгля і гліны. Адтуль, з-пад лесу, дзе ліпіль некалькі хутарцоў, прыходзяць часамі жанчыны рваць гэтае зельле і траву сваім каровам і свінням: калгасаўцам шкада часу на гэтую карпаніну сярод патрушчанай цэгля. Хутаранскія жанчыны, тыя самыя

ранейшыя вяскоўкі, корпаюцца на печышчы паволі, маўчаць, а часам гавораць. Яны гавораць пра даўнейшае, пра цяперашняе, як хто жыве, як хто жыў. Успамінаюць дзядоў, бацькоў... Кожнае печышча нагадвае багатую гісторыю—там жылі, нараджаліся і ўміралі, сям-так спрадвечу пражывалі век свой людзі. Некаторыя печышчы яшчэ ведалі часы вайтаў, прыгонных нявольніцкіх сьлёз. Жанчыны як загаворацца, дык разгінаючы сьпіны, стаяць, успамінаюць.

Дзень зіхаціць сонцам. Поле жыта і ярына зьвініць гарачаю цішынёю. У ёй зьбіраецца сіла ў сыяблох і каласох, убіраецца ў сілу зерне.

Цішыня тучыць.

Недзе песьня чуваць, ля лесу, за калгасаўскімі будынкамі. Там стукае коварат цымантовае студні; штосьці яшчэ стукае, ці то зьвініць.

Галасы ўжо бліжэй.

— Дзяучагы сьпяваюць,—гаворыць жанчына.

Яна ставіць на зямлю свой кош з травою і выпростваецца. Разам з ёю яшчэ й больш жанчын. Твар у гэтае жанчыны ня зусім страціў яшчэ свайго ранейшага дзядоўчага характа, але вочы сьвечыцца ўтомаю. Твар—непазбыўным клопатам. Доўга стаяць так жанчыны. Песьня сьціхла, а яны ўсё яшчэ маўчаць і стаяць.

Вузкая дарожка, як аднаму праехаць, ляжыць паміж жыта. Вось на ёй едуць людзі. Трасуцца дзьве фурманкі. Два мужчыны ў зрэбі патузваюць лейцы. Спрадвечнае ўпартае і бясьсільнае чуюцца:

— Но, но!

Канюкі пробуюць бегчы патроху, ратуючыся ад заздзі.

Людзі враяжджаюць. Зноў пуста і ціха на дарозе. Жанчыны нясуць траву дадому. Адна за адною йдуць сьцежыстым пераходам паўз дарожную каляіну. З узгорку ім відаць добра, як увесь узьлесак укрыты новымі будынкамі. Тыя самыя ўсё старыя дубы стаяць паўз сьцены самых прылесных дамоў. Здалёк там мільгаецца штосьці.

— Колькі дзяцей назьбіралася,—гаворыць жанчына.—Вунь там, усіх яны зьбіраюць разам.

Жанчыны выходзяць за жыта. Там шэсьць спрунжыновак скародзяць ралёлю. Калгасаўскія коні памахваюць ад гарачыні галовамі, грасуць грывамі.

— Памажы божа!—гукае жанчына здалёк.

— Няхай паможа, калі хоча!—адказвае чыйсьці там з іх голас.

Недалёка мяжа. Роўная, як струна, перарэзала поле, ад лесу і да лесу. Жанчыны мінаюць яе. Там скародзяць папар іхныя мужчыны. Бароны, з дзернавымі накладчыямі, падскакваюць на ралёлі.

Некалькі хат гуляцца да хваёвае сьцяны лесу. Хвоі і ў ціхую бязветраніцу роўна і спакойна шумяць.

VI

Андрэй сядзеў на жняяркавым сядле—даў коням перадыхнуць крыху. Сьпёка пачынала крыху спадаць. З полудню ён аджаў ужо доўгія гоні. Паўз лес пшаніца зьяггла, і той загон аджывалі жанкі сярпамі. Зьвінелі над пшаніцаю мошкі. трашчалі на іржышчы кавалі.

Андрэй заўважыў, як бегла напрамік цераз іржышча жанчына. Бегла, як магла. Валасы растрэпаліся. Яна штосьці гукнула жанкам, там не прыпынілася і рушыла далей да Андрэя. Андрэй раптам пачуў у сабе трывогу, саскочыў з жняяркі, яшчэ выправіў з хамутоў конскія грывы, адмахнуўся ад авадня і найшоў жанчыне насустрэч. Тая засаплася, ледзьве гаварыла:

— Малады конь той, завадзкі, пухнуць пачаў.

— Калі?

— От раптам нейк.

— Хто пры ім?

— Стары Стафан. Больш нікога з мужчын няма дома. І жанок, можна сказаць, нікога няма. Я была з дзецьмі, пакінула іх на кухарку. Мне бегчы назад трэба.

Пасьля дадала яшчэ:

— Няма каго на Ўладзіка паслаць.

Андрэй выпраг коні, стрыножыў іх на іржышчы, прыпаручыў жанкам і пабег.

Конь тыдні два таму быў куплены на завод у суседнім калгасе. Ён стаяў у стайні ля жолаба, зьвесіўшы мысу долу. Пухліна пайшла ад капытоў скрозь па нагах. Каля яго клапаціўся стары Стафан.

— Апой,—сказаў ён.

— Хто яго паіў?

Стары стаў успамінаць.

— А хто на ім куды і калі езьдзіў?

— Гэтымі днямі як Вінцанцюка пасылалі па жалеза, дык ён быў канешне намогся на ім ехаць.

— І езьдзіў?

— Езьдзіў.

— Утаміў?

— Утаміў.

— І сам адразу паіў?

— От гэтага ня ведаю.

— А хто ведае?

— Я не паіў тады яго цэлую ноч, баяўся, гэтакі быў ён змардованы. Можна хіба ён яго дзе ў рэчцы за агародамі папаіў, як пад'яжджаў дадому.

Андрэй хапіўся за галаву.

— Бяжы на пшанічышча, бяры аднаго каня, запрагай і гані па доктара ў мястэчка.

Стафан рушыў бегчы. Жняярка у той дзень гуляла да самага вечара.

Каця так моцна ўзяло, што праз колькі дзён ён кончыўся. Усё было зроблена гладка— і канцы ў ваду.

Праз колькі часу, аднойчы вечарам, Ўладзя йшоў з хлапцамі гуляць. Было ўжо ня лішне рана. Быў ясны змрок маладога месяца. Крыху цягнула ветрам з вячорнага поля. Хлопцы мінулі ўжо кузьню— яна стаяла на агарадах, на водшыбе крыху ад усёе забудовы— і заўважылі, як хтосьці адарваўся ад цёмнае сьцяны дубовага лесу і, азірнуўшыся, перабег уполерак дарогу да крайняга дому. Хлопчаў шокнула. Чалавек, відаць, заўважыў цяпер іх, бо раптам падаўся назад і, як-бы так гэта чаго ходзіць тут, спакойна пайшоў скрозь дарогаю. Хлопцы рушылі за ім. Бушмар! Яго пачалі насьцігаць.

Чаго, пане Бушмар, шукаеш тут?

— Цяля зьбегла, можа, думаў, прыбілася сюды.

— А можа яшчэ што зьбегла?

— Не, больш нічога.

Хлопцы больш не цывялілі яго, але правялі яго аж да самае яго навароткі ў лес.

Каля таго, можна сказаць, часу, прыходзіў у калгас малодшы сын Вінцэнтага прасіцца, каб прынялі яго з усімі яго суседзьмі. Пачынаўся нейкі трывожны час тут. Малодшага Вінцанцока выслухалі з асьцярогаю і выразна яму адразу нічога не сказалі. Некаторыя гатовы былі прыняць іх. На гэта падгаворваў усіх і Вінцанцок старэйшы. Але больш галасоў было (Уладзя і Андрэй таксама), каб ня прымаць. У гэтым бачылі нейкую авантуру. Далі выразны адказ тады, як старэйшы Вінцанцок раз дагаварыўся, што трэба ўзяць у колектыў Бушмара.

— А калі ён не захоча?—запыталі.

Захоча.

Тады сказалі Вінцанцоку малодшаму:

— Пачакаць крыху. Тады будзе відаць.

Спакойнае работы ўсё-ж ня было гэтымі часамі. Скрытая нейкая была трывога.

VII

У самым б'ольшым, крайнім ад лесу, доме было нешта з дзесяць кватэр. Было некалькі агульных пакояў, дзе, у вольны час, заўсёды шмат зьбіралася людзей. Гэты дом пабудаваны быў сама пазней і яшчэ ня ўсё было ў ім скончана. Там гэта жыў Ўладзя, там, за дзіцячаю сталіваляняю, у вялікім пакоі абсталёўвалася чытальня. Туды ўпрасіўся перабрацца Вінцанцок. Ён яшчэ ня зусім перайшоў з суседняга дому, таксама прылеснага. Рабіў ён гэта вельмі павольна. Шмат хто дзівіўся гэтакай павольнасьці, некаторыя бачылі ў гэтым нейкія намеры—пасься таго, як прапаў конь, думка, можна сказаць.

усіх ня была вельмі даверліваю да яго. Да гэтага дому была прыбу-
давана доўгая прыбудоўка, дзе ляжала шмат калгасаўскага добра.

Ўладзя здагалаўся першым:

— Выселиць Вінцанцюка назад, штосьці ці ня трымае ён у галаве.
Вінцанцюк дачуўся і заспрачаўся:

— Калі гэтакая недаверлівасьць, дык аддзялеце мне дзялянку, я
выбаруся.

Зайшла спрэчка. Хтосьці напракнуў яго:

— От пакуль ты ня зьездзіў на кані, дык конь быў жыў.

— Калі будуць усё гаспадарамі над кожным канём, дык яны ўсе
коні гэтыя, надохнуць.

Ён наклываў дадому, плюнуўшы, размахваючы картовымі галіфэ.

Спусціўся вечар. Шмат людзей сабралася ў двух тых пакоях.
Ўладзя сабраў навокал сябе гурт. Там гаварылі пра агульную хлеба-
пякарню для ўсіх шэсьці калгасаў, што былі тут пасуседзку, пра ўся-
лякія іншыя пляны, да якіх дабіралася ўжо ўпартая думка.

Раптам страшны крык уздрыгануў усіх.

— Пажар!

Як льецца часам з вузкае бутэлькі вада—падае і сьціскаецца ў
горле, гэтак паціснуліся ўсе праз дзьверы. Пачалі выскакваць праз
вокны. Гарэла глухая сьцяна гэтага-ж дому. Перад усімі выскачыў з
вакна Вінцанцюк з крыкам:

— Адзежа ўся гарыць мая на повай кватэры!

Неўзабаве гарэла ўжо ўся прыбудоўка. Агонь на смольнай сьця-
не бег шарка. Зараз жа загула і ўся франтовая сьцяна. Утушыць
было нельга, як ні стараліся. Ня ўсьпелі нават павыносіць усяго з
дому.

Андрэй абліваўся потам, выпіхаючы з агню нас ад малатарні. І
ледзьве твар яго выглянуў з дыму, убачыў ён, страшна жاخнуўшыся,
як бегла аднекуль Галена. Асьвечаны агнём твар яе быў страшны.
Яна штосьці крычала, але рухавы гул натоўпу і агню глушыў яе.
Андрэй кінуўся да яе і ледзьве расчуў:

— Бушмар ходзіць за гумнамі. З аўса выпаўз... сама бачыла...

Хто чуў—рвануліся бегчы. Андрэй адскочыў на крокаў дзесяць
наперад усіх і ўскінуў угару руку. Ціхом, ня крычаў і не загадваў
словам, натоўп спыніўся, як ад грознага загаду. Андрэй стаяў адзін
момант перад усімі, акінуў натоўп зіркам. Мала калі бачылі яго та-
кім, як цяпер. Ён толькі жореткім шэптам выгаварыў, страшна зьмя-
ніўшыся і гаручы ўвесь жудаснаю трывогаю:

— Два за мною і нікога больш!

Дом ужо гарэў увесь. Страха ўпала. Трашчалі сьцены. Натоўп
выдзеліў з сябе двух чалавек—само гэта зрабілася, з мауклівае несьвя-
домае згоды. Паўз нязжатыя аўсы паімчаліся яны пад гумны.

Хоць-бы жывая душа была дзе тут! Шум пажару грозна дакочнаўся сюды, але сьвятло не дайходзіла з-за сьцен і дрэваў. Змрочна было на агародах. Тры гумны стаялі ў самых лўсох. Адно было поўна пшаніцаю й жытам, два яшчэ пуставалі да ярыны...

...Але натоўп ня вытрымаў больш каля агню: ужо чуўся стук і шорганьне ног, гул. Андрэй кінуўся, як наўпекі ўсёроўна. Андрэй махнуў рукою налева ад гумен, і мужчыны кінуліся туды. Сам ён забег з правага боку і ўпаў у авёс. Пачаў паўзцьці.

Рабілася ўсё гэта ну мо' хвіліны тры, найбольш. Нікога за гумнамі ня было відаць. Натоўп гуў дзесьці і трымаўся пакуль на той бок гумен. Прайшло яшчэ колькі найкаротшых момантаў. Раптам ад гуменнай сьцяны адзялілася высокая постаць. Страха ў сярэднім поўным гумне з гонты была, і чалавек штосьці раздумваў. Раптам ён нагнуўся, лёг на зямлю. Там з-пад варот цяглася непадгрэбеная салома.

Але натоўп з таго боку быў ужо тут. Страшны гул трое цішыню. Дык чалавек штосьці там сьпяшаўся рабіць. Раптам ён пачуў, мусіць, што нічога ня ўсьпее. Паўзком шмыгануў ён упоперак цераз дарогу ў ярыну. Але там трое чалавек устала перад ім, з левага боку гумен, і тут, каля яго, адзін. Ён падаўся задам да гуменнае сьцяны, выцягнуўшы шыю, выпрастаўнічы на ўвесь рост свой. Адыходзіўся ўсё задам. А адтуль ужо хлынула бурная паводка людзей.

VIII

У той дзень Бушмара бачылі на полі. Ён вазіў з наймічкаю і з пастушком сваім снапы. Апошні воз браў ён позна, калі ўжо на калгасаўскім полі даўно нікога ня было.

Ён цяпер азіраўся па баках, як злоўлены воўк.

— Гэта ён!—заенчыў натоўп.

— Гэта ён!

— Гэта ён!

Людзкое мора рынулася на яго.

— Жывога на кавалкі разарваць!

Зараз-жа духі з яго дастаць!

— Бі яго!

— Бі!

— Цягні, цягні!

Бушмар прытуліўся да гуменнае сьцяны і калаціўся ўвесь ад нялюдзкае ўзбуджанасьці. Вось ён раптам ва ўвесь дух равнуўся, думачы, мусіць, прабіцца праз жывую сьцяну. Тут-жа яго хтосьці пхнуў, аж ён яснуўся плячыма вобзямлю. Тут на яго і лінулася людзкая бура.

Але каля яго арудаваў ужо ўладзя. Ён кінуўся ў самую гушчыню натоўпу і размахнуў рукамі. Хтосьці закрычаў, хтосьці сам расьпіхаць

пачаў натоўп. Усё над Бушмарам кіпела, як у катле. Бушмар ратаваўся і рукамі, і зубамі. Толькі на нагах сядзеў ужо хтосьці і падбіраўся да яго рук.

— Жывого ня пусьціць!

— Бі!

— Бі!

Але вось на адзін момант Ўладзю ўдалося спыніць разьёшанае натоўпу. І голас яго, разам з Андрэевым, пранізала навальнічны гул тады, калі натоўп ізноў гатоў быў рынуцца і зьмяшаць Бушмара з зямлёю.

— Назад!

— Пальцам не зачапі яго!

Тады забушавалі незадаволеныя галасы. Навальніца расходжвалася. Але вось зноў:

— Прэч!

— Адыходзь!

Бушмар усхваціўся на ногі. Дрыжаў. З рота выплёўваў зямлю.

Тады ўжо і ў натоўпе загаварылі:

— Нашто яго біць, што гэта паможа?

— Дайсьці ад яго праўды трэба.

— У суд яго.

Пачаўся допыт, навальны, натоўпны:

— Гэта ты ўсё? Прызнавайся.

— Дом ты падпаліў?

— Не, ня я.

— А чаго ты тут хадзіў?

Ён змаўчаў. Тады людзкая сьцяна зноў рушыла на яго.

— Я толькі хацеў гумно надпаліць.

— А дом хто падпаліў?

— Вінцанцюк.

— Каторы?

— Ваш.

— Калгасавец?

— Але.

Яго тады падхапілі пад рукі і павалаклі на пажарышча. Ужо адны галавешкі тлелі. Знайшлі Вінцанцюка. Той бедаваў і стагнаў, што ўся адзежа яго пагарэла. Іх паставілі з Бушмарам разам і акружылі. Вінцанцюк апраўдваўся:

— Адкуль, таварышы, такі наклёп на мяне? Я богу душою хіба толькі вінен. Што! Няўжо я сваю кватэру буду падпальваць? Уся-ж адзежа мая там прапала.

Раптам з натоўпу прапішчылася наперад, у круг, Аміля, заплаканая, устрывожаная.

— Бушмар!—крыкнула яна слабым змучаным голасам.—Гад, згубіцель! Што ты нарабіў!.. Зьвер!.. Як-жа дараваць табе!.. Хто-ж табе падаруе!.. За ўсё!..

Яна цяпер як-бы расьцьвіла ўся ад трывожнае ўзбуджанасьці. Малая постацьцю, з вострым бляскам вачэй ад вялікае трывогі, яна выглядала як дзяўчынка.

Бушмар азіраўся. Ён аддаў-бы усё, каб толькі згінуць адсюць у сваю адзіноту.

Ён ужо не бараніўся. Зіркі яго ўпаў туды, дзе людзей радзей было. Там Галена трымала на руках сваё дзіцяці. Другое, Амілья, трымалася за яе, напалоханае, сплаканае. Вось туды падыйшла і Амілья. Ён адварнуўся.

Вінданцока навялі разам з ім. Нейкае падабенства ў яго зьявілася цяпер да нябожчыка бацькі. Ён выў сьлязьмі.

IX

Пэрую ноч быў неспакой. Пажарышча курэла да самага раньня. Змучаная гэтакію трывогаю пасья дзённае працы людзі над дзень разыходзіліся адначываць.

Ужо бялела гадзі неба на ўсходзе. Запахла з поля здароўем расьсы. Поле дрымала, лясы маўчалі.

Андрэй ішоў утомлены, трывожны. Спыніўся на ганку, глядзеў, як пусьцела навокал ад людзей, і толькі вартавыя хадзілі ля пажарышча. Ён увайшоў у хату. Там Галена стаяла над дзецьмі—яны ўсе як пазьбіраліся разам у трывозе, гэтак і паснулі. Жонка яго стаяла ля стала і маўчала. І ўсе яны не гаварылі, чуючы і так, бяз слоў, адно адшаго.

За вокнамі ціха было.

Там Ўладзя хадзіў яшчэ на дварэ. Узбуджанасьць гнала ад яго усялякую ўтому. Ён стаяў з вартаўнікамі, так хадзіў. Пасья падаўся ён да Андрэевае кватэры—пераспаць да раніцы. Ля ганку, дзе дубы (слэвавыя пасланцы ў поле) застылі ў перадранішняй дрымоце, пам'яла ў водблеску неба чалавечая постаць.

— Амілья!—пазнаў ён.

Яна маўкліва глянула на яго.

— Што думаеш?

Яна адказала не адразу:

— Так... Нічога ня думаю... І пра ўсё думаю... думаешца...

Пасья яшчэ:

— Як даўней усё...

— Што?

— Жылося...

Яна ня скончыла свае думкі, чамусьці ўсьміхнулася і глянула ціха і спакойна на яго. Вочы яе чуліся ў змроку і голас усё меў у сабе сьляды трывожнае знерваванасьці:

— А ты адзін ходзіш... чаго?..

Але ён нічога не адказаў. Ён узяў яе за руку. другую яна сама прывігнула яму.

— Родная... ты...

Яны пайшлі да Андрэя, нясучы ў сабе радасць свае новае ўзаемнае блізасці.

Назаўтра зноў позьняе лета зіхацела сонцам. Дзень быў канатлівым, гарачым.

Надвечар меўся адбыцца сход. Трэба было ачышчаць калгас ад брыдкіх людзей.

Сход зьбіраўся быць бурным і доўгім.

Сьледзтва не цягнулася доўга. Бушмара і Вінцанцокоу судзілі ўвосень. Бушмар адбываў адсодку ня блізка адсюль.

Праз тых некалькі год яшчэ новыя будынкі выраслі паўз лес.

Бушмар больш сюды не вярнуўся. Ён зьнік.

Другая гісторыя перад намі. Гісторыя сыноў Амлі і Галены. Яны растуць, каб дзейнымі ўвайсці ў новае жыццё.

Гэтае-ж апавяданьне скончана.

Са студэнцкага дзёньніка¹⁾

Дагарала зара,
 на чарэсьнях ў гаі...
 Спавівала маністамі нівы.
 Ты прышла... Адышла...
 І на сьцежках страі,—
 сьцень у вобразе ціхім... маўклівым...
 А ці помніш? Ці не?
 А ці помніш той дзень?..
 Зоры ціха шасьцелі над краем..
 Ты была для мяне
 несьняй казак-надзей,
 маці! маці мая, дарагая!
 А ці думаў, ці сьніў,
 Што сустрэнеш мяне,
 чыста вымыеш заўтра кашулю?
 Мне пісала сястра:
 -- прьяжджай па вясне,
 калі хочаш пабачыць матулю.
 Помню... Восень была...
 За бальнічным вакном,
 за вакном шалясьцелі таполі,
 як на грудзі твае
 палажыў я вянок
 і заплакаў глыбока ад болю!
 Дзьве сьлязіны упалі
 на матчыну скронь,
 на сухотнае ўпалі аблічча...
 Чуў твой голас:
 — ідзі!
 Майго сэрца ня крой,—
 да жыцьця цябе сьцежкі паклічуць!
 Я маўклівы стаяў
 прад бальнічным вакном.
 Пасьцілаліся сьцені-карункі.
 І здавалася мне,
 што для сьмерці вянок
 быў апошнім маім падарункам.

¹⁾ З архіву Максіма Лужаніна.

І пашоў я у сьвет,
ў агняцветны прасьцяг!
ў залатыя прасторы прадвесня!
каб душою гарэць
ў бурным моры жыцця, —
Беларусі дарыць свае песьні!

Расьцьвітала зра,
дагарала ў гаі..
Ціха гасьлі асеньнія зоры..
Ты прышла... Адышла..
І на сьцежках страі,
і чаўны адплываюць ў прасторы.

А ці помніш? Ці не?
А ці помніш той дзень?
Залатыя зарніцы над краем!
Ты была для мяне
песьняй казак-надзей, —
Маці!
Маці мая! Дарагая!

1-VI 27 г.

Млынарова рука

Сёньня нядзеля — адначынак пасьяля тыднёвай сялянскай працы. Залілася вёска паводкай гучных сьпеваў, цымбаламі, жалейкамі, гоманам і жартам. Каля цэвінтару дзяўчаты і хлопцы ўладжваюць ігрышча. Закруціўся трэскаю ў віры зычных цымбалавых гукаў чорны, спрытны Ясь і шапку нават згубіў у танцы. На далонях ад дрыгалкі крываваы мазаль, твар апалены сонцам — толькі ўчора вярнуўся з Рыгі, каб праз тыдзень ізноў ісьці на рум, ізноў плыць да дзікага каменя Ціхай Рубы, да грымотнага, пеністага Перакагрыжу. Ды што яны, калі цяпер кожная жылка бурліць мацней Перакагрыжу, і п'яна без гарэлкі іскракідным юнацтвам галава. Расхінуўшы каўнер кашулі, плыве хлапец у вар'ятным гіндрыку, з узбуранымі глінай валасамі на галаве і прыгруквае ботамі, аж палянка стогне. А на спатканьне Ясю малелькімі чаравічкамі над цымбалам адбівае млынарова Марынка сьляшаецца і вачэй ад хлопца не адбірае.

Эх, і лекная-ж дзяўчына Марынка, ня толькі ў Шумілавай Мшары, а бадай і ва ўсёй ваколічасьці і ў Грайронаку і Зацьвілішках няма прыгажэй. Як ялінка складная, ружовы твар, над вачыма гругонавым крыльлём падкінуліся бровы, калі засьмяецца, нібыта хвоя голкамі ў лютаўскі галашчак зьвініць, а засьпявае — эх, да сьвітання прасядзеў бы побач і слухаў. Зачакалася любага і ўсе ночы выплакала, калі хтось сказаў ёй пра залом плытоў у Полацку. Каханьня не схаваеш, і даўно ўжо дазнаўся пра ўсё бацька, стары млынар Якуб Шкляро-нак. А калі Марына хацела бегчы да Ясвай маці даведацца, ці ёсьць чуткі ад асначоў, Якуб упярышыню ў жыцьці злаяўся на сваю ўлюбёную адзіночку.

— Глядзі, Марына, а то ў склеп замкну! Ці раўня ён табе? Ты млынарова дачка, а ён — аснач, галяк; у мяне поўная гаспадарка, а будова зусім як палац, а ў яго хата схілілася, як тая падарожная жабрачка! Яшчэ ў газэтах запаметкі друкуе. Усіх комсамольцаў узбурыў — пад колгас млын захапіць хоча! А-гі-і-да!! І ты з бацькавым забойцам? Га?! Як-бы яму галаву адарвала б бяровеньямі ў Паракагрыжу, сьвечку паўпудовую ў царкве-б паставіў, усе-б абразы паднавіў-бы — а яна зажурылася! Ты вось лепш паглядзі, які добры дзяцюк, і прыгожы і грошы заўсёды ёсьць — загадчык коопэрацыйнай крамы — і ты будзеш жыць, як тая ланна, і бацьку добра! Запамятай гэта, а то матузком! Чуеш?

І як толькі Якуб выходзіў з хаты на вуліцу, Марынка, схіляючыся да зямлі, бегла сьцежкай да Ясвай маці, старое Тэклі. А цяпер

вось Ясь вярнуўся. яшчэ больш папрыгажэў, і Марынку каханьне робіць яшчэ больш пекнай. Дыямэнтамі загарэліся вочы, але чаму-ж гэта Ясь заўсёды робіць выгляд, што не заўважае яе каханьня?

— Прыходзь пасьля ігрышча, Ясь, на грэблю?—шэпча Марына, калі Ясь абыймае яе ў скоках.—Вельмі трэба!

— Добра! — адказвае Ясь, глядзячы не на Марыну, а кудысь уда-
леч. І навесялелая Марынка выскаквае з кругу, схпіўшы за рукі дзяў-
чат, пачынае сьпяваць:

— Каля млыну грамада.
грамада.
Жонка Янку прадала.
прадала!

І не заўважыла ў сьпевах, як падыйшоў да яе Тодар. спыргны юнак з панурым цяпер тварам, прысеў каля яе і, схпіўшыся да вуха, шэптам адрыўістым ад узбурэньня спытаў:

— Ты што, Марынка, шаптала Ясю? Га?!—і, моцна схпіўшы, сьціснуў яе руку далоньню.

— Ты што гэта—з глузду зьехаў ці што? Ці я твая? Ці ты мой чалавек?—закрычала Марынка і, бачачы, як Тодар панура выйшаў з грамады і стоячы ля цьвінтаровага слупа ўважна глядзеў на яе, сьпявала:

— Ня руш, не чапай.
Я табе ня роўна.

— Вось гэта адказала!—засьмяяліся хлопцы.—Тодар, га, Тодар добра сьпявае Марынка? Га?!—крычалі яны Тодару, што зьмяніўшыся ў твары, штосьці шэпча, нярухома стоячы каля цьвінтарнага слупа.

— Міхась, лявоніху!—І загузарылі, засьмяяліся цымбалы, нібыта зьнічкі дукатамі зазьвінелі, прасыпаўшыся праз велью хмар, нібыта струмень халодны і чысты спаткаўся ў шчыр-лесе з каменнем і штодня змагаецца з ім упарта, заядла, уварваўшыся ў ціш ветры. І нават прынізістая цэркаўка, здаецца, зацікавілася танцамі, і нават стары Мікола з чорнага ў жоўтай аправе вобразу, што ў царкве над ба-
бінцам усё падміргвае дзяўчатам, усё падміргвае.

Маляваў Міколу стары маляр Нічынар Дуля. Калі пабачыце дзе на гасьцінцы ад Грайронаку аж па Зацьвілішкі прыгожа намаляваную шыльду паверх дзьвярэй крамы, ці сельсавету, ці школы, альбо пама-
ляваны маёвай фарбай парканчык гародчыку, блакітныя весьніцы, ва-
кеньніцы, крыжы на могліцах—усё гэта праца Нічыпара Дулі. Забаўны пясняк быў калі цьвярозы, што зарэдка бывала, заўсёды сьпявае цішком паперы, а як вып'е кілішак, а мо' два гарэлки, дык адразу засьпявае на ўвесь гасьцінец самыя сарамоглівыя песьні. І заўсёды, калі засталася ў конаўцы троху фарбы, а на гасьцінцы спаткаецца крыж, найначай вымалюе яго—залічыцца гэта, кажа, на тым сьвеце. Вось і насупраць царквы, на тым доме, дзе раней была Мэндалева

крама, на шыльдзе коопэратыўнай крамы так добра намалёваны абаранкі, што заўсёды, калі паўз краму даводзіцца праходзіць якой-небудзь маці, якую моцна трымае за прыпол андарака які-небудзь Янка ці Алеська, дык карантыш паторгвае нагавіцы, што хочучь зваліцца, пачынае хлюпаць носам і крычаць:

Маці, абаланька хоча!

Дык гэта яшчэ што — а вось у Зацьвілішках на галярні, якраз насупраць студні, намалёван дзяцюк гэтак прыгожа, што нават Рыгор Зьвяга, калі даводзілася яму раз у год на Юр'я езьдзіць у Зацьвілішкі на кірмаш, заўсёды каля галярні спыняў сваю каняку і хвіліну, а мо' і дзьве, любаваяўся на шыльду, а прыяжджаючы з кірмашу, нажлуктаўшыся гарэлкай, казаў сваёй Рыгорысе:

— Б-б-б-аба! Зусім... ік... ан-н-нел, вось толькі ву... ік... сы троху пенатр-р... ік... эбны!

І згінуў Нічыпар Дуля летась восеньню бяз сьледу, нібыта скрозь зямлю прываліўся. Гутарылі ў ваколіцы, а мо' гэта і хлусьня, што загінуў ён пасля таго як, перабраўшы мерку ў харчэўні ў Зацьвілішках, пачаў гаманіць, што пойдзе заўтра ў Грайронак і зробіць заяву на мяшара Якуба, бо гэта ён падмовіў бандыта Воўка забіць шумілаўскага Мэндаля.

— Якраз пад Купалье, — кажа, — ішоў я гасьцінцам з Зацьвілішак у Грайронак, пабачыў каля трох бяроз, яшчэ у аднэй макавіна пярэном зьбіта, троху ў бок ад гасьцінду крыж. У мяне засталося фарбы, я спыніўся, вымаляваў крыж — бо залічыцца гэта на тым сьвеце, кілішчак гарэлкай пасля расьціснуў, а потым і заснуў у алешніку. Прэчнуўся — чую, хтось гутарыць каля бяроз, прыпадняўся троху, бачу — на конях Воўка, а каля яго — Якуба. „Забі Мэндаля, — кажа Якуб, — бо зараз ён ізноў зьменшыў процанты і грамадой па грошы ці па хлеб ідуць да яго, а не да мяне, апроч таго, ён і хрыстапрадаўца!“. Воўк сьпяраша адмаўляўся, а потым згадзіўся і паехаў шпарка праз папар да гаю, адно пыл закруціўся, а Якуб гасьцінцам да Шумілавай Мшары“.

А за Якубам цішком пайшоў і Дуля, на гасьцінцы яшчэ спаткаў крыж, апошняю фарбу вымаляваў, і ўжо змрок славіў зямлю, калі падходзячы да Шумілавай Мшары пабачыў зарава. Сьпяраша яму здалося, што ўжо хлопцы і дзяўчаты Купалье сьвяткуюць. Агонь кладуць, а потым уразумеў, што гэта Мэндалева будова гарыць.

І ў тую самую ноч, як казаў у харчэўні гэту мабыць і байку, багавіца яго ведае, згінуў Дуля бяз сьледу. А добры маляр быў, вось Мікола ў яго троху ня ўдаўся. З твару як жабрак, што на дзяды канонам удавіўся, на аднэй руцэ не хапае пальца і левым вокам усё падміргвае, усё падміргвае, быццам дзед Піліп Гляк, што няпер сядзіць каля цвінтару на бервяне, дзвінца на ігрышча і піпку паліць. Нават поў айцец Аляксандра, калі пераходзіць праз бабінец у царкву.

скасавурыцца на абраз, аж з твару зьменіцца, і аднойчы ня вытрымаў і сказаў Якубу, што быў за старасту ў царкве:

— Сіе не натрэбно! Оскверняе благолепіе дома божаго!

А Якуб адказвае:

— Папершае, бацюшка, прабачай на слове, грошы за Міколу длачаны не з твае кішэні, і ня з сродкаў парафіі, а з мае, бо гэтыя галапузыя багамолы, калі пойдзеш з скарбонкай, усе разьзіўляюцца на кумпал, быццам самалёт убачылі, а скарбонкі і не заўважаюць; падругое, маляваў, шухам яму зямля, нябожчык Дуля; патрэняе, няхай-жа і жабраком на бабінцу сьвята будзе.

Гэтак і застаўся Мікола вісець над бабіннам. Клапатлівы пачынае бі-жа загадаў і бервяно каля цьвінтару, на якім заўсёды адбываюцца дзядоўскія нарады і якое аж блішчыць, як Глякаў плеш, адшліхованае латамі нагавіц, прыбраць, бо, кажа, усю крэйду з слупоў сьціраюць кажухамі ды сьвіткамі. На гэта ўжо Якуб згадзіўся, але зараз бі-жа сам сядзіць на бервяне побач з Глякам і дзівіцца з дзядамі і з дзядзькамі на ігрышча:

— Вось, што я табе кажу, Якуб,—пачынаючы гутарку і лісьліва схіляючыся дз млынара, кажа Гляк:—За даўнейшыя часы ў шмат лепей жылося, чым цяпер! Ўчы і не кажы!—папъярджае самаго сябе Гляк, як быццам адмовы ад Якуба чакаючы.

— Зьбіруецца бывала, васпан, дзяды ў гурток і піпкі запаліць!

— А тады што?—падойдзе, зачуўшы гутарку, Ясь.

— А тады што?—лагодна перапытвае Гляк, пахрапваючы зга-слаі піпкай,—а тады ізноў, васпан, тытунем наб'юць і ізноў запаліць.

— Тады, напэўна, дзед Піліп, тытунь быў таней суравежак!

— А ўжо-ж ты і парсюк! І бацька таксама парсюк, а дзед горш за парсюка!—крычыць, аж надскакваючы Гляк наўздагон Ясю, але рэнтам-жа і ўціхамірваецца.

— Добрая-ж дзяўчынка ў цябе, Якуб, нявеста зусім бадай жані-хамі хоць грэблю гаці, і нават Тодар, глядзі як спахмурнеў, а Марынка быццам толькі Яся і бачыць!

Дбайна прыглядваючыся да ігрышча. Якуб даўно заўважыў, як схілялася да Ясевага вуха Марынка, і голасна, каб пачуў Тодар, што ўвесь час стаяў ля слупа, адказвае:

— Я наперад разважваў парадніцца з Тодарамі! Добры хлапец, прадавіты, але ў Марынке толькі Ясь у вачох. І Ясь—добры дзяцюк, праца гарыць у яго руках, і разумны, у газэтах нават друкуецца! Вось ты, Гляк, напішы пьдудзьку ў газэту—ніколі не надрукуюць, бо ты хоць разумны, але не зусім—а яго друкуюць. Вось я сёння, і хачу пераказаць яму, каб заўтра сватоў засылаў.

— Жарты строіш, — асьцярожна пытае Гляк.—у Тодара і Яся разам спрыту, васпан, на дзеве залатоўкі ці будзе—а ў цябе гаспадарка, як

у дарабковіча!—але бачачы па выразу твару, што Якуб як-бы і не жартуе, кажа:—Ясь, праўда твая, самавіты дзяцюк, паслухмяны заўсёды, і да дзядоў уважлівы!

А Ясь ўжо на ігрышчы ня было, абмінаючы вуліцу сьцежкай, што выгіналася за пунямі, хаваючыся ад вёскі, сярод жыта, ішоў ён нацянькі да хаты. Каля слупа ня было ўжо і Тодара; з сьмехам, з лесьнямі разходзіліся з ігрышча хлопцы і дзяўчаты. Няўпрыцям дайшоў Ясь да хацінкі, на ўскраіне вёскі, за дзядзінцам якое, праз сьцежку да млыну, пачынаўся ўжо сумны, падгалісты шчыр-лес. Ціхутка адчыніўшы дзьверы, ўвайшоў у хату, але Тэкля, лежачы на прымурку, яшчэ ня спала.

— Сыночак, у печы ў шчарбатым казанку набачыш троху бульбы, а ў сьпіжарні ў гладышы малако!

— Сьпі, сьпі, матуля! Штосьці ня хочацца!

Ясь засьвяціў лямпу, уважліва паглядзеў на партрэт на сьцяне, адкуль дбайна разглядаў пустыя куткі гаротнай хаты хтось знаёмы, на купленыя ў Грайронаку кніжкі, і моцна задумаўся:

— Заўтра сход комсамольскай ячэйкі, ізноў гаворка пра млын. Якуб зараз зьбірае ў талаку кулакоў, а Марынка... — усплыў знаёмы вобраз дзяўчынкі, яе сьмех, яе песьні... — Эх, Марынка, Марынка. Калі-б ты не млынарова дачка была?.. Рукі скруціш каханьнем, яго пятлёй шыю захлісьнеш, бацьку будзеш за сьпінаю бараніць?.. А вочы, вочы ў Марынкi!.. А Воўк, а Якуб?.. Няйначай раскаваю ўсё, на чыстую ваду вываду Якуба, а Марынка... а Марынцы адкажу зараз на грэблі—няхай пакіне думаць пра Яся!

— Сыночак! Яська!—служана закрычала Тэкль,—не заўважаў? Як быццам зараз хтось жудасны зірнуў праз шыбу і схаваўся.

— Здалося табе, маці! Гэта сьцені па дзядзінцы пабеглі ад газніка! Сьпі, матуля, я зараз прыду!..

Цемень захлісьнула і шчыр-лес, і рэчку ў хмызьняку, і млын з грэбляю, вось ужо сьцежка прывяла да пуні, зараз пачнецца ўзьбярэжжа рэчкі. Цёмна—толькі купальскі сьвятляк мітусіцца каля алешніку, але раптам... упаў сьвятляк і падпаліў зямлю, агнём загарэліся хмары і хутка, хутка пабеглі назад; вочы апаліла агнём, кудысь у бок пахіснулася зямля, і цяжка зваліўся хлапец на зямлю.

Даўно ўжо застыў у нярухомасьці Ясь, а Тодар ўсё біў і біў у нейкім вар'ятным бяспамяцьці, з якога абудзіў яго знаёмы голас, што сьпяваў над грэбляй:

— Пацалуй мяне за гэта.

Калі я табе каbeta.

Марынка сьпявае, і Тодара ахаліў жах. Ён, сьхілішыўся, пачаў катурхаць Яся за плячо, заглядаючы ў ашклянелыя вочы:

— Нставай, Ясь... годзе.. у суботу на рум... годзе.

Ясь ужо ня чуў. Ён сьцягнуў цела ўніз да чоўну, паталіў яго на сярэдзіне рэчкі, і жах ізноў апанаваў Тодара, калі ён выйшаў на ўзьбярэжжа.

Ён хутка пабег ад рэчкі, а здавалася, што хтось гоніцца за ім і вось-вось дагоніць, што хтось крычыць наўздагон.

— Забойца! Забойца!

Хвоі цягнуцца да яго кучаравым рагаччом і гамоняць:

— Забойца! Забойца!

Хмызьяк хвастаў галінкамі ў твiр. Ён дабег да адрынкi, закапаўся ў сена і ранидай, зрабiўшысь за ноч вар'ятным з першага погляду, прышоў у вёску і павiнiўся ў забойстве:

— Гэта не мая рука. гэта рука Якуба Шкляронка. млынара. Я паслухаў яго...

Некалькі дзён шукалі Яся ў рэчцы і не знайшлі.

Галасiла на ўзьбярэжжы Тэжля, сiвiя валасы iрвала на сабе гаротная матка.

Толькi праз тыдзень у Шумiлаўскай затоцы вынырнула спавiтае багавiннем апухлае цела, ўзбурыла кругамi застыглую роўнядзь вады, і жажнуўшыся,—зашапталiся, загутарылi белыя вадзянiцы з жоўтымі рахманымi гарлачыкамі.

Салімонка¹⁾

Як гэта ў песьні тэй?

Ды чаго-ж гэты сівы цівун валачэцца,
як туман на балота?

Мы-ж учора занеслі да двору
і кудзелю й палотна.

Ці прышоў ён, паганец, з бядою?
Запльвай ты, мая доля, вядою!

Ці прышоў ён, паганец, з прымусам?
Расплятайце мае косы русыя!

Адсячэце мне косы, адсячэце,
у каморы за скрыняю палажэце.

Бо ідзе ён ні з прымусам, ні з бядою,
а з сукенкаю дарагою.

Ды з усякімі гасыцінцамі...

Ой ды пабягу гасыцінцам я!

А ты, братка, родны брацейка!
на ланцуг вазьмі вароцейкі.

Бо наедзе чорнага войска
повен двор,
повен двор.

ды накінуць нашу мамку
удавой,
удавой.

Бо гэта-ж яны не на працу ідуць,
гэта-ж яны мяне да палацу забяруць!

Прымай сватоў, стары!

-- Ды выходзьце ж, гаспадар з гаспадыняю,
сустракаць маладога з дружнаю!

Ды склікайце таварышак-дзяўчат
прыбіраць маладую на пасад.

¹⁾ Салімонкамі клікалі дзяўчат-бранак (паланянак) ці тых, каторыя самі сыходзілі з вёскі. Найменшне гэтае захавалася ажда гэтае пары. Тут пададзена адна толькі частка вялікага твору. Яна ахапляе час прыгонаў.

Яшчэ яна добрай кашулі не знасіла,
толькі тую, што сьлязьмі пабяліла.

— Няхай вам тья будуць ядвабы,
што набралі турэцкія шаблі.

А мне мамка камору адчыніць,
у мяне там убёры у скрыні.

Ні з куплёнага, ні з рабованага,
а з свайго мазаля запрацованья...

Шыбы гамоняць.

Голас высокі зьвінеў і біўся...

— Што гэта?

— Дзе гэта?

— Жыць інакш!

Хтосьці камусьці адчайна маліўся...

— Шчасьце?

— Няпраўда!

— Мана!

Дзеўчына. Ганак. Пляце карункі.

— Любы?

— Няма!

— Тады каму?

Вечар з кветак зьбірае трункі.

— Пойдзем?

— Ня трэба!

— І так клянучь!

Шыбы гамоняць. Запальваюць сьвечкі.

— Што зрабіць?

— Не чапай!

— Аддай!

Бегчы? Куды? Каторыя сьцежкі?

— Па...

— цалавала...

... Вада...

Думы маладое.

Агні вясельныя зьвіняць.

віно вясёлае шумуе,

ды толькі бровы хмурыць князь:

— шчэ ня прыбралі маладую!?

Ноч пазірае з-за вакна,

і ноч таксама штось пытае..

Хадой нячутнаю яна
 ідзе між дружкамі й сватамі.
 Яшчэ вазёры і лясы
 ня бачылі красы такое!
 Ня бачылі такой красы
 ў высокіх князевых пакоях.
 У белым, бледая, як здань...
 І гнуткі стан і гарды поступ.
 ... Такой павінна быць вясна,
 такою быць павінна ростань.
 Як быццам сум цяжкіх якоў
 прынёс красу другога краю...
 Прышла... Схілілася бацьком
 і князя ветліва вітае.
 Ўжо маладая пры сталае...
 Даволі суму, годзе суму!
 І толькі дума на чале,
 упартая такая дума.

Княжая жонка.

Зьвінеце, келіхі, зьвінеце!
 зьвінеце радасьцю й тугой.
 Няхай успомняць потым дзеці
 гадоў парушаны снакой.
 Схаваўшы пал у косах русых,
 дзяўчыне ціха кажа князь:
 -- без усялякага прымусу,
 хачу, каб ты была мая.
 Каб ты забыла вёску й працу
 і памагла мне лёс раўняць.
 Ў пакоях змрочнага палацу
 была-б як жовка і раўня.
 І вось, між радаснага тлуму,
 такі прышоў нарэшце час,
 на волю вырвацца тэй думе,
 што гадала у вачох.
 Залом тугі з загонаў краю
 наканавала доля зьняць...
 - Што мне патрэбна?-- ты пытаеш..
 дык пагаворым добра, князь.
 Я помню сны аб дзіўнай волі,
 ты іх бязьлігасна разьбіў...

Ніколі! Возьмеш няжывою
і захлынешся у крыві!

Але я стала-б наслухмянай,
каб гэта вёска і радня...

Майго вясельнага жаданьня...
Дарма! Ня выканаеш, князь!

І чуюць п'яныя галовы,
як сіла хіліцца красе:

Клянуся ўладным княжым словам!
Кажы! Я выканаю ўсё!

Клянешся? Песьню, дружкі, песьню!
каб сум ня здолеў пераняць.
Вы крокі чуеце ля вёснiц?
То наша доля йдзе да нас!

Бярэце і шануйце долю,
не дазваляйце абкрадаць.
Свае пакорнай жонкі волю
ты слухай, князь і гаспадар!

У сэрцы змучаных аселіц
жаданьне выспела даўно:
хачу, каб ноч майго вяселья
была табе апошняй--ноч!

Ты чуеш, князь? Жыцця хачу я!
Хачу віна твае крыві!
Усьцеш-жа жонку маладую
і ўладным словам ня крыві!

Замоўкні, скрыпка! Ня гучы лепш!
Закамяней з смыком рука!
Табе, свавольная дзяўчына,
ад сэрца ў вусны йдзе адказ.

Жыццё законы абвясьціла,
каб задзівіўся хмуры сьвет:
заўжды ўладае сьветам сіла,
а сіла хіліцца красе.

І я пагардлівы і дужы,
што долю сьвету сьцерагу,
лялёсткі белай, кволай ружы
сарваць магутны не магу.

І за гарачыя абоймы,
за простых красак хараство

Я аддаю жыццё ў падоймы,
Я аддаю лёс княжы свой.

Бярэце, пісары, паперу!
Вы чуеце, што я кажу?
Каб гэтай справе сьвет наверыў,
сваёй рукою падпішу.

Пішэце так: „заўтра, ў ранні,
хай кат сьсячэ мне галаву“.
Цяпер-жа ноч пяе літаньні...
Ты запісаў усё, цівун?

Цівун у старога князя.

— Паночак! Пан! Бяда! Няшчасьце!
Што князь уздумаў малады?
Самохаць хоча, каб пагасьлі
яго юнацкія гады.

Ня бойся! Я ў сваіх прыгодах
бяды ня гэткай бачу твар!
Рыхтуйце коні да паходу,
паедзем сына ратаваць.

Зьнянацку прыдзем, бяз трывогі,
дзяліць вясельны каравай.
Я навучу яго, дурнога,
як княжым лёсам жартаваць.

Ня ён, а дзеўка пойдзе ў ростань,
да бога, за нябесны стол.
І мы пакажам чорнай костцы,
што значыць моц і хараство!

Калі дагарала ноч.

Няхай-бы сон! І на пасьцелі,
у абдымках змрочнай цішыні,
чыесьці вочы заблішчэлі,
ўздыхнулi помстаю яны.

Пусьці яе з абдымкаў шчыльных,
не забывайся, ягамосьць,
што ў беларускае дзяўчыны,
як і ў князеўны, сэрца ёсьць!

Яна чакае над нямілым,
разьвіўшы русую касу,
калі на шэрым небасхіле
зара і помста зацвітуць.

Госьці на панадворку.*(два галасы)*

- Быццам гэтае дворышча
нечы цень перайшоў?
- Гэта месяц над зорамі
разматаў белы шоўк.
- Быццам нейчай малітваю
скаланулася ноч?
- Гэта ў і'янай крыві твай
яшчэ бродзіць віно.
- А ці будзем на раніцу
мы дзяліць каравай?
- Мае вусны крамяныя
ты забыў палаваць!..
- Запісалі-ж атрамантам,
што сказаў тады князь?
- ... Вецер шэпча за брамаю:
— засынай! за-а-сынай!..

Брат і сястра.*(два галасы)*

- Сумна падае лісьцейка.
пад чыю рукою?
- Восень сее барвістыя
гуманы над ракою..

Н. песьня.

- Над халодную рэчкаю
месяц крывіць лязо...
- Прывязаў я увечары
лёгка човен лазой.
- Варта пільная вызнае.
як стрывожыцца ноч...
- У чорным кубку з труізнаю
блішча весела дно.
- Коні князевы быстрыя
прабягуць увесь сьвет...
- Я сягоньячы выастрыў
свой турэцкі штылет.

- Але там-жа записана
і падпісана сьмерць?
- Стары князь сьцежкі высыпаў
чорнай помстай зьвінець.
- Значыць заўтра на прысаку
ічасьце зноў павядуць?
- Ё белым сьвеце ёсьць тысячы
тых, што волей живуць.
- Будзе холадна й голална
на чужой старане?
- Ёсьць-жа рукі і модаласьць
і ў цябе і ў мяне!

Слугі.

(тры заласы)

- Адчынены ў хаце дзьверы насьцеж...
І варта сьпіць... Якое ліха ім?
- А князь? Наш князь! Браткі мае! Няшчасьце!
- Не... Ціха! Сьпіць! Памалу... не ўгняві.
- Ды нешта ня чуваць... Тут ціха, бы ў магіле...
- Ты глянь сюды! Бяжыць цурок крыві!...
- Што ты пляцеш? Ці гэтак ён загіне!...
- А гэты нож? О! Востры, вельмі востры!
- Агну сюды!
- Будзене ўсіх!
- За!—
- бой!—
- ства!

Стары князь.

Ва ўсе двары пабеглі людзі,
па ўсіх лясох, па ўсіх барох.
Стары ўжо князь карае й судзіць—
сын не дайшоў сваіх дарог.

Ляціць пагоня за пагоняй,
час вытыкае паясы.
Пад капытамі княжых коняй,
зьвіняць даліны і лясы.

Ня мала вёсак зрабавана,
шырокай хваляй зьдзек цячэ...

А колькі стогнаў пахавана,
у змроку жудасных начэй.
І прыбягаюць кожны вечар
на конях стомленых ганцы.
— Няма? князь грозна крывіць плечы
і ўсё глядзіць на растанцы.

І зноў бягуць, ізноў гайсаюць...
А хто ня здолеў адшукаць...
адзін загад:— паслаць на стайню!
Закатаваць! Закатаваць!

Чакае ён. з-за шэрай пожні,
З ахвярамі ганебны воз.
Ніяк упіцца князь ня можа
злачыннай чорнаю крывёй.

Няма й няма! Галосіць поле,
і далі стыгнуць да відна...
Спаткала недзе, мусіць, долю
надзеі вязжатая вясна.

Думкі ўночы.

За стральчатым акном пацішэлі асеньнія астры,
з іх жалобная ноч вяжа лёгкай тугою букеты.
Ў чорным крэпе вякоў абалёрся палац на плястры...
Князю цяжка заснуць— яго сэрца нічым не сагрэта.
Зрадным крокам забойцаў бягуць і бягуць успаміны,
не дае сулакою апона высокага ложку...
— Сын мой, сын! Накажы, як мне справіць памінкі!
Сын мой, сын! Калі нават адпомсьціць ня можна!
Стары князь адзінокі. Лёс даў яму шчасця і веку.
але сына свайго сам пачаў гадаваць з немаўлёнка.
Хоць іначай было! І усьмешка кратала павекі,
і у хмурых пакоях сьмяялася весела жонка.
Многа казак было. Трэба ў песьні сягоньня ім высьпець,
досыць ім—бяспрытульным.—бадзяцца па вуснах народу.
Слоў пакуль што няма. І запісана ў замкавай кнізе
цвёрдным почыркам князя такая прыгода:
„Вечар, поле і конь. Я—цяжкі, заклапочаны рыцар.
Выслаў стомлены меч мой дарогу разьбітых шаломаў.
Маю час на спачын, покуль зноўку зара узгарыцца,
выпіць келіх віна, ля каміну сьцішэлага дому.
Будзе хутка ўжо год, як прыбегла вайна да айчыны,
калі ранак і ціш блаславілі мне зброю ля ганку.

Будзе хутка ўжо год, як ня бачыў ні жонкі, ні сына
і як сонца заходзіць, на шпілях высокага замку.

Ўсё нядобрэ прымхі: цыганка і карты ў дуброве,
стрэў крывога, манаха, і заяц мой шлях пераскочыў...
Адзінока і дзіка, як быццам-бы чорная доведзь,
на спусьцелую сьцежку агонь усапіўся павоўчу.

Ці якое няшчасьце? Ня прыдзе, бо я гаспадар тут!
Перамогу нясу я і слаўную мужаўнасць уздыму.
Скіну панцыр, настаўлю сьмялейшую варту,
будзе музыка ўночы і радасьць жаночкіх абдымкаў.

Вось і дом. Перажытая згадка дарогі...
А трывога ўсё точыць стары заіржаўлены протар.
... Што там, людзі? А? Жонка й каханак?... Нічога!...
Сьвеч і дошчак на труны! Зачынеце варота!"

Зрадным крокам забойцаў бягуць і бягуць успаміны.
Трупы дзён тых далёкіх крываваыя рукі прасьцёрлі.
На злачынства - злачынства. І суд беларускай даліны
кліча князя з ягонай багатай пасьцелі.

Памінкі.

Навошта сонцу узыходзіць,
калі незалеіцаны лёс?
Навошта здані ў цемры ходзяць,
калі й бяз іх даволі сьлёз?

Заціхлі варты і пагоні
спыніла ўладная рука.
Чаго шукаць, калі сягоньня
апошні князь дае загад:

— Вазьмеце бацька гэі дзяўчыны
ў ягонай хаце пад замок.
Хай будзе сьвечкаю па сыне,
хай разьвітаецца з зямлёй!

Калі ксяндзы труну сьвяцілі,
адвітваючы княжы век—
гарэла бедная хаціна
і ў ёй няшчасны чалавек.

Яны ня бачылі магнаты,
ня ведалі, дзе сум расьце,
як ля зруйнаванае хаты
стаіць высокі белы цень.

Адчай ірве сівыя косы,
жалобнай хваляй жаль плыве...

І маці ходзіць, і галосіць,
і сьлёзы губяцца ў траве.

Як гэта бедная жанчына.
пракляўшы чорную зару,
о, колькі песень на руінах
ты прасьнявала Беларусь!

Матчына песня.

Засынай-жа, засынай,
Засынай, маё дзіця!

Тут так многа вугалёў,
кожны з іх, як дыямэнт.
Клёны зьвесілі гальлё
і гавораць да мяне.

Засынай-жа, засынай
Засынай, маё дзіця!

Яшчэ многа жыта жаць,
яшчэ многа кроснаў ткаць...
А па хаце ходзіць жаль,
ды ня сьпіць мая дачка.

Засынай-жа, засынай,
Засынай, маё дзіця!

Кажуць, князь цябе украў,
а ў грудзёх у князя нож...
Сьпі, бо хутка ужо зара,
праміне ўжо зараз ноч.

Засынай-жа, засынай.
Засынай, маё дзіця!

Будзе ў золаце хадзіць.
будзе паняю дачка.
Але як-жа перажыць,
але як-жа дачакаць?

Засынай-жа, засынай.
Засынай, маё дзіця!

Дзе ты ходзіш, мой стары?
Ой, якая барада!
Вяне лісьце без пары,
памірае з лісьцем даль.

Засынай-жа, засынай,
Засынай, маё дзіця!

Толькі паняю ня будзь
і дукатаў не насі.
Прадамо сваю бяду,
будзе долі роўна ўсім.

Засынай-жа, засынай,
Засынай, маё дзіця!

Ой пажоўк ружовы цвет,
на зары сасхла зара...
Мабыць прыдзеца на сьвет
нарадзіцца яшчэ раз...

За-сына-ай-жа, за-а-сы-най!
Засынай, маё дзіця!

Што нагадаў мне гэты вобраз

Вы—тайна жнівенскіх начэй,
Вы—шэпты сьпелага калосься...
З глыбокай мудрасьці вачэй
Сьвіціцца даль, вясна і восень.

Хто вам прыгоства сьвету даў,
Хто палажыў у сэрца камень?
Сам бог, каб толькі існаваў,
Ён-бы маліўся перад вамі.

Ён-бы пакінуў зорны дым.
За хмель вачэй, за холад слова—
Агну прадаў-бы тройчы Рым,
А нам наслаў-бы Мураўёва.

Ён частаваў-бы сьвет вайной,
А сам-бы кленчыў перад вамі...
Бо жорсткі жорсткасьцю тупой
Сваё заліствае каханьне.

А я—ня выдумка вякоў,
Ня сымбаль зла і дагараньня...
Мая душа не за замком,
І не за кратамі каханьне.

Душы ня засьціць чорны дым
І вашых слоў асенні холад.
Я волен так, як бег вады,
І як вясна, душою молад.

Жыву, каб жыць і будаваць,
Паклаўшы шчырасьць у аснову,—
Дамераць постаць да канца
Ды перадаць яе другому.

Хай новай творчасьці сэанс
Хтось прывітае новым сьпевам...
А вас,
Мне нават шкода вас
За вашу кволую няпэўнасьць.

Бо вы пад маскаю журбы
Згубілі лепшыя хвіліны...

У слаўны момант барацьбы
Вы—толькі слаўная жанчына.

У вас няма сваіх дарог,
Няма у вас і моцнай зброі,
Вам кожны новы весярок
Прыносіць новыя настроі.

Вы не адчулі той настрой,
Якім жыве зямная куля...
Вы ўся—няскончаны набой,
Якому пораху бракуе.

Вы так далёкі ад зямлі...
Для вас адно, якой дарогай
Дашлюць вам заўтра дынаміт,
Хоць бы і з лягера чужога.

Вы ўся, як дзікія палі,
Як холад восенскае далі...
Вы нагадалі успамін,
Вы дальні вобраз нагадалі.

Здаецца, вашае сястры
Нашу ў душы халодны вобраз,
Нібы прыдушаны узрыд,
Ці скрыл надпіленай бярозы.

Яна сьвяжэй і маладзей
Ад вас калісьці выглядала...
Я не забуду гэты дзень
І тую чорную навалу.

Я атрымаў тады загад—
Быць нарыхтованым да бою...
На пагатоў быў атрад,
І зброя ўся на пагатоў.

Схаваўшы свой сакрэтны плян,
Я надаваў парадак ранцу...
У гэты час яна прышла
Са мной нібыта разьвітацца.

Так бушавала моцна кроў...
Плыла хвіліна за хвілінай...
Губляў я волю і настрой
Перад чароўнаю дзяўчынай.

Я сам прасіў яе няйсьці,
Не разумеў тады цаны ёй...

Вайсковым сэкратам плаціў
За кожны новы пацалунак.

Я быў як хлопчык перад ёй,
Я цалаваў ёй рукі мабыць?..
Глядзела з мораку зьмяей
Вачэй заклятая прывабнасць.

І толькі раньняя зара
Сказала мне на ўсходзе сонца,
Што мне давераны атрад
Я выдаў дзеўчыне-шпіёнцы.

Яна ляжала ля мяне,
Памяўшы лёгкія убёры,—
Паміж смуглявасьці брывей
Яшчэ гуляў апошні морак.

О, што за нізкасьць?!..
І каршун
Так не рабіў яшчэ ні разу!..
Навошта абкрадаць душу,
Давёўшы сэрца да экстазу?..

За гэту чорную ману
Ня купіш чын сабе дваранскі,
Каму, нікчэмная.
Каму
Ты прадаеш ідэю клясы?

Няўжо, заклятая,
Няўжо
На грошы шчырасць прамяняла?
І брытвы вострае лязо
Яе на сьмерць пацалавала.

Пасьля мы выступілі ў бой
Супроць нікчэмнага старога,
Сваёй адвагай і крывёй
Куплялі нашу перамогу.

Ня шкода ў бойцы галавы,
Мы горда, часна ваявалі.
Мы і палонных-радавых
На фронце нават шанавалі.

А вы ня маеце дарог:
У вас няма і моцнай зброі...
Вам кожны новы вецярок
Прыносіць новыя настроі.

Вы не адчулі той настрой,
Якім жыве зямная куля...
Вы ўся—няскончаны набой,
Якому пораху бракуе.

Бо вы пад маскаю журбы
Згубілі лепшыя хвіліны...
У слаўны момант барацьбы
Вы—толькі слаўная жанчына.

Менск 26/XII—29 г.

Неўзабаве вясна

I

На голым алешніку сонца трымалася ня доўга—ціхая ласкавацьць спаўзла ўніз, на мокры сьнег, на ўпарты хмызьняк: сонца як паднялося вышэй—лягло ў адлежную вату і заснула. Дзень зноў стаў хмурны. Ухабы зачарнелі больш, пні лесавае высечкі зусім зьліліся з сваім надрэчным узгоркам—за адлегю з яго пачаў сплываць сьнег.

Абледзянелая ручаіна сонна гнала сінюю ваду, млява пнулася выкідаць на лёд крынічную сьшодзёнасьць. За пністаю высечкаю скрозь сінела поле, аж да лесу.

Ручаіна загіналася ў лог, там разьлівалася шырэй і спакайнела пад лёдам. Сьнег на штучным малюпасенькім вазярцу быў ушчэнт сьпярэшчаны заячымі сьлядамі; яны заходзілі аж пад масток над круглым вазярцом. На масток паглядала мучною сьлепатою млынавая шыба, струхнелая сьцяна каб траха дык прыпіралася-б да самае парэнчы. Замарожанае млынавое калясо маўчала пад парэнчамі, як магіла; лёд укаваў яго спадыспаду і намярзаў грузамі. Дарога праз масток ішла разьезджанная, бітая і за млыном цяжка рвалася на ўзгорак, адразу за самотнымі спарышамі ўзьберажных алешын.

Адтуль скаціліся санкі. Лапавухая кабыла ратавала заднія ногі ад дошчак санкавага донья, імчала з гары на ўсе жылы. Хамут пёрся з шыі на мысу, мяў і цёр кабыліны вушы.

— Ах, няўдала з гары зьехалі,—засьпяваў голас.

Сані ўвязлі ў сьнег збоку ад дарогі. Чалавек завярнуў кабылу назад да мосту, выкіраваў да млынавога ганку, пачапіў ёй на мысу аброчную торбу. Сам ён патупаў здаровымі ботамі ля саней, дастаў з кішэні забруджаную, як засланка, насатку і прачысьціў вусы. Змаршчанаваты твар быў халодны і нярухавы, як бы ўсё, што жыло ў чалавеку, варушылася дзесьці глыбока пад ружоваю насупленасьцю бязброўных вачэй, пад рудым зарасьнікам вусоў, пад усімі рысамі аблічча, што ляжалі дзіўна, упоперак. Чалавек акінуў вачыма дашчаны насыціл перад млыном: старая, мо' яшчэ леташняя, нацярушана была саломна на ганку, трухлявая сьцяна асела, пагнуты замок бокам трымаўся ў здаровых прабоях.

— О, ужо нехта замок пагнуў. Бачыш?

І чалавек рушыў на ганак.

— Г-х-цьфу!—танклява харкануў ён з ганку ў сьнег.

Ля саней застаўся варушыцца чалавек у кароткай ватоўцы, у лапцях, у суконных гаспадарскіх нагавіцах—лата на лаце. Ён даставаў з

саломы пілу, сякеру, лом. Ён суха і дробна паплёўваў навокал сябе, без патрэбы, так сабе, з прывычкі. І толькі цяпер нехаця адказаў на тое, што няўдала з гары зьехалі:

— Падпінаць трэ' было, я казаў... Замок нехта скрывіў?

Голас у яго быў няроўны, разбаўлены няпэўнасьцю. А той другі зноў засьпяваў:

— Тут зараз і масток разьбяруць, а самі тады ўпонарак па вадзе з калясьмі плаваць будуць, а ня то што каб сьцены гэтыяцэлыя засталіся. Г-х-цьфу! Я-ж кажу, калясо і снасьць я ім пакіну, а сёе-тое пабяру. Усё-адно прападзе, пзрасьцягваюць, паглумяць, і таму, хто стараўся, набываў, нават і дзякуй ня скажуць Г-х-цьфу.

Тонкім, пвявучым голасам ён закашляўся, захаркаўся, пляваў, абціраў насатка вусы.

Хутка ў млыне заенчыла піла, застукала сякера, запылела, пасыпалася трухліна, затраслася задняя сьцяна—яна трымалася на падпорках.

— З столі дошчак завязом вазоў два, а рэшту вазьмі сабе, за работу,—сьпяваў танклявы голас і адхаркваўся.

Хутка чалавек вышаў на ганак, аддыхаўся, паглядаў навокал:

— Але-ж і зайцоў ходзіць, ды што-ж іх тут робіцца, страшэнная моц.

Завярнуў кабылу, і пачалі класьці на воз трухлявыя дошкі. Пакуль чалавек у ватоўцы ўвязваў дошкі пастронкамі, танклявы голас яшчэ колькі разоў задзівіўся з ганку:

— От няма каму зайцоў страляць. Ах, ах. Г-х-цьфу-фу.

Дзень зноў пачаў ясьнець, блізка было да вечару. Твар у чалавека паружавеў пры рабоце і на халадку, але папярочныя рысы на ім больш акамянелі. Няголенае колькі тыдняў шчаціньне на барадзе рудое, сіваватае, рабіла твар зьнізу таўсьцейшым, шырэйшым, як пята старасьвецкае ступы. Адно вока, здавалася, кудысьці падміргавала.

Чалавек у падпяразанай ватоўцы застаўся адзін, дошкі паехалі. З гары доўга чуваць было танклявае „г-х-цьфу“. Ватоўка на чалавеку сядзела цесна, па шэрых кавалках злямцованае ваты з дзірак пераціснутая раскудзеленым путам. Чалавек паскроб гузаватым пальцам пад шапкаю, засадзіў руку за пазуху і там паскроб. Паварочваўся ён рухава, левым лапцем моцна шморгаў па зямлі—нага была крывая, але ў калене згіналася і, здаецца, мала надазаяла звыкламу да яе чалавеку. Дробна і суха паплёўваў чалавек, наклеў крыху, бяз злосьці, вераўчаную абору:

— Каб ты згарэла, каб ты, раскручваецца ўсё.

Паставіў нагу на ганак, каб завязаць абору.

Зьверху на масток зноў скаціліся сані. Рыжы канюк таксама ратаваў заднія ногі, хамут цёр зноў конскія вушы.

— Ня ўмееш з гары зьяжджаць,—зьвінеў з саней высёлы голас.

За мастком лямчыхна спрытна накіравала каня ў хмызьняк. Конь пайшоў звыклаю сваёю старэчаю ступою.

— Стой, прыехалі.

З саней зьлезлі двое.

— Ну, бяры сякеру.

— А ты прывязвай каня.

З вострага пляча злазіў усё ў хлапца рашпілены кажух.

— Хіба каб гэты кажух зусім скінуў, пры рабоце цёпла.

— Ты-ж яшчэ рабіць не пачынаў.

— То пачну зараз.

Хлапчук скінуў кажух.

— Адно замінацьме, гаматны вельмі.

Дастаў сякеру і адразу ўзяўся глушыць хмызьняк. Твар у яго заружавеў, вялікія вочы хмурыліся ад пільнасьці, калі гасіў ён з-за вуха сякераю па ўпартых каржакох.

— Зоська, сьцягвай да саней.

— Яшчэ-ж няма чаго сьцягваць, насячы хаця больш.

— Як бачыш, насяку.

— Сячы, сячы, я пачакаю.

Пайшла яна дарогаю да мастка, дзе цішыня пустое будыніны і бязлюднае гала ў дарогу — як вокам сягануць. Бесклапотна глянула ўніз цераз парэнчу, кінула вочы на дарогу, па той бок мерзлае ручаіны, і пакінула там пільны, зьбянтэжаны зірк свой. Нацягнула на вочы доўгія вейкі, ссунула на пераносьсе лоб. З кустоў быў братаў голас:

Їдзі сьцягвай, я насякаў ужо!

— Пачакай крыху.

— Чаго чакаць, каб марудзіць адно?

— Іду.

— Што ты ўгледзела там?

— Бухча едзе.

— Ну?

— Удвух едуць.

— Чорт іх бяры, няхай едуць.

Яна сышла з мастка, коўзалася на сьлізкіх дошках. У кустох пад нагамі ў яе шорхаў сьнег.

Тады чалавек у ватоўцы пазваў яе.

— Зоська.

Ї пашоў на мост.

— Дзядзька? Чаго вы тут?—здзівілася дзяўчо.

— Бухчу млын разьбіраю.

— Нашто?

— А ліха яго ведае, нашто.

— А тата злаваў, дзе вы падзеліся з самага ранку. Мы з Гальяшом па фашыну прыехалі.

— Чаго-ж вы раней за усіх?

— А чаго мне марудзіць,—зазвінела з кустоў,—я сваё адбуду, а там няхай сабе хто калі хоча. Што, няпраўда?

— Ты мяне, Зоська, ня бачыла, як на мосьце стаяла,—з бацькаўскаю ласкавасьцю зьмяніў голас чалавек у ватуўцы.

— Не.

— А я глядзеў на цябе з-пад млына.

І скрывіў твар у ўсьмешку. Вочы сталі, як шчылінкі, губы заварушыліся і ўзьнялі ўгару кароткае шчаціньне—ня то вусы, ня то так колер губы.

Тады забубніў сам сабе, паглядаючы на дарогу:

— Едзе ўжо, з сынам, нешта справіўся хутка, ах каб ты бокам езьдзіў.

І падаўся ў млын грукаць трухлявымі дошкамі.

З дарогі ў кусты санок наскочвалася многа. Запахла сенам, утульнасьцю. Людзкі гоман ажыў скрозь паўз ручаіну. Пакуль Бухчавы санкі пад'ехалі да млыну, там ужо курылі мужчыны, пробавалі пальцамі старасьць драўляное трухліны. Бухча нават крыху зьбянтэжыўся, калі ўвайшоў у млын,—там былі ўсялякія людзі. З чалавекам у ватуўцы пагаварылі ўжо дагэтуль.

Гэта было з кепікамі:

— Ты гэта, Рыгор, сабе дошкі зьдзіраеш ці Бухчу?

— Ты ў яго падзеньне ці як?

— Грашыма бярэш ці таварам якім?

— А мо, пасваяцку памагаеш Бухчу?

А гэта было стала:

— Увесь млын будзе разьбіраць ці адно столь зьдзярэ?

— А ён мае права разьбіраць? Глядзі, Рыгор, каб цябе ў гэтую кашу не ўмяшалі.

— У якую кашу?

Рыгор сумеўся.

— А от—у Бухчаву кашу.

Былі і так сабе—ні нашым, ні вашым:

— Але глядзі ты, як струхнела. За маю памяць-жа яшчэ ставілася.

— Шашаль паеў.

Рыгор выказаў сваё дачыньне да ўсяе гэтае работы:

— Паўрубля якога абарву. Хай з яго вантробы вырве. Сваякі! Дзесятая вада на кісялі, што гэта за сваяўство! От наняўся і ўсё. О-го. Бухча! Гад! Бяз літасьці і сэрца.

Рыгор пачаў падаваць прыклады Бухчаваяе бессардэчнасьці.

— Дзяндобры,—увайшоў Бухча ў млын.

Сын, круглаваты здарыак, апусьціў рукі ў дзвярах. Рыгор змоўк.

— Млын разьбіраеце?

— Якое разьбіраю! Трухлявую столь зьніму. Упадзе зараз. Ледзьве бэлькі трымаюцца.

— Няхай падае,—казаў хтосьці.

Тады ня ўсе засталіся ў млыне. Некаторыя выйшлі. Адзін, выходзячы мармынуў:

— Зараз пачнецца! На чорта мне канечне быць пры гэтым. Яшчэ, калі што якое, за сьведку ўпішуць. Згарыць яно, наверхула ўжо мне.

— Я млына не чапаю. Снасьці пальцам не крану. Я адно трухлявую столь, мой жа клопат.

— Млын цяпер ня твой.

— Я ведаю, што ня мой. Я гэта лепш за цябе ведаю. Я млына й не чапаю.

— А што-ж ты чапаеш?

— Трухлявую столь.

— Дык ты разьбяры сьцены, ды скажы— „я млына не чапаю, адно сьцены“.

— Я гэтага не раблю.

— Ён добра кажа, адно столь. Яго-ж работа й клопат. Ён-жа стараўся, рабіў.

— Каб я гэтакі, як ён, быў, дык і я можа рабіў-бы. Можа і я млын паставіў бы.

— А хто табе не даваў быць гэтакім, як я? Трэба было не гультаяваць.

Малады Бухча ўняў бацьку.

— Калі ты думаеш, што маеш права разабраць млын, дык заяві ў канцалюру або падавай у суд.

— Суды і канцалюры, усе разам!

— Нядобра?

Зьбянтэжаны Рыгор стаяў за людзьмі, коса паглядаў на Бухчу.

Фашыну вазілі на грэблю. Мужчыны справілі былі гвалт: камусьці здалося, што хтосьці скруціў адзін воз. Гвалт быў з рогатам, з упікамі, з хітрымі ўсьмешкамі. Пасьля ўсё пайшло ў другі бок: Бухча наладаваў другі воз дошчак. Рыгор няпэўна вышаў з млына, зьбянтэжана падаўся ў хмызьняк да мужчын. Сьпяраша кінуў пару слоў, пасьля акінуў вокам—дзе-ж яго небажата? Дзесьці чуўся Зосьчын голас:

— Гальляш, тата-ж яшчэ казаў дадому воз ядлоўцу прывезьці.

— На чорта ён,—гукаў Гальляш.

— Тату патрэбна.

— Калі трэба, дык і вязі.

Рыгор знайшоў сваіх на водшыбе. Упартаму Гальляшу здавалася, што там гусьцейшы хмызьняк і латвей з ім арудаваць.

— Я табе памагу,—казаў Рыгор, чамусьці бяручыся за ляйчыну.

— Ідзеце да дому.

І панура плюнуў Гальляш сабе пад ногі.

— От упарты, каб цябе немач,—аскірзнуўся Рыгор і прыслухаўся.

Ля млыну крычалі. Хтосьці ўспамінаў Бухчава імя:

— Дзяніс, нічога ня выскураеш.

— Няма ўжо мне чаго баяцца. Усё адно ўжо.

— Ой, глядзі.

— Што там глядзі. Млын будаваў я? Ты мне не памагаў. Я адзін гараваў? Закон, дык закон, я супроць закону ня іду і не пайду! Але калі закон не законны, тады што? Маю я права з свайго млына воз трухлявых дошчак набраць ці не, я цябе пытаю?

— Пытай сабе, каго хочаш. Млын цяпер ня твой.

— Паедзем.—гукнуў малады Бухча.

Рыгор бачыў, як стары Бухча тузануў лейцы, як сані рушылі, і як зараз-жа іх абярнулі. Дошкі разъехаліся па дарозе.

— Забірай каня за самапраўства.

Тады малады Бухча ўскочыў на сані, вырваўшы ў бацькі лейцы, і свівіснуў пугаю. Кабыла рванула, шырокаю хадом затраслася ў дарогу. Стары Бухча азірнуўся на мужчын, пачаўчаў і пашоў. Ішоў не дарогаю, а напрамік, сьцежкаю, паўз высокую мяжу. З-пад сьнегу тырчаў сухі быльнік, і аб яго скрозь шморгаўся Бухчаў кажух. Бухчавы плечы ўгнуліся, галава ўціснула ў іх шыю; і хада і постаць яго сталі раптам маўклівымі.

Меркнуў дзень. Алешнік схмурнеў больш, і сьнег пасінеў. Хмызьняк змаўкаў. Рыгор заставаўся адзін. Ён хацеў гукнуць сваіх небажат—Зоську і Гальяша,—але ўспомніў, што мусіць паехалі ўжо. Тады засьцібаў дарогаю. На грэблі апошнія дзьве хурманкі скідалі фашыну. Яму казалі:

— Пачакай, садзіся, паедзем.

Грэбля чарнела торпам, паўз бакі чулася ў равах вада. З даляй дыхала адчуваньне блізкае вясны.

— Цяпер табе Бухча гатоў не заплаціць,—казалі Рыгору.

„Праўда,—падумаў Рыгор,—чорт з яго цяпер сэрве“.

І адказаў, узрушыўшыся ад раптоўнае злосьці на Бухчу.

— Але. Гэта-ж гад.

Памаўчаў, плюнуў дробна і далёка ад дарогі.

— Яго сэрца літасьці ня мае.

II

Увечары ў хаце сварыліся. Рабілася гэта звыклым парадкам: паволі, умеру. Было падобна, што людзі робяць несканчоную работу, яе пачалі даўно, і канца ёй яшчэ ня відаць. Пачалося з таго, што Рыгор, заняўшы дома незмалочаны ямень, пайшоў да Бухчы ў заробаткі. Ён моўчкі паслухаў крыху ўпікаў, тупнуў лапцем і раўнуў:

— А што-ж, я табе тут буду за парабка? Што я тут бану лішне ў гэтай хаце?

— А я тут паную, ці што,—заенчыла Рыгорова браціха.

Брат-жа плюнуў і сышоў з хаты.

— Пакіньце вы,—гукнуў Гальяш.

— Пакінуць яны! Божа, божа!—абазвалася Зоська.

Яна зачэсала перад люстэркам паламаным грабянцом валасы, а Гальяш ёў у мыцельніку з бляшанага кубка малако. У гэты момант Рыгор аніяк ня меў ласкавае свае прыхільнасьці да Гальяша й Зоські. Прыхільнасьць гэтая да небажат найходзіла на яго тады, калі быў ён спакойны душою.

— Бачыш, о!—гукаў ён, міргаючы брацісе ў бок Гальяша,—адзін малако жлукціць, а другому нішчымніца.

— А ты ўжо малака не далічыўся.

Рыгор тады ўссунуў на вушы шапку і падаўся з хаты. У сенцах замарудзеў, выцягнуў з кубельчыка крыху сала. Кішэнь у нагавіцах даўно ня было ўжо: нагавіцам было год з шэсьць, і кішэні пазацягваліся пакрысе латамі. Дык ён сала схаваў за пазуху пад ватоўку. У хаце заўважылі, што Рыгор нешта марудзіць у сенцах. Браціха адчыніла дзьверы з энкам:

— Зноў, можа, па сала палез. Я ж цябе прасіла, Гальяшка, прыбіць на кубел клямку і завесы да вечка, каб замыкаць. А то ўсё парасцягвае ўшчэнт.

— Каб табе духі замкнула,—крыкнуў Рыгор,—як цераз цябе ў сенцы выйсьці нельга, усё пільнуе, усё віжуе..

— Пакіньце вы,—нарабіла крыку Зоська,—хто гэта на кублы замок вешае! Вам усё патрэбна ня гэтак, як у людзей. Няма, каб хаця вечар пабыло ціха ў хаце.

Шоргаючы крывою нагою, Рыгор вышаў на вуліцу. Ціснуў за пазухаю сала. Аддежны вецер ішоў з паплавоў; неба над хатамі было—чорнае прадоньне.

— Паскавычы там крыху!

Рыгор глянуў на вокны; у хаце ўсё яшчэ падавала злосны голас братавая жонка. З хаты выбяглі Зоська й Гальяш. Рыгор усё стаяў насупроць варот.

— От так ужо й пашлі на цэлую ноч!—абазваўся ён.

Ён пачуваў, што яму трэба сказаць што-небудзь сваім небажатам. У голасе яго была панурая няпрыхільнасьць.

— А што-ж, сядзець ды слухаць, як вы там у хаце грызяцеся.

Гэта сказала Зоська, ідучы паўз дзядзьку. А Гальяш застаўся стаяць.

— Што ты, пільнуеш мяне?

І Рыгор запляваў суха і дробна сабе на лапці.

Гальяш засьмяяўся:

— Нашто вас пільнаваць, і так нідзе ня дзенецеся.

— А вы ўсе і рады былі-б, каб я дзе дзеўся.

— Вядома, дзядзька, нам толькі й радасьці было-б. Толькі й уцехі было-б, каб вы дзе падзеліся.

Дзядзька чуў у нябожавым голасе кліны з нядаўняе хатняе сваркі, але адпускаць адразу насупленасьць сваю было нейк нязвычайна. Ён сказаў:

— А як-жа, гэта я ведаю.

І тады пачаў мякчэць. Ён падаўся ў двор, прайшоў на прыгуменьне і ціхом адчыніў гуменныя дзьверы. Пралез у чорную шчыліну і пад салому ў куце схаваў сала. Кавалачак-жа адрэзаў касою, дастаў адтуль-жа з-пад саломы хлеба, сеў на заперыну і еў.

На вуліцы стаяў Гальляш, ведаў, чаго дзядзька пашоў у двор, бо ведаў, чаго дзядзька перад гэтым забавіўся быў у сенцах. Ведаў ён, што дзядзька цяпер есьць у гумне сала, і шкадаваў і яго, і бацькоў, і Зоську, і ўсіх сваіх. Так пайшоў у вуліцу.

Як вярнуўся Гальляш у хату, на прыпеку дагарвала газоўка. Густое цемрыва траслося па куткох, тхнула дрэннаю парнасьцю з-пад лавы, з-пад ложка—адусюль з сьцен пры зямлі. Усе спалі; за комінам на печы скробся дзядзька. Адно бацька глытаў дым, седзячы ля стала. Папярсы бацька круціць тоненькія—махоркі ў коопэратыве вобмаль—і стараецца ня страціць дарэмна анічуць дыму. Здаецца, п'е той дым! Вусаты твар зусім губіцца ў апарыстай хатняй цемні.

— А дзе-ж Зоська?

Гальляш адказаў панура:

— Ня ведаю.

Больш бацька ня пытаў. З гэтае восені неўзамтку пакінуў ён пытаць, дзе ходзяць дзеці. Адно дзядзька часам, калі мае настрой пасварыцца, буркане з-за коміна:

— Што, усіх ужо сабак павешаў?

Дык Гальляш заўсёды перапускае дзядзьку, адкажа жартам:

— Усіх. Нават і таго валачашчага, рыжага.

— Каб на што добрае, а на гэта ты спрытны.

— А як-жа, я толькі на гэта й здатны.

Тут ужо ў Гальляша чуюцца крыўда, але ён больш стрымлівае сябе, каб ўсё абышлося ціха. Але ціха ня бывае. Уставіць сваё слова бацька:

— Чаго ты да гэтага хлапца чэпішся? Скробся-б там за комінам сябе.

— А няўжо-ж ты хочаш, каб я цябе скроб?

І пачнецца вайна, пакуль Гальляш не загадае бацьку сьціхнуць. Калі Зоська ў хаце, дык яна адразу пачынае ўлрошваць старых:

— Ну няўжо вам гэтак любя гэтая калатня?

— А як-жа,—гаворыць Гальляш,—ты ім есьці не давай, а дай толькі пасварыцца.

Раней, у самым маленстве, дык Зоська і Гальляш баяліся гэтае хатняе калатні. Усё здавалася малым, што зараз от дзядзька пачне біць маці або бацьку. Дзядзька заўсёды здаваўся вінаваты. Была да

яго дзіцячая няпрыхільнасць. Пасьля ўсё пакрысе пачало здавацца інакш, але доўга яшчэ не хапала сілы ўразумець—каго вінаваціць? І тое, што ўядалася тады ў дзіцячую душу, цяпер часта трывожыла сьпелую думку, рабіла яе цьвёрдай і ўпартай.

Чаму ў дзядзькі была крывая нага? Пра гэтае расказвалі, што як быў ён малы, дык наклаў быў на печы агню. Сухая лучына загарэлася адразу, заняліся ўсялякія лахманы, усмалілася сьцяна. Малому як запыкло, дык ён скаціўся з печы і зламаў нагу. Хату ўтушылі, на печы з-пад вапны—й цяпер яшчэ асмаленае бяровенне. Так чалавек і вырас, акалечаны на век.

Тут было шкода дзядзькі.

Але калі абнямог дзед—бацькаў і дзядзькаў бацька,—дык тады выразна чакалі, каб ён хаця хутчэй апаражніў хату. Часта адганялі старога ад стала. Вельмі стараўся тут дзядзька. Ён крычаў да брата—Гальяшовага бацькі,—ківаючы на старога:

— Гані яго на печ!

Стары тады дрыжаў, браўся на печ і маўчаў там, сьцішыўшыся.

Тут у Гальяша была нянавісьць да дзядзькі і злосьнае непараўменьне перад бацькам.

Усё ў гэтай роднай хаце рабілася часта агідным, прыкрым.

Зоська толькі вінаваціла ўсіх за згрызоту, а ён і шкадаваў яшчэ.

От так, кладучыся спаць, ведаў Гальяш, што бацька пераседзеў недзе ў людзей вечар, пакуль скончыцца ў хаце сварка (самому часта агідна было грызціся), цяпер дапівае апошні дым з недакурка, зараз, павольна охкаючы, пачне разьдзявацца й разам з гэтым шаптаць малітву.

„...Аставі нам долгі наша, яко-жэ і мы астаўляем даўжніком нашым“...

„Якія тут „долгі“, хто іх каму калі „астаўляе“, і на што іх „астаўляць“, думае Гальяш, слухаючы бацькаву спрадвечную малітву, бясконцую, як яро для вала.

„...Прыпанцісьці пілаці“... шэпча бацька незразумелыя, патаемныя для простага чалавека словы.

„Прымасьціўся страляці“—усьміхаецца скрозь першую дрымоту Гальяш.

Раптам бацька сам перарывае свае модлы:

— Ты быў ня разам з Зосьяю?

— Не,—нехаця адказвае Гальяш.

— Дзе-ж яна забавілася гэтак?

Гальяш засынае і чуе, як крэхча бацька, сьцягваючы з ног боты.

Бацька доўга ня спаў. Калі ўставаў поцемкам закурыць, зьнячэўку стукнуў локцем аб стол і пабудзіў Гальяша. І абдова цяпер ня спалі. Гальяш поціху, а бацька охкаў, варочаўся. І раптам зноў успомніў:

— Ці прышла Зося?

Тады ўстаў, запаліў сярнічку. Зосьчына пасьцель пуставала.

— Мусіць позна ўжо?—абазваўся Гальяш.

— Пеўні сьпяваюць.

Бацька ўснуць ня мог. Усьцягнуў на ногі боты, адзеў кажух. Гальяш бачыў, як матнуўся бацька на дварэ паўз вакно: пайшоў на вуліцу. Цяпер узьнеспакоіўся і Гальяш. З-за бацькі? з-за Зоські?

Ён не ўспамянаў. Ён чуў цяпер, як удзень, калі секлі фашыну, Зоська ўвесь час была зьбянтэжанаю пасья таго, ак убачыла Бухчаў. Яна тады, прыбегшы да саней, нейк адразу зьіначылася, ускідала фашыну на сані няўдала—фашына скочвалася на зямлю па той бок саней. Тады ён на ёе нават зазваваў быў:

— От-ба, неўдаль!

А яна ня чула. Бо, каб чула, дык адказала-б што-небудзь:

— От ты ўжо ўдалы!

Або:

— А як-жа, я ад усіх няўдалейшая.

Яна ўсё штосьці думала, варушылася ля саней, стала маўкліваю, пачала сьпяшаць, каб хутчэй кончыць. Сказала была, што бацька загадваў прывезьці воз ядлоўцу дадому, а пасья і ня ўспомніла нават, калі Гальяш не захацеў больш варочацца і паехаў дадому ўлегцы.

„Начорта гэты ядловец дома, запамагчыся бацька драбязою ўсялякаю хоча. Гаспадар! Пра гэтакую драбязу адно й думае. За саломіну гатоў пабіцца, а да большага чаго яго думка і не даходзіць. Гэтак і век зжыў, як чарвяк у нары. І яшчэ мне гэтакую самую сьцежку вызначаў“.

І цяпер зноў, забыўшыся на ўсё, гэтае самае перадумвае Гальяш. Сон прапаў. Злосная рашучасьць мучыць яго. Яму хочацца ўстаць зараз-жа і йсьці з хаты. Непакой, трывога зусім аланоўваюць ім. „Зрабіў бы усё адным махам!“

„Праўда, дзе-ж Зоська?“

Бацька паволі йдзе назад дваром з вуліцы паўз вокны. Падсутуленыя шырокія плечы пасунуліся паволі.

Гальяш усхваціўся і пачаў адзявацца. Бацька здзівіўся:

— Чаго ты? Куды ты?

Што сказаць бацьку?

— Ня сьпіцца мне... галава баліць...

Напэўна, ня верыць бацька. Што-б яшчэ гэткае прыдумаць, каб ямчэй зманіць.

— Вечарам выпіў з хлопцамі, дык з няпрывычкі нядобра мне. Прайдуся пайдку крыху па дварэ.

Але бацька спрактыкаваны:

— Дык трэба праспацца, а не хадзіць.

Тады ўсё ўскіпела, ўздрыгнулася:

— От што, бацька, ідзеш ты ў калгас, ці не? Сёння трэба запісацца. А не—дык заставайся адзін, мы з Зосяю пойдзем без цябе. Як сабе хочаш, я не магу ўжо больш гаварыць табе.

Бацька хоць бы слова адказаў. Стаў закурваць.

— Божа мой, божа мой, дзе Зося, днее ўжо.

Цьмяныя здогадкі і трывогі пагналі Гальляша з хаты.

Бухчаў Стась! Вось каго Гальляш і ня любіў, можна сказаць, ненавідзеў, і нават пабойваўся. Братняя чуласьць да Зоські зьявілася адразу, прачнулася зусім у гэтую раніцу. С самага маленства гэтая чуласьць не прыкмячалася, яна губілася ўва ўсім штодзённым, звыклым, ня было прычын, каб яна выразна апанавала сэрцам.

Зоська была яшчэ дзяўчынка, яшчэ ня сталая рухавасьць была ў яе, але ўжо апошнім годам шпарка рабілася яна дарослаю. Неўзаметку ўсё гэта прыйшло. Цяпер яна наводзіла ў хаце свае парадкі, упікала ўсіх за згрызоты, клікала няўмекамі ў жыцьці, цемнікамі ў людзях. Бацька заўсёды маўчаў і ганарыўся дачкою, а маці не паддавалася. Тады Зоська брала маці пад уладу сваёю работаю. Маці бачыла, як удала ўсё робіць яна, і змаўкала. „От гэтак трэба“ як бы гаварыла Зоська, і маці моўчкі згаджалася.

Часамі на яе найходзіла задумёнасьць. Управіўшыся, яна мылася, паламаным грабянцом расчэсвала валасы, прыбірала ў хаце, вымятала, выскрабала, вымывала і гаварыла сама сабе:

— Як ты тут ні скрабі, ні шаруй, усё адно рады няма. Не даўга. Жывуць!

— А як-жа, дачушка, жыць?—уздыхала маці.

Тут і ўстаўляў сваё слова Гальляш. Ён старэйшы ад Зосі на гады два, цяпер, у сэрцы, меў яе за вернага саюзніка свайго.

— Вядома,—гаварыла маці,—хто багацейшы, той і жыве лепш.

Бацька душою сваёю гэтак-жа сама разумее ўсё, але маўчаў,—знаравіўся чуць ад Гальляша зусім іншае ад свайго разуменьня рэчаў, што ішло насупроць усіх адвечных бацькаўскіх і дзедаўскіх устанаўленьняў. Ён верыў, што ў Гальляша добрыя намеры, але думка яго не давала веры, што ўсё гэтак добра будзе. Перад сынам цяпер ён найбольш маўчаў і, з свае адвечнае прывычкі, з патрэбаю і без патрэбы, ўсё ўздыхаў, глытаючы дым з коопэрацыйнае махоркі.

Адзін раз Зося прышла з гулянкі ўстрывожаная, неспакойная. Гэта заўважыла маці, пра штосьці ціхом запытала. Тая доўга не гаварыла з мацераю, засмяялася, пастаралася скінуць з сябе адзінкі ўзбуджанасьці. Гэта заўважыў Гальляш і адчуў у сястры цяпер сталасьць, сілу, даросласьць, невядомую дагэтуль і несвядомую для яе самое спрактыкаванасьць. З таго часу пачаў гаварыць з ёю пра ўсё сваё. Так сталі яны сьвядома блізкімі.

Пасьля, праз доўгі час, Зося, як бы ненарокам, успомніла Гальляшу, што Бухчаў Стась угаворвае яе ісьці за яго замуж.

— І ня думай,—узгарачыўся Гальляш.

Зося адно ўсміхнулася і пра гэта больш не ўспамінала. Але Гальляш і бяз Зосі чуў ад хлопцаў і дзяўчат, што малады Бухча ня кідае сваіх думак. І чым больш Зося абьякавая была ў дачыненні да яго, тым больш ён шукаў яе. Гэта гаварылі ўсе. Людзі-ж ведаюць усё, нават хто што думае.

„А можа гэта яна цвельціца з маладым хлопцам, Стасем Бухчам,—думаў часамі Гальляш.

Гэта часам пасавала да Зосьчынае таемнае жаночае ўсьмешкі.

На ўсю вёску пеўні віталі дзень. Сьвітаныне выростала з асьнежанае зямлі. У Гальляша пад нагамі сьнег асядаў з мокрым шорганьнем—Гальляш ішоў напрамік агародамі. Суседні сабака правёў яго скрозь да паплаўное сьцежкі на дарогу.

Чуўся дзень. Блізкая чулася вясна.

Гальляш думаў: ад маладога Бухчы можна ўсяго чакаць цяпер. Няўдача ўсіх бацькаўскіх і яго меркаваньняў зрабіла яго злосным і рашучым. Стары Бухча—дык той затаіў у сабе сваю нянавісьць, перад людзьмі стараецца быць лагодным, сын-жа—мо'з маладосьці гэта свае—яшчэ ўсё ў рызыканы глядзіць. „Цёмныя мужыкі—кажа—адно могуць давесьці ўсё да зруйнаваньня, да роскіду“. Ён і язык трымаць за зубамі можа, але й слова часам загнуць умее. „На што яму Зося? Узяць замуж? Зося не павінна ісьці на гэта. Меркаваньні тут якія ў Бухчы? Якія? Чаму Зося не пагнала яго адразу ад сябе? Чаго дагэтуль важдзеца? Можа яна незнарок цвельціца з ім?“

Тут толькі падумаў Гальляш, куды йдзе. Зося хадзіла ўчора гуляць да таварышак на цэлы вечар. Каля тае-ж хаты Гальляш чуў голас маладога Бухчы. Дзе Зося? Чаму за цэлую ноч ня прышла?

Гальляш збочыў на прыгуменьні. Прайшоў скрозь дваром тае хаты. Вядома, там было ціха. Праз вакенца відаць было—гаспадыня корпаецца ля печы, на стале гарыць лямпа, і дзяўчата—сёстры, Зосьчыны таварышкі—бяруцца за кудзелю. Гальляш ускочыў у хату.

— Дзе Зося?

— Як дзе?

— Куды ад вас пайшла ўчора?

— Чаму?

Гальляш аж зазлаваў:

— Зося дадому не вярнулася з вчорак.

— А можа?!

Дзяўчата ўскочылі, маўчалі, маці застыла ад навіны ля печы ў нярухомасьці.

— Яе Бухча узяўся правесьці дадому.

— Ну, дык Зосі дома няма.

Ён сказаў гэта моцна, і ўсе адчулі сябе як бы вінаватымі тут, у гэтым здарэньні.

І страх за Зосю, і злосьць на яе зьмяшаліся разам і пагналі Гальяша з хаты.

Цяпер ён сьпяшаўся вельмі. Пабег назад на паплавы, цераз іх— на дарогу. Павальней пачаў ісьці, калі змрок стагодніх хвояў схіліўся над дарогаю. Бязветраніца адпачывала на хвойных верхавінах. Цішыня была гэтакая, што крокі трывожна гучэлі на ўвесь сьвет. Дзень плыў шпарка. Ён чуўся дзесьці за хвоямі, за гэтым змрокам роўнага ствольля. Дзень цадзіўся сюды з неба праз высокае гольле. Пахлі прасторы, блізкая вясна.

Заядла брахаў сабака ўбок ад хвояў. На Бухчавым хутары! Туды збочвала да лесу сьцежка праз поле, праз рэчку.

III

У Бухчавым салёнчыку, над старасьвецкаю камодаю, вісела фотграфіі. Павятовы фотграф быў невялікі майстар, і стары Бухча на адной фотграфіі выйшаў з пагнутым носам, з адтапыранымі губамі. Але вочы вышлі, як жывыя. Яны сядзелі спакойна на сваім мейсцы, спробавалі аглядаць канец мясістага носу, глушылі ўсё навакольнае ўпартым задаваленьнем.

Старая Бухчыха перад сьмерцю (гадоў два таму) колькі разоў гаварыла, гледзячы на фотграфію:

— Які ты быў, Дзяніс, тады цікавы. Глядзеў як пан сабе. Цяпер твае вочы зьмяняцца пачалі: а яшчэ, здаецца, нядаўна было!

Дзяніс адказваў:

— Нічога, будзе яшчэ й наша.

— Ой, калі-ж яно будзе.

— Будзе, я ведаю.

— Нічога ня будзе. Будзе гэтак, як швагру.

Тады Дзяніс Бухча пераводзіў вочы з жонкі на фотграфію і доўга ўглядаўся. Там поплич з ім стаяў чалавек, ростам вышэйшы ад яго. Добра разгладжаныя вусы, барада голеная, глянцаваныя гамашы (на фотграфіі вышлі белымі). Рэшта ўсё, як і ў Бухчы — манішка, гоўсты ланцужок з цацкамі ад гадзіньніка на жываце, валасы ўгару вожыкам.

— Сэдас, пане Сэдас!—трэсе галавою Бухча.

Бухчыха выцірае сьлёзы, жагнаецца і йдзе з салёнчыка, шпэчучы пацеры. Фотграфія з Бухчам і Сэдасам рыжэла з кожным годам. Пад ёю васьць ужо колькі год нячэпаная сарвэта на камодзе, пыл, леташні агрызак яблыка, тры ці чатыры кнігі—адна ў даўнейшай скураной вечнай вокладцы, з пазлацістым друкам на ёй: „Русские полководцы от генералиссимуса Суворова и до наших дней“, на гэтай кнізе касьцельныя кантычкі, а рэшта ўсё драбнейшая помнікі культуры— „Практический семейный и для молодых людей письменник“, соннік оракул і яшчэ сёе-тое.

Бухча заходзіць сюды не часьцей, як раз у тыдзень, глянуць на швагра Сэдаса і падацца думкамі ў мінуўшчыну.

Сэдасаў твар, як жывы. Бухча, калі спаткаўся з ім, было ім абодвым, па гадоў так з трыццаць пяць. Бухча быў ужо сталым асэсра-рам і задаволена гаварыў местачковым знаёмым:

— Дзякуй богу. Усё добра.

Ён памятаў тады яшчэ лапці, нішчымніцу, халодную зацірку з макам, але разам з тым вызнаваў ужо сябе за выдатную галаву, што гэтак спрытна вышла ў людзі. Хутар ствараўся пакрысе, не адразу. Прышоўшы з салдатаў, Бухча заявіў:

— Я царскі чалавек.

І пачаў шукаць сабе лёгкага хлеба. Падаваўся ў стражнікі, у ма-напольшчыкі, у местачковыя крамнікі, у сальнікі... Такім чынам набы-лася нейкая з тысяча рублёў. А гэтай тысячы дадзены быў гэтакі ўдалы ход, што праз гадоў колькі льга было пачынаць скупліваць у абяднелых вяскоўцаў зямлю. Бухча стараўся, як мог. Ён угаварыў сваіх-жа вяскоўцаў спрадаць яму скрозь па гэты бок рэчкі імшыстыя паплавы. Сена на іх расло дрэнна, і вяскоўцы ахвотна збылі за бес-цань гэтую сваю дзялянку, думаючы купіць у суседняго пана на тое мейсца лясны выцераб на раскарчоўку. Выцераб яны купілі. Бухча сваю даклярацыю выканаў: пабыў перад панам за адвоката ад усяе вёскі, але ў панаву руку, а з гэтае прычыны аж да самае рэволюцыі вяскоўцы не маглі вылезці з даўгоў. За няпоўную выплату пан падаў у суд, і ўвесь час пяты сноп з раскарчаванага поля вяскоўцы завозілі пану за процанты. Пан рабіў ласку, прымаў і чакаў доўг. А Бухча пе-ракапаў поплаў ровам, нечым угнаіў яго, і вяскоўцы неўзабаве аж ва-ласы на сабе рвалі, што гэтакае багацьце збылі за бесцань печанаму гаду. Падобным парадкам Бухча яшчэ з некалькіх памежных вёсак паскупліваў сабе па кавалку—то зямлі, то поплаву, то хмызьняку. І хутар заснаваўся.

Па той бок рэчкі ў роднай вёсцы засталіся сваякі па стрэчнай лініі—крывы Рыгор з братам. Родны-ж Бухчаў брат доўга ня цешыўся з братавага панаваньня. Ён быў хваравекаваты і пасья бацькавае сьмерці застаўся служыць да старэйшага брата свайго—Дзяніса. Той з ім абыходзіўся пабрацку—ні воднага рубля яму ня скруціў, як ча-самі іншым сваім парабкам (што-ж, тыя былі чужыя людзі). Усё, як мае быць, плаціў брату за парабкоўства Дзяніс Бухча. Але той, не зважаючы на гэтакую братэрскую прыхільнасьць, памёр, і людзі казалі, што не ад салодкага жыцьця. Тады Бухча выпусціў вясковую бацькаўскую хату і зямельную дзялянку ў арэнду. Была яшчэ мала-дая сястра. Дзяніс Бухча пачаў знацца з панамі (зьнімаў шапку зда-лёку), і пашэнціла яму аддаць сястру за пakaёўку ў двор. Тады ўжо ўсё было добра. Хутар рос, Бухча багацеў.

З салдатаў Бухча прынёс знаёмства з культураю (кнігі на ка-модзе!), нянавісьць да мужыкоў „за іх хамства“.

Раптам з'явіўся на даяглядзе новы чалавек. Гэта быў Стафан Сэдас, панскі сырнік. Бухча і цяпер як мае быць ня ведаў, адкуль ён родам быў, гэты Стафан Сэдас. Нешта ён так, ня то з-пад Сувалак, ня то, можа, з-пад самае Варшавы. Бачыў і ведаў Бухча толькі адно: чалавек гэты з добраю галавою, ня любіць мужыкоў, выглядае панам, умее добра з панамі, а як пачне гаварыць, дык ня спаў-бы, ня еў-бы, а ўсё слухаў-бы. Адным словам, чалавек, можна сказаць, культурны. Ён і пра сямейныя інтымнасці ўсіх навакольных паноў, і пра гішэфты павятовых скупшчыкаў з панамі і нават, у вясёлую хвілінку, калі ў галаве гэтак лёгка туманіцца хмель, пра заляцаньні старога пана да аптэкаравае жонкі ў мястэчку. І раптам гэты чалавек, гэтакі добры знаёмы, гэтакі прыемны госьць, робіцца Бухчавым сваяком—бярэ замуж панскую пакаёўку, Бухчаву сястру. Пан адчыняе другую сыраварню, і Стафан Сэдас, Бухчаў швагар, робіцца майстрам у двух маёнтках адразу. Складаецца цікавае сяброўства: хутаранец Бухча, сыравар Сэдас, местачковы органісты, наглядчык панскіх садоў.

І вось тут Сэдас страшэнна ненавідзіць папоў. Ён паважае ксяндзоў, а Бухча з папом першы друг. А пра дзяка і гаварыць няма чаго. Той, як дзень, так ноч, трэцца на Бухчавым хутары. А тут якраз, з Сэдасавае ласкі, укліньвацца пачаў да Бухчы органісты, а за ім яшчэ гатоў з'явіцца на даяглядах і сам ксёндз! А Сэдас не такі чалавек, каб пагадзіць „православие“ з каталіцтвам разам. Так гэтая няпэўнасьць цягнулася нешта з год, а пасьяля поп зусім мінаць пачаў Бухчаў хутар. Ксёндз, праўда, Бухчавым другам не зрабіўся, але затое органісты як мае быць замяніў Бухчаву страту, калі дзяк пры спатканьні з Бухчам адварнуўся і не падаў рукі.

А над Бухчавою камодаю ў салёнчыку з'явілася на сьцяне вялікодная паштоўка: ідуць пад руку паніч з паненкаю. Навокал іх распускаецца бэз, а ўнізе напісана Сэдасаваю рукою: „veselego aleluja“

Бухчу часта агортвае нуда. Ня трывога, а нуда. Трывога была калісьці. Першы раз, несьвядомая, цьмяная, яна пеканула была Бухчу за сэрца, калі запенілася паводкаю вестка, што цара скінулі.

Бухчу дужыла трывога. Пасьяля трывога мінулася. Усё як быццам было, як і раней. Нават яшчэ і весялей як-бы: швагер, слаўны Сэдас, засноўваць пачаў у мястэчку прадпрыемства, якое назваў коопэратывам. Першымі буйнымі пайшчыкамі былі Сэдас, Бухча, ксёндз, органісты. сам пан, гаспадар сыраварняў, і ўсё местачковае „православие“—поп, дзяк і некалькі блізкіх да іх багатыроў. Тут „православие“ і каталіцтва пагадзіліся. Ніякіх konflikтаў ня адбылося і адбывацца ня мелася. Наадварот, поп быў пачынальнікам усяе справы і сам выбраў за галаву Сэдаса. А той сам прыехаў да папа і меў з ім доўгую гутарку. Пайшчыкаў больш не запісалася, але яны і непатрэбны былі: прынамсі кожная драбязя не перашкаджала. Гандлёвае таварыства, ці, як у статут было ўпісана, „коопэратыў“—шырылася вельмі ўдала.

Але адбылася другая рэволюцыя, і прадпрыемства пашло да гары нагамі, а ўсе ўдзельнікі яго пашыліся ў свае норы, як рудыя мышы.

— Прапала Расія,—затрос галавою Бухча.

Сэдас тады сгануўся, але вострае слова пускаў, калі хто-небудзь з вёскі спаткае яго клівым жартам:

— Чаго ты, пане Сэдас, ходзіш, як сьвіны тата?

— Будзе яшчэ ўсякіх татаў,—адказваў Сэдас.

І, праўда, Сэдас, а з ім і Дзяніс Бухча прычкакалі таты. Як прышлі палякі, яны паднялі галовы. Сэдасу пан падараваў зямлі, і ён кінуў сыры, зрабіўся панскім маёнткавым кіраўніком і заводзіць стаў уласную дамоўку. Вяскоўцы гаварылі, што лепшага панскага падбрэхаха цяжка і знайсці. З поліцыянтаўскага пастарунку ён і ня вылазіў цяпер. Наводзіў ён поліцыянтаў на кожнага, калі дзе хто яго ня зусім трывалае слова скажа. Крывому Рыгору, Бухчаваму сваяку. поліцыянты спаласавалі шампаламі ўсё цела за тое, што ён не захачеў везці Сэдаса куды-ці за дваццаць вёрст (Сэдас нейкім парадкам меў права ездзіць, куды сабе захоча, на вясковых фурманках). Сэдас уеўся ў косці вяскоўцам гэтак, што, як адыходзілі палякі, дык яго загадзя яшчэ злавілі, звязалі, заткнулі анучаю горла, каб аж энку не падаў, і трымалі так два дні ў сушні пад кастрыцаю. Вяжучы яго, Рыгор, разам з трыма другімі, адвёў душу за увесь апошні час. Сэдас там ледзь ня кончыўся, аслабеў, змардаваўся.

На адыходзе польская рота назарок была спынена, каб знайсці Сэдаса. Трасьлі ўсю вёску, падпалілі з двух канцоў, але вяскоўцы гут-жа ўтушылі. Увечары, бачачы, што будзе кепска, калі Сэдаса знойдуць, хлопцы выкраліся пад сушню, развязалі Сэдасу ногі і пагналі ў лес. Стрэльбаў у іх ня было, і ён кінуўся наўцёкі. Яго запынялі ад усіх бакоў, каб ён ня выскачыў туды, дзе стаялі палякі. Гналі гэтак да лесу, дзе ён упаў, там яму і зрабілі канцы. Гэта ўсё трымалася ў таемнасці, але людзі патом ведалі. Самі ўдзельнікі гэтае справы таму сямю пошпакам расказалі пра гэта, калі ўжо Бухча страціў усялякую надзею, што палякі вернуцца.

Цяпер ужо было Бухчу ўсёроўна—палякі, немцы, кітайцы, туркі. абы не бальшавікі, ці як ён гаварыў, хамы, парабкі, мужыкі. Якраз-бо й сталася дзіўна для яго—дзяржава загаварыла мужычю моваю.

І з таго часу, як памерла жонка, ніхто больш ня сьціраў пылу з камоды, з „русских полководцев“, з касьцельных кантычак, што нябожчык швагер Сэдас падараваў няма ведама нашто.

Бухча пастарэў. Ён бедаваў цяпер вельмі, што сын застаўся так сабе, ня вышаўшы ў людзі, што ня выўчыўся ён, не надзеў сурдута з блішчастымі гузікамі, або... ах, ня збылася адна вялікая мара! От вывучыўся Стась за доктара. Доктар з яго вышаў знакаміты. Тут на хутары выстраіў ён сабе больніцу. Да яго зьяжджаюцца лячыцца ўсе выдатныя людзі, усе багатыры, асэсары, пасэсары, дзедзічы, паны, папы, ксяндзы, хутар робіцца маёнткам, пасья ўжо ў Бухчы некалькі маёнткаў!..

А вышла так, што Стась ходзіць за плугам гэтак, як ходзіць які-небудзь крывы Рыгор, хлапчук Гальяш, Гальяшоў бацька...

Сваякі! Стрэчныя сваякі! Як іх ненавідзіць Бухча! І больш за ўсё таму, што цяпер, у гэты час, трэба здавацца перад імі лагодным, савецкім, чужэ не балышавіком, прынамсі іхным самым лепшым другам. А калісьці бывала!..

Там ня было ніякіх фотографій. За што там было здымацца, калі хлеба ў хаце ня было! Тады, як родны Бухчаў брат служыў у Бухчы за парабка, стрэчныя сваякі прысявалі ў Бухчы на аджон то картоплі, то ільну, то бралі часамі гатоўкаю збожжа на адработак. Усё гэта атульвалася нейкім сваяцтвам: Бухча, бывала, з паўкаша лішняе бульбы сваяком усыпле або Зоську раней (тады яшчэ зусім дзіцё была) з работы нусьціць. Прышоўшы ў вёску, гады ў рады зойдзе да сваякоў у хату, пасядзіць хвілін пяць, ня зьнімаючы шапкі, дасць колькі гаспадарскіх парадаў, якіх беднаму сваяку і выканаць ніяк нельга. У дачыненнях фальш чулася заўсёды. Калі, бывала, Бухча сядзіць у хаце, Гальяшоў бацька ня ведае, з чаго пачынаць і як канчаць гаворку. Найбольш маўчаць, або выпытваюць адзін у аднаго тое, што й так больш як трэба вядома, што няцікава, і пра што пытацца страшэнная нудота.

— Ну, як-жа братавая маецца?

(Гэта Бухчава жонка.)

— А як твая маецца?

— Ці скончылася крыцца гумно?

— Ці знайшоўся сабака?

Як падраслі Гальяш з Зоськаю, дык дражніць пачалі бацьку за гэтакія гаворкі з Бухчам. Пасядуць адно насупроць другога і перапытваюць адзін у аднаго ўсялякую драбязу, гэтак, як робяць бацька з Бухчам. Аж самому бацьку сьмешна стане—возьме ды й зарагоча.

Пасьля, як Гальяш яшчэ падрос, загадаў бацьку зусім пакінуць знацца з Бухчам. Каб раней, дык гэта Бухчу нават і прыямней было-б, што нейкі галетнік пакінуў вызнаваць яго за сваяка. Але надышлі гэтакія гады, што самому Бухчу ня зусім добра было ня знацца з галетнікам сваяком. І вось Бухча пачаў часцей даходжваць сюды. Цяпер у яго знаходзілася і гаворка, праўда, таксама ні яму, ні сваяку няцікавая, але яна часам ішла доўга, ня спынялася—дзе трэба, дык Бухча пагаварыць умеў! Раз Бухча як-бы пакрыўдзіўся на сваяка:

— Што-ж гэта дзеці нашы ня знаюцца, жывуць, як чужыя. Стась і Гальяш ня сыйдуцца нават ніколі.

— Ат,—адказаў сваяк.—Справа іх маладых. Што мы, старыя, будзем ім гаварыць, як і што. Маладыя цяпер ня любяць, каб іх старыя вучылі.

— От табе й маеш!—паціснуў плячыма Бухча.

Больш пра гэта Бухча не ўспамінаў. Тады-ж Гальяш стаў трывожыцца за Зоську наконт Стася.

Рыгор—дык той з Бухчам трымаўся крыху інакш. Ён яго знявідзеў за ўсё жыццё свае вельмі, але бяднота ў хаце гнала часам яго на ўсялякую говорку з Бухчам. Раз ён ад Бухчы прывёз з паўвоза саломы і ўсё ўсміхаўся:

— Схітрыў! У Бухчы воз саломы вырваў.

Брат быў рад, а нябож Гальяш абазваўся:

— Але ж папаскакаў ты, дзядзька, каля гэтага Бухчы, пакуль гэтае дабро выскакаў! Запамога!

Тады бацька з дзядзькам узеліся ўдвух разам:

— Дык ідзі дзе дастань лепшага дабра. Няма, каб ён вучыўся ўсё ў хату дбаць, дык не! Як-жа ты будзеш жыць на сьвеце?

— Буду жыць.

— Пажывеш ты!

— Пажыву, лепш за вас.

— Паглядзімо.

— Пэўна, што гэтак мучыцца цэлы век не хачу.

Гальяш пачаў гнаць бацьку ў калгас. Бухча, калі заходзіў, не асьмельваўся пярэчыць Гальяшу, але бацьку і дзядзьку часам штосьці шаптаў. Гальяш здагадваўся, што там за шэпты, і раз нарабіў на Бухчу крыку. Бухча пашоў, падтуліўшы плечы, бацька нічога не сказаў Гальяшу.

Дзядзька праз колькі дзён наняўся да Бухчы раскідаць млын. Гальяш злаваўся на дзядзьку за гэта, улікнуць яго хацеў.

„Зарабіць надумаўся!“

IV

Гальяш убачыў старога Бухчу на дварэ. Здалёк чуў Гальяш танклявае адхаркваньне:

— Г-х-цьфу.. Г-х-цьфу..

Бухча занепакоіўся, як убачыў Гальяша. Зьдзіўлена паглядаў з-пад прыложанае да ілба далоні, цяжка сунуў насустрач свае ногі.

— Аа-а-а... Гальяш... Г-х-цьфу...

— Дзе Зося?

— Зося?.. Чаму?

— Стась дома?

Бухча зьбянтэжыўся. Захаркаў больш, зачухаў шыю. Гальяшу захацелася як мага хутчэй пайсьці адсюль.

— Ніколі, Гальяшка, і ня зойдзеш да нас. Хадзем у хату.

Бухча ўзяў Гальяша за плячо.

— Я прышоў запытацца, ці ня было ў вас Зосі?

— Зосі? Хадзем у хату.

Гальяш пайшоў за Бухчам.

Палілася ў печы, наймічка спрытна завіхалася. Бухча павёў Гальляша далей, у невялікі апушчаны пакойчык. Пасьля няёмкае маўчанкі Бухча пачаў:

— Гальляшка. Стась хоча браць за муж Зосю.

— Я ведаю.

— Мы, Гальляшка, сваякі далёкія, гэта можна. Самі мы ведаем, у архірэя пытацца ня трэба.

Гальляш слухаў.

— Тут каляктыў робіцца ў вас там — няхай, г-х-цьфу, робіцца. Я ня супраць. Я сам паспрыяць гатоў. Колькі ў мяне зямлі пасья абрэзак засталася, я і так, калі трэба будзе, пад каляктыў кавалак аддам... Стась няхай, калі возьме Зосю, бярэ сабе кавалак, і добра частку, і хоць сабе выдзеліцца няхай. Можа нават у прымы да Зосі— хату вашу пабольшыць, прыбудаваць, ці на вашым, г-х-цьфу, пляцы зусім новую—тата твой бядняк, і яму лесу дадуць на хату. Я сам памагу грашыма. Мы з Стасем ня ладзім. Можа я сам ажанюся, а можа дажыву век і гэтак, а ён за пралетарат стаіць, г-х-цьфу, а я чалавек стары і хоць таксама за пралетарат, але я дажыву век у сваім гняздзе. Хай сабе Стась, калі хоча, у каляктыў, г-х-цьфу, падаецца. Я ня супраць. Але можа і пачакаць крыху. Першым не канешне лезьці, можа быць усяк, можа гадоў цераз два ўсе гэтыя каляктывы параскідаюцца, можа гэта толькі выдумка, каб давесьці людзей да торбы. Мужыку трэба што?!

Бухча пачынаў рабіцца самім сабою.

— Што трэба, я-ж кажу, мужыку? Ты яго не чапай, каб ён быў сам сабе гаспадар, дык хто з галавою, стане багатым, будзе добрым гаспадаром, а дурны—хай сабе за парабка, г-х-цьфу, пабудзе. Трэба даць чалавеку, які ўмее жыць, ход, а ні то што... А гэтыя каляктывы, дык, як зьменіцца ўлада, або вайна пачнецца, дык адно загудуць. Каго сілаю гналі, дык таму нічога, а хто сам вельмі першы лез, дык таму мала ня будзе, г-х-цьфу. Я-ж кажу, Стась калі перабярэцца да вас, хату зробіць, хай тады ўсё добра з хутара бярэ, хоць сабе і будынкi разьбірае; жывёлу, снасьць... От гэта ўсё й будзе, а зямля — што зямля!..

Гальляш ня слухаў. Яму хацелася шпурнуць куды ад сябе гэтага чалавека, зьнішчыць яго.

— А як родны брат быў у вас за парабка?

Бухча цмокнуў губамі, зьбіраючыся штосьці сказаць.

— А як мойго бацьку вы ніколі за чалавека ня мелі?.. Дзе Зоська?

Бухча адумаўся, зьбянтэжыўся.

— Я сам за пралетарат.

— Дзе Зося?

— Г-х-цьфу.

Гальляш пашоў з хаты. Праскочыў кухню, на дварэ азірнуўся. Бухча стаяў на ганку і харкаў у сьнег.

Цяпер зусім разднела. Апошняя панурасць ночы хавалася ў лес. Гальляш ішоў лясною дарогаю.
Раптам ён пачуў, што паблізу дзесьці гавораць.

Пасьля Зося расказала:

Увечары Стась Бухча быў п'янаваты—дурэў больш, як заўсёды, сьпяваў, рагатаў. Трымаўся з хтлапцамі добра, гаварыў усім у руку, аж усе дзівіцца пачалі. Пасьля, як разыходзіліся вячоркі, Стась колькі разоў прыкладаўся да шыбы і паглядаў на двор.

Ён намагся праводзіць Зося. Было вельмі позна. Ні ў кога нідзе ўжо не сьвяціліся вокны. Ён пастараўся астацца з Зосяю ад усіх. Зося тады, як-бы чуючы што нядобрае, сказала яму не праводзіць яе далей—„я адна пайду цяпер“. Ён-жа тады загрымаў яе і павярнуў у другі бок. Пуста было на вуліцы, ўсе адышліся далёка наперад.

- Куды ты вядзеш мяне?—запытала перапалоханая Зося.
- Зося, калі хочаш, зараз-жа пойдзем назад.
- Пусьці, я адна пайду.
- Ідзі, калі хочаш, але я лепш давяду цябе.
- Ну, дык вядзі.

Аднак-жа Стась вёў усе Зосяю наперад.

— Пусьці.

Зося паспробвала вырвацца. Стась прытрымаў яе і пачаў рашуча ўгаворваць ісьці за яго замуж.

— Пусьці,—колькі разоў гукнула Зося. Не пайду.

Стась усё трымаў яе, угаворваў, абяцаў усё, што, калі хоча, дык зараз-жа вернуцца назад. Аднак-жа яны не варочаліся і дашлі так да хугару. Зося плакала, рвалася.

— Няўжо ты думаеш, я табе што дрэннае зраблю?—гаварыў усё малады Бухча.

Днела. На дварэ Стась трымаў Зосяю за руку.

— Пусьці мяне.

Тады яны пашлі назад. Стась гаварыў, Зося рада была, што ідзе адсюль, што днее, што зараз за лесам відаць стане вёску.

Стась колькі разоў прыпыняўся...

Яны сядзелі на вывернутаі навальніцаю хвої. Зося здавалася злосьнаю. Гальляш убачыў яе змучаны бессанню твар, утомленыя вочы. Яна злавала:

- Нашто табе я? Выгады нейкае шукаеш, ці што?
- Ніякае тут авантуры няма.
- А што-ж?

— Я ня ладжу з бацькам. Я набяру добра і адыду. Нават магу ў прымы да цябе Хату пабудуем новую, дом пабудуем, нават бацькаў дом можам куды перанесці.

— У калгас мы сёння з Гальяшом запісваемся, от і ўсё.

— Хай сабе Гальяш з бацькам запісваюцца, а мы з табою...

— Як гэта з табою? Пусьці, я пайду.

— Зося, бацька мой сваё аджыў, я сам гэта ведаю, цяпер пайнакшаму трэба сваё браць... Бачыш, я з табою шчыра...

Зося раптам устала і пайшла, нясьмела, паволі, азіраючыся на Бухчу. А той памкнуўся яшчэ затрымаць яе і так застаўся стаяць моўчкі. Гальяш прайшоў паўз яго, гледзячы яму ў твар. Той сыягнуў на ілбе белабрысыя бровы і адварнуўся. І пайшоў назад. Гальяш дагнаў Зося.

— Ты шукаў мяне?

Яна з ласкаваю ўдзячнасцю глянула на брата.

— Шукаў.

— Што ён мае да мяне? Як ён мяне панамучыў.

Зося заплакала.

V

У хаце пасварыліся. Рыгор штосьці сказаў, брацтва адказала. брат памог—гэтак і пайшло. Але сварыліся нядоўга. Сьцішыў усіх сельсаветчык, глянуўшы з вуліцы ў вакно. Заказваў на сход.

Гальяш пасья гаварыў бацьку цэлую казань.

— Загрызаецца век у хаце, адно ад аднаго туляецца, калі хто захоча лішні кавалак зьесьці. З граі ня вылазіце. Як у пекле. век жываецца свой. А трымаецца за гэтую сваю кучу гною, як за шчасьце. Сам-жа хоча ўсякі пад’есці добра, галодным ня быць, чалавекам быць, а не нявольнікам нейкім. А адцурацца бяды свае кожны баіцца... Хата з хатаю грызуцца, паелі-б адзін аднаго, падушылі б...

З таго гаварыў Гальяш, што, як запісваліся ў калгас, дык бацька расьпісаўся не адразу. Узяў у рукі асадку, думаў, думаў, пасья адважыўся, намерыўся.

— Пішы,—гукнуў хтосьці.

Той ткнуў пяром у паперу і адхвациў, як ад агню, руку назад. Хто зарагатаў, хто паспачуваў, а ён яшчэ крыху адышоўся падумаць. Глядзеў доўга, як людзі расьпісваюцца. Пасья і сам надумаўся, адважыўся:

— Ах, што бог ні дасьць.

Узяў, ды й расьпісаўся.

Як хадзілі па вёсцы абагульваць маёмасьць, Рыгор быў за панятога.

— Сэдаса я памагаў вязаць,—шапнуў ён сельсаветчыку. Цяпер ужо можна сказаць, цяпер ўжо яго й знаку няма. Цяпер я што!

Брат яго, Гальяшоў бацька, як пераступіў цяпер які парог, пераступаць які цяжка было. Гальяш расьсейваў цяпер бацькавы трывогі.

Рыгор адумаўся, што не аддаў яшчэ яму Бухча за работу ў млыне.

Праз дзён два, раніцаю, ён пайшоў да Бухчы. Сказаў пра гэта ў хаце. І як адчыняў дзверы, яшчэ раз вытлумачыў:

— Каб маё перайшло Бухчу? Ён думае, можа, гэтак яму і абыдзецца!

На Бухчавым хутары спаткала Рыгора ўтрапеньне. Наймічка бегала па дварэ, узрадавалася Рыгору:

— Хоць адзін жывы чалавек знайшоўся. Божачка мой. А то хоць запалі, хоць няма ведама што рабі.

— Чаму, што?

— А-ёй.. Божа мой, божа.. Я адна, ідзеце гляньце.. Стася недзе з цёмнага чорт выгнаў, дзе яго дзела!..

— Што у вас тут?

— Я адна, пабягу, уцяку.

Рыгор пайшоў у хату. Увайшоў у салёнчык і падаўся ад нечаканасці назад. Быў страшэнны непарадак. Былі паварочаны крэслы, бокам ляжаў вазон, сарвэтка з камоды была сцягнута, на падлозе ляжалі ў кучы кнігі, фотографіі. Але гэта ўжо заўважыў Рыгор пасля крыху. Перш за ўсё кінуўся яму ў вочы Бухча. Ён вісеў на круку пасярод салёнчыка, з высунутым языком, сіні. Лямпа з крука была сарвана, і валялася ў яго пад нагамі, пабітая ўшчэнт.

Рыгор кінуўся з хаты. Жанчына бегла за ім. Яны йшлі ў вёску і ў лесе спаткалі людзей. З вёскі ішлі апісваць Бухчаў хутар. Жанчына пасмялела.

Каля скамечанай сарвэты, ля камоды, на кнігах тых, што шмат год праляжалі на гэтай камодзе, знайшлі ліст з прыпіскаю да Стася: „Пашлі туды, на той бок, за граніцу, каб ведалі, да каго-небудзь, хоць да арганізацыі“. У лісьце Бухча апісваў усё сваё жыццё цяпер. Ліст быў повен нянавісці і злосці. Успамінаў Бухча сьмерць швагра Сэдаса. Пісаў, што галетнік арудзе, пасвойму ўсё робіць.

... Царства нябеснае шурыну Стафану Сэдасу. Каб хоць яшчэ крыху можна, каб хоць на адзін дзень яшчэ, пабыць, кім я раней быў, я-б яго, галетніка, парабка, жывога на кол пасадзіў-бы, пацешыўся б за ўсё. Я іх усіх-бы, з усімі іхнімі Гальяшамі і Зоськамі.. Каб толькі хутар паўладаць мог я яшчэ. Але забіраюць, мінулася панаваньне“...

Зося скалынулася ад утрапеньня, ад нянавісці, як даведалася пра ліст. Бацька з удзячнасцю глянуў на Гальяша.

„Наш“

Хай няро ня міне
 Навуковых глыбінь:
 Зацікавіў мяне
 Навуковец адзін.

Об’ектыўны наскрозь
 І лёяльны той спэц, —
 „Тэндэнцыйнасьці“ вось.
 Ён ня можа царнець.

Каб „тэндэнцый“ ня знаць,
 Каб ня псулі настрой,
 Рад політыку гнаць
 З габінэту мятлой;

Часам Маркса заве,
 Каб „патрапіць улад“.
 Ды ў яго ў галаве
 Мэтафізікі склад.

Ня вылазіць ніяк
 Ён з сваіх каляін:
 І бядняк і кулак —
 Наагул селянін.

Бо вазьмі-ж тут разжуй,
 Не жаваў чаго век:
 Пролетар і буржуй —
 Наагул чалавек.

Ды які-ж бо там чорт
 Ём наставіў драты?
 І рабочы і Форд —
 Па заводу браты.---

А „наогул“ то ён
Нашым шляхам ідзе:
„Не прадасьць за мільён
Пролетарскіх ідэй“.
Так, на словах то наш,
Толькі к чорту глядзіць:
Яго маслам ты маж,
А ён дзёгцем сьмярдзіць.

Новы Ёсход

(З уражаньняў падарожжа)

У чэрвені м-цы мне давялося разам з мастаком М. Г. Эндэ паехаць у навуковую экскурсію па Азарбайджану і Грузіі дзеля азнаямленьня са станам культурнага будаўніцтва і, у прыватнасці, з праблемай нацыянальнага стылю ў сучасным мастацтве гэтых краін.

У ноч з 18 на 19 чэрвеня мы пакінулі шумны і ажыўлены Харкаў з яго шпаркім рухам трамваяў і аўтобусаў, з яго шырокімі тротуарамі і шматлікімі пабудовамі, і выехалі на Растоў. Каля 10 гадзін раніцы мы едем ужо па тэрыторыі ўсесаюзнай качагаркі — Данбасу.

У дарозе

Дзіўнае, сонечнае раньне. Чыстае і сьвежае паветра. Каля самых рэек, уздоўж чыгуначнай каляіны, цягнуцца кусты шыпшыньніка (шыпшыньнік цьвіце). Вакол неаглядныя раўніны—без канца і краю. Шырока і вольна раскідаўся ва ўсе бакі бязводны, нязьмерны стэп з нізкай, але густой жоўта-зялёнай травой. На фоне неабсяжных стэпавых прастораў ўсё часьцей вырастаюць і зноў зьнікаюць высокія фабрычныя коміны, вагроміны даменных печаяў-гмахаў, драўляныя вышкі і піраміды руднікоў, каменныя (з агнятрывалай цэгля), з чырвонымі чарапічнымі дахамі, хаты пасёлкаў.

Па тлустых, чорназёмных дарогах шпарка коцяцца параконныя брычкі, павольна рушацца вялізныя павозкі з сенам, запрэжаныя флегматычнымі валамі. Тутака сярод гэтых урадлівых невычарпальных абшараў і па суседзтву з кіпучымі вытворча-індустрыяльнымі мурашнікамі заводаў і шахт—быццам сама прырода вызначыла месца для ўдасканаленай машынізаванай агрогаспадаркі.

Зрэдку сустракаюцца нямецкія сёлы з роўнымі і гладкімі, на дзіва чыстымі і брукаванымі вуліцамі. Тубыльцы сьцьвярджаюць, што нямецкія пасёлкі цалкам электрыфікаваны, і што ў кожным з іх ёсьць солідны будынак спэцыяльна пад тэатр, альбо пад кіно.

У суседнім купэ чуецца раптам, як нехта чытае вершы Янкі Купалы. Выяўляецца, што мы едем разам з землякамі: у нашым вагоне па хатняму размясьцілася група студэнтаў з пэдфаку БДзУ. Іхняя мэта—пераваліць пехатой праз Каўкаскі горны хрыбет па вайскова-грузінскай дарозе. Моладзь, як на падбор: усё моцныя, здаровыя хлапцы, якія загадзя прадчуваюць усе прынады свайго вандраваньня па горах.

А другой гадзіне дню ўдалачыні, на даляглядзе, зьявілася палоска нейкай бруднавата-сіняй вадзяной паверхні. Гэта—Азоўскае мора.

Хутка праяжджаем Таганрог і даволі доўгі час едзе уздоўж морскага берагу. Рознакаляровыя, страката афарбаваныя хаткі шматлікіх рыбацкіх паселішчаў, з дварамі, агароджанымі нізкімі саламянымі платамі, падступаюць да самага краю берагавой лініі. Дрэў вельмі мала, дый тыя нізкарослыя. Замест парканоў—невялічкія кладкі з каменяў. Адсутнасць у гэтай мясцовасці лесу адчуваецца на кожным кроку.

На моры шмат рыбацкіх лодак пад чорнымі прасмоленымі ветраязмі. Доўгай адтокай цягнецца каля лініі чыгункі Азоўскі ліман, па абодвух баках якога сумна бадзяюцца стомленыя ад гарачыні каровы.

За Растовым краявід нікольні не змяняецца. Усё той-жа бясконцы, плоскі стэп. Назовы казацкіх станіц—Ціхарэцкая. Каўкаская міжволі выклікаюць успаміны, звязаныя з эпічным творам Сэрафімовіча, які так па-мастацку, яскрава здолеў адлюстраваць у сваім „Жалезным патоку“ самыя характэрныя і сваеасаблівыя моманты грамадзянскай вайны ў гэтай мясцовасці.

Толькі праз ноч, раніцаю, краявід значна змяніўся. Зніклі нязмерныя прасторы. Глеба страціла свой раўнінны выгляд. Пачалі зьяўляцца невялічкія пакуль што узгоркі. На даляглядзе, з правага боку можна ўжо бачыць цьмяныя абрысы гор, сьнежныя вяршыні якіх губляюцца ў воблаках. Турыстыя пачынаюць хваляцца і спрытна ўзбройваюцца біноклімі і праводнікамі, стараючыся распазнаць сярод паасобных вярхоў горы Эльбрус і Бэштау.

За ст. Мінэральныя воды, на тэрыторыі Кабарды і Осэты, наш вагон пачынае патроху запаўняцца тубыльнымі пасажырамі. Сярод іх шмат осэтынак. Гэта жанчыны, па большасці высокага росту, апранутыя ў чорную, доўгаполую вопратку з моцнага матар'ялу. Ня гледзячы на гарачыню, яны захутаны ў чорныя, з чырвоным шыякам па баках, хусткі саматужнага вырабу.

Каля шостага гадзіны мінаем ст. Беслан. Адсюль пачынаецца ўжо Чэчня. Краявід набывае характар плоскаўзвышша. На даляглядзе ўзвышаюцца блакітна-шэрыя ланцугі гор. У маляўніча раскіданых селішчах пераважаюць цагляныя будынкі. Па схонах гор пасьвяцца статкі авечак і кароў. Каля хат сядзяць сівабародыя, патрыярхальнага выгляду старыя ў шэрых і цынамоновых чаркесках, з вялізнымі кінджаламі на паясох. Асабліва сці вацянальнага быту, у тым ліку і традыцыйны гарнітур вопраткі, амаль што цалкам захавалі тут аблічча свайго былога, дарэволюцыйнага пахаджэння. Чэчня, з усіх краін паўночнага Каўказу, зьяўляецца бадай вайбольш характэрнай і сваеасаблівай.

Гадзін каля 8 у цемнаце перад намі (тут вельмі хутка цямнее) зазьязлі на невялічкім узгорку тысячы бліскучых аганькоў, быццам нязлічанае колькасць сьветлякоў, раскіданых па зямлі.

Гэта—Грозны, адзін з буйнейшых прамысловых цэнтраў паўночнага Каўказу. Яшчэ зусім нядаўна Грозны быў толькі невялічкім заштатным мястэчкам. Узрос ён вакол цытадэлі, якая была заснавана тут ген. Ермолавым ў часе заваяваньня Каўказу ў якасьці апорнага пункту расійскай колёнізацыйнай палітыкі. Цяпер ён даўно ўжо страціў якое-б там ні было стратэгічнае значэньне і зьяўляецца ў сучасны момант сталіцай Чачэнскай аўтаномнай вобласьці і ў той-жа час адной з буйнейшых (на другім месцы пасяля Баку) нафтавых крыніц для СССР. У горадзе шмат фабрык і заводаў. Уся заводзкая прамысловасьць аб'яднана тут адзіным дзяржаўным прадпрыемствам—„Грознафтаю“. Каля 70 проц. усяе здабычы ёсьць фонтанная нафта. Нафтавыя прабоіны і перагонныя заводы, на якіх пераганяюць з нафты бэнзіну, абсталяваны па апошняму слову амэрыканскай тэхнікі. Перад гэтым горадам і раёнам стаіць бліскучая і багатая будучына.

Увесь час, пакуль мы едем па Чэчні, трымаецца цудоўнае надвор'е. Ноч вельмі цёмная, але ў той-жа час і дэлялая. Паветра чыстае, свежае і пахкае. Дзьме пяшчотны, цёплы вецер. За ноч мы праехалі Хасаў-Юрт і Махач-Калу, сталіцу Дагестану.

З левага боку цягнуцца ўвесь час, зьліваючыся з даялягладам бірузовая паласа Каспійскага мора. Празрыстым раньнем вырастае перад намі заліты сонцам Дэрбент. Заснован ён у VI стаг. і зьяўляецца, такім чынам, адным з самых старадаўніх гарадоў Прыкаспійскага Каўказу. Аж да 1806 г. (дата далучэньня яго да Расіі) Дэрбент належаў персам. На вяршыні гары, ля падножжа якой раскідаўся горад, відаць рэшты старой цытадэлі Па бакох гораду захаваліся руіны цытадэльных муроў, якія апушчаюцца да самага мора. Бераг утварае тут прыродны порт, які з даўніх год нямала спрыяў разьвіцьцю ў Дэрбенте рыбных промыслаў і таваразвароту з Пэрсіяй і Астраханьню. Адміністрацыйна Дэрбент уваходзіць у склад Дагестанскай АССР і па прамысловому значэньню займае другое месца пасяля Махач-Калы.

За Дэрбентам мы шпарка мінаем Каягент, Берыкой, Мамед-Калу, Дагагні, Дэшлагар. За ст. Беліджы пачынаецца ўжо АзССР.

Азарбайджан

Спачатку мясцовасьць пакідае прыемнае ўражаньне. Сустрадаецца шмат невялікіх густалісьцяных дрэў. Час ад часу трапляюцца групы пірамідальных тапалёў, нават маленькія гаі, але пераважае усё-ж такі густы хмызьняк. Пасьвяцца буйвалы. Удалячыні відаць лясы. Сіняе неба бясхмарна. Але, чым больш мы прасоўваемся на поўдзень, тым больш змяняецца краявід.

Глеба робіцца сухой, камяністай і пыльнай. Поле ўкрываецца жорсткай, нізкай і рэдкай травой з сухім і жоўтым бадыльлём.

Паасобныя нівы з буйнымі каласамі пшаніцы і ячменю зусім саступаюць месца голай, бурай пустэчы, цалкам пазбаўленай расьліннасьці. Сухое, распаленае без найменшага ветрыку, паветра прымушае хавацца ўсё жывое. Жыхарства зусім ня відаць. Вёскі сустракаюцца рэдка, ды і тыя робяць сумнае ўражаньне. Нізкія (толькі крышку вышэй за чалавечы рост), брудна-шэрыя, складзеныя з пясканіку і гліны, убогія халупкі з пляскатымі дахамі сумна туляцца па пескавых камяністых берагох плыткіх і каламутных, з шпаркаю плыньню і напалову высахлым рэчышчам, горных рэчак. Вагон і дзьвярэй няма— замест іх нейкія цёмныя дзіркі.

Пазбаўленыя якіх-небудзь садоў ці гародаў, без адзінага дрэўца, раскіданыя сіратлівымі групкамі сярод бясконца сухой і выпаленай сонцам раўніны, быццам прыціснутыя да зямлі, ад якой яны не адрозніваюцца афарбоўкай, гэтыя селішчы нагадваюць хутчэй нейкія вымерлыя, спаленыя бязьлітаснаю сьлёкаю, руіны, чым асёласьць жывых людзей. Недалёка ад халупак часта можна бачыць паходныя кібіткі— летнія жытло азарбайджанскіх цюркаў.

Нізкія месцы вакол вёсак уккрыты дасэнямі каменных градак— хітрамудрых прыстасаваньяў, якія павінны затрымліваць ваду і адыгрываць, такім чынам, ролю абвадняльных каналаў. Некаторыя з гэтых басэйнаў захавалі яшчэ невялічкія лужыны вады. У большасьці ж з іх толькі высахлы, патрэсканы бруд сьведчыць аб тым, што тутакса таксама калісьці была вада.

Зьлева ізноў паказалася бірузова-блакітная істужка Каспію. І ланцугі гор і істужка мора з абодвых бакоў значна наблізіліся. Праход паміж імі, гэты прыродны, гістарычны шлях народаў з Азіі ў Эўропу, якім мы едзем, у гэтым месцы, як і каля Дэрбенту, дзе горы падступаюць да самага мора, вельмі вузкі.

На пыльных дарогах час ад часу зьяўляюцца нязграбныя і скрылучыя, страката размаляваныя арбы, у якія запрэжаны касматыя буйвалы. Сустракаюцца панурыя дзядзькі верхам на аслох. У некаторых з іх прычэплены па абодвых баках сядла вялікія ахапкі сена.

Справа і зьлева, ад гор і да мора, пашлі саланчакі з рэдкімі пучкамі нейкай стэпавай расьліннасьці.

Хутка дае сябе зьяць блізкасць нафтавых крыніц. Сустракаюцца паасобныя вышкі. На рэйках стаяць цыстэрны. Каля Баладжары колькасць вышак хутка павялічваецца. ператвараючыся на перагоне Баладжары-Баку ў цэлыя лясы.

А 3-й гадзіне дню мы ўжо на вокзале, пабудаваным з жоўташэрага пясканіку ў ісеўда-маўрытанскім стылі. На пляцу перад вокзалам гурма прыбраных экіпажаў з мядзятварымі фурманамі ў белых каптаных, чырвоных кутасох і бараннавых шапках. Перад намі першая мэта нашага падарожжа—Баку.

Горад вятроў і сонца

На ноч мы спыняемся ў агульным памяшканьні Бакинскага раб. унівэрсытэту. Сярод шматлікага маладога жыхарства інтэрнату бурнае ажыўленьне. Мы расказваем аб далёкай Беларусі, адкуль мы прыехалі. У большасці з нашых слухачоў вельмі цьмянае ўяўленьне аб гэтай рэспубліцы. Некаторыя нават думалі, што Менск і Віцебск—гэта нездзе... у Польшчы. Мы сьпяшаем рассяець гэтае непаразуменьне. Расказваем аб культурным і эканамічным будаўніцтве ў БССР. Уважліва слухаюць. Некаторыя, відавочна, здзіўлены.

Невялікая група студэнтаў, галоўным чынам, жанчын згуртавалася вакол п'яніна. Маладымі, мілагучнымі галасамі сьпяваюць перакладзеную на музыку поэму Есенаіна „Ліст да маці“. Звонкія дзівочыя галасы гучна разносяцца пустымі калідорамі агромнага будынку. Але гэта цягнецца нядоўга. Пяшчотную лірыку поэты разанскіх ніў зьмяняюць раптам сваесаблівыя, мінорныя ноты татарскай „хайтармы“. Студэнты-цюркі пускаюцца ў скокі. Весела і жвава ў інтэрнаце.

* * *

Гадзін каля 7 раніцы бесьперапынная сымфонія фабрычных гудкоў шпарка ўздымае нас на ногі. Адразу чуецца, што мы ў буйным індустрыяльным цэнтры. Першы дзень свайго бытаваньня ў Баку мы, аддаём на вонкавы агляд гэтага гораду, што здзіўляе сваімі супярэчнасьцямі. Уявецца сабе звычайную характэрную абстаноўку вялікага прамысловага гораду, эўропейскага або нават амэрыканскага з вонкавага выгляду. Званкі шматлікіх трамваяў, гудкі і сьрэны аўтамабіляў, вулічная таўкатня і бязупыннае сьляшаньне натоўпу. І ў той-жа час вы бачыце, як спакойна сабе і мерна паўзе адна з галоўных вуліц караван наўючаных вярблюдаў, што так патычна і вяла пазіраюць па баках. Шырокія, асфальтаваныя тротуары, высокія стройныя будынкі, шматлікія магазыны з бліскучымі вітрынамі, модныя туалеты па эўропейску ўбраных жанчын, бойкія камсамолкі ў рознакаляровых майках, а побач—крывыя і цёмныя куткі старажытнага, усходняга гораду, цёмныя і палахлівыя, бязшумныя цені захутаных у чорныя шалі цюрчанак і чырвонабародыя пэрсы, што гандлююць каляровымі дыванамі і жоўтымі бурштынавымі маліцьвеннымі пацеркамі.

Амаль на кожным кроку даводзіцца сустракацца з цудоўнаю памежнасьцю найвялікшага размаху тэмпаў культурнага і эканамічнага будаўніцтва з павольнай і спакойнай сабе забабоннасьцю і цемраю. Ува ўсіх зьявах штодзённага жыцьця гораду востра чуецца сутычка новага, савецкага ўсходу, які шпарка ўбірае ў сябе лепшыя дасягненьні эўропейскай культуры і тэхнікі, з старажытнай, убогай і дрымотнай Азіяй.

Падыходзіш да падковаю загнутага порту. Перад намі сіняя роўнядзь Касьпійскага мора. Навокал порту цудоўны бульвар. На фоне блакітнага неба вырысоўваецца акруглены цыліндрычны сілуэт так

званай Дзявоцкае Вежы, пабудова якой належыць да IX стагодзьдзя. Там-жа відаць і кумпалы старога палацу Шырван—шакаў, даўнейшых уладароў Баку. У порце нагружаецца некалькі караблёў. З правага боку, каля руін цытадэльнай сьцяны, пачынаецца старая частка гораду. Прабраўшыся праз цэлы лябірынт вузкіх і брудных завулкаў, з самымі нечаканымі паваротамі і завілінамі, мы пападаем да групы монументальных будынкаў з шэрага пясчаніку, у арабскім стылі. Гэта ханскі палац з „урадавымі“ будынкамі. Тут і „дыван-хана“ (суд) і джума—мячэць, у якой чыталіся малітвы аб шчаслівым жыцьці ўладароў, і могільніцы. Усе гэтыя будынкi належаць да XIV—XV стагодзьдзя.

У старой цытадэльнай вежы з арабскімі, пэрсідзкімі і індускімі надпісамі на сьценах, разьмешчаны караван-сарай. Цыноўкі ляжаць проста пад адкрытым небам, на гладка выбрукаванай, шырокай і круглай пляцоўцы, глуха загароджанай колцам сьцен.

Адгэтуль праходзім па ўсходах, што вядуць праз цытадэльную сьцяну ў невялікі сквэр, з помнікам цюрскаму поэту Сабіру. Побач „Палац цюрскай культуры“—вялікі будынак у маўрытанскім, але вельмі ўсучасьненым стылі. Тут зьмяшчаецца шмат навуковых устаноў Азарбайджану. Па дарозе сустракаецца шмат садкоў і сквэраў, узгадаваных, не зважаючы на няспрыяльныя ўмовы клімату і глебы. У вадным з іх фонтан, у басэйне якога плаваюць лебедзі і цюлені. Тут-жа невялікі зьвярынёц—пачатак маладога Бакинскага зоопарку.

У цэнтры гораду цягне да сябе ўвагу пляц 26-ці. Гэта—невялікі, але прыгожа ўплянаваны і абсаджаны кветкамі сквэрык з каменнай сьцяною—помнікам растраленым камісарам. Да абодвух бакоў сьцяны вядуць усходы. З кожнага боку фігура рабочага і лічба „26“. Перад сьцяною басэйн з 3-ма фантанамі, навакол якога пастаўлены бюсты Шаумяна, Джапарыдзе, Фіалетавага і Азісбекавага. Навокал кіпарысы і лаўры. Недалёка ад помніка дзіцячая пляцоўка, а на ёй мноства дзяцей, якія корпаюцца ў бліскучых насыпах ракушак. Цудоўная алегорыя!

* * *

Тэмп будаўніцтва ў Баку вельмі высокі. Асабліва гэта адчуваецца ў завазальнай частцы. Вырастаюць цэлыя кварталы новых дамоў, што пабудаваны паводле апошняга слова сучаснае тэхнікі, рабочыя раёны зьдзіўляюць сваім ўпарадкаваньнем і ўсталяваньнем. У цэнтральных частках гораду таксама шмат выбудаваных толькі што і яшчэ недабудаваных будынкаў.

Ня меншых посьпехаў дасягае ў Азарбайджане і культурнае будаўніцтва. Лепшыя галіны эўропэізацыі пранікаюць у шырокія масы асталага цюрскага жыхарства. Амаль уся пісьменнасьць пераведзена з старога цяжкага арабскага альфабэту на новы рэфармаваны лацінскі альфабэт. Расьце і мацнее сетка рабочых клюбаў. Ідзе з посьпехамі змаганьне супроць чадры, за вызваленьне ад чорнай спадчынасьці стагодзьдзяў мусульманскай жывчыны. За час саветызаваньні

Азарбайджану організаваны 3 цюрскія тэатры: оперы, драмы і рабочы тэатр. Наладжана свая кінэматографія. Азарбайджан робіцца буйнейшым фактарам у справе далучэння Ўсходу да соцыялістычнай культуры. Паводле слоў наркомасъветы тав. Куліевага, Баку ёсьць сваеасаблівая новая Мэкка і Мэдына для ўсяго мусульманскага Ўсходу.

* * *

Дзякуючы дазволу наркомасъветы мы мелі магчымасьць азнаёміцца з зачыненым ужо на летні час Дзяржаўным музеем Азарбайджану. Музэй зьмяшчаецца ў б. палацы міліянера Тагіевага. У сярэдзіне палац вытрыманы ў усходнім стылі. Росьпіс сьцен і столі належыць акад. Сікорскаму. Музэй мае разьдзелы: жывапісны, гісторыка-археалягічны і этнографічны.

Жывапісны разьдзел прадстаўлены галоўным чынам творами расійскіх і заходня-эўрапейскіх мастакоў. Ёсьць асобныя працы Рэпінага, Рубо, Самакіша, Якаўлевага, Айвазоўскага, Куінды, Сварога, Канчалюўскага. З старое жывапісі прадстаўлена флямандзкая школа і французская (XVIII ст.). Увесь збор мае выпадковы характар. Сучаснай цюрскай жывапісі зусім няма, калі ня лічыць некалькіх прымітываў народнага мастака—самавучкі Азім-Задэ. Гэта глумачыцца тым, што да рэвалюцыі жывапісь у цюркаў зусім ня была разьвіта з прычыны нацыянальна-бытавых умоў. Новыя-ж кадры мастакоў не паспелі яшчэ стварыцца.

Непараўнана цікавей этнографічны і гісторыка-археалягічны разьдзелы. Мой спадарожнік мастак Эндэ ня можа адарвацца ад славурых кубінскіх дываноў, працы сялян-саматужнікаў Кубінскага павету, мяне-ж цягне да сябе колекцыя персыдзкіх мініятур і мастацкі выкананых рукапісных каранаў, якія здзіўляюць дзівоснай тонкасьцю, каляровых злучэньняў і дасьціпнасьцю графікі. Сярод іх ёсьць сурь каліграфічна выкананая на сухой зьмянянай скуры. Цікавыя экспанаты адзежы і хатняга начынья і пасуды, малюнкі бытавога ўкладу, колекцыі ўзброеньняў і архэалягічных знаходак. Да недахопаў музэю трэба аднесці адсутнасьць вытворча-прамысловага аддзелу з паказам асноўных процэсаў саматужнае вытворчасьці, хоць-бы тых-жа самах кубінскіх дываноў.

* * *

Наш прыезд у Баку якраз адбыўся адначасна з прыездам у Азарбайджан групы армянскіх пісьменьнікаў на чале з романістам Шырван-Задэ. З пісьменьнікамі прыбыў у Баку і народны мастак Арменіі М. Сар'ян, вядомы далёка за абшарамі свае радзімы, ня толькі ў СССР, але і ў Зах. Эўропе і ў Амэрыцы. Гэтыя некалькі дзён праходзяць у Баку над знакам яднанья і братэрства працоўных абедзьвюх

республік. Вулицы ўбраны адпаведнымі плякатамі і прывітальнымі лэзунгамі, якія канчаюцца традыцыйным: „Хош гелдыніз“¹⁾. Прыезду армянскіх пісьменьнікаў надаюць тут вялікае палітычнае значэнне, тым больш што адвечная варожасць між цюркамі і армянамі, якую як толькі мог разьдзьмухаў у свой час царскі урад, і якая даводзіла часта да крывавай разьні і пагромаў,—яшчэ засталася ў памяці.

У гонар дэлегацыі ладзіцца вечар культурнага яднаньня між армянамі і цюркамі ў тэатры імя Буніят-Задэ, на які атрымліваем запрашэнне і мы. Мэта вечару—падкрэсьліць, што абсалютна няма ніякіх прычын для варожасці між асобнымі народамі Закаўказзя. І сапраўды, вялічэзныя соцыяльныя зрухі, утвораныя рэволюцыяй, зусім разбураюць грунт пад нагамі нацыянальнай адасобненасці і нецярпимасці. Адзінства культурных і эканомічных задач дае моцную прычыну для самага шчыльнага нацыянальнага збліжэння. Ува ўсіх выступленьнях адзначаецца, што прыезд армянскіх пісьменьнікаў у Азарбайджан ёсць лішні довад шчыльнага саюзу закаўкаскіх народаў. Устанаўленьне няспыннага практычнага яднаньня, усё больш шчыльнае аб'яднаньне сіл у вырашэнні агульных задач—вось вынік, які будзе мець прыезд у АЗССР армянскіх пісьменьнікаў.

Пасьля офіцыйнай часткі вечару адбыўся канцэрт, з мэтай азнамленьня гасцей з дасягненнямі цюрскага вокальнага і музычнага мастацтва. Выступае шэраг оперных артыстых, народных сьпевакі і студэнты Аз. Дзярж. Консэрваторыі з выкананьнем народных мелёды і арыі з цюрскіх опер.

Трэба адзначыць, што мелёдыка цюрскае музыкі вельмі сваеасаблівая і здзіўляе багацьцем варыяцый. Складаныя музычныя дасні яе зусім нязвычайна да эўрапейскага вуха і не ўкладаюцца ў рамкі эўрапейскай нотнай сыстэмы. Усё гэта стварае цяжкасці ў справе гармонізацыі народных мотываў. Аднак-жа ў галіне музычна-тэатральнага жыцця ў Азарбайджане дасягнута за апошні час вельмі шмат. Да рэволюцыі культурнае жыццё краіны наагул было вельмі беднае і было пад моцным уплывам суседзяў—пэрсаў і цюркаў. Асабліва вызначаўся пэрсідзкі ўплыў у музыцы і поэзіі. Пасьля-ж саветызацыі Азарбайджану найбагацейшая музычная скарбніца народу, што была да гэтага часу заціснутаю забыцьцём, выкарыстоўваецца для стварэння свае нацыянальнае оперы. Профэсары консэрваторыі адмыслова пасылаюцца ў глухія куткі для запісу нацыянальных мотываў з вуснаў народных сьпевакоў—ашугаў. Дзеля апрацоўкі гэтых запісаў для сымфонічнай і камэрнай музыкі, запрашаецца вядомы кампазытар Гліэр, што стаіць цяпер на чале цюрскае оперы. У выніку гэтых прац створана опера

¹⁾ Радзі госьціям.

„Шах Санэм“; пабудаваная выключна на этнографічным песенным магар’яле, яна карыстаецца вялікай папулярнасцю ў самай рознастайнай аудыторыі.¹⁾

Тэатральнае абсталяванне навакол нас расьпісана ў стара-пэрсідзкім стылі. У фойэ тэатру выстаўлены працы мастацтэхнікуму. Гэта і выключна дывановыя вырабы, дэкарацыйныя панно і аплікацыі. Вечар закончваецца пад бурныя аплёдысменты прысутных, утварэньнем умовы аб спаборніцтве між цюрскімі і армянскімі пісьменьнікамі на стварэньне найбольш актуальнага сваёю тэматыкаю твору.

* * *

Трэба сказаць, што вялічэзны размах культурнага будаўніцтва ў Азарбайджане даецца ня лёгка. Культура пранікае ў масы з цяжкасьцямі, бо, побач з існаваньнем у горадзе нацыянальных тэатраў, рэформай альфавэту і разьвіцьцём сеткі навуковых устаноў, наглядаецца яшчэ ў масах асталасьць, варожае дачыненьне да культуры, панаваньне старых забабонаў. Барбарскае зьверскае дачыненьне да жанчыны (частыя выпадкі забойстваў і гвалтаў). злыя ўчынкi і распуста на плоцкай глебе (пра гэта чытаюцца дактарамі лекцыі і праводзяцца гутаркі на фабрыках і заводах), нежаданьне зьменьваць лад жыцьця (былі выпадкі масавых адмаўленьняў з боку рабочых перасяляцца з старых антысанітарных у сваім стане памяшканьяў, у новыя, толькі што адбудаванія і добра абсталяваныя будынкi), таемны ўдзел у Шыцкіх рэлігійных містэрыях „Шахсэй—Вахсэй“,—усе гэтыя пачварныя перажыткі мінулага моцна яшчэ трымаюць у сваіх лапах цёмныя масы цюрскага жыхарства.

У той-жа час ня трэба забываць, што ў спадчыну ад мінулага саветскай ўладзе ў Азарбайджане засталіся толькі зруйнаваныя вёскі і гарады, страшная варожасьць між нацыянальнасьцямі і да-рэшты зьбедненая эканоміка краіны. Параўноўваючы гэтае надаўняе мінулае з сучасным (узяць хоць-бы пабудову новага прамысловага гораду Армэнікенду), робіцца ясна, якая вялічэзная, магутная праца ў справе культурнага і эканомічнага адраджэньня краіны праведзена за час саветызацыі Азарбайджану.

¹⁾ Публіка, што была на вачары, вельмі экспансыўная. Удалае выкананьне таго ці іншага нумару праграмы выклікае настрымнае захапленьне. Выгукі „дзякуй“ на адрас вжканаўцы чуваць адусюль у тэатры. Усе твары паварочваюцца да гасцей, каб прасачыць за ўражаньнем на іх ад цюрскае музыкі і сьпеваў. Госьці з ветлівай усмешкай, у адзнаку сваіх моцных уражаньяў, ківаюць галовамі.

* * *

З Баку мы выяжджаем у Тыфліс. Уначы праяжджаем пануры і аднастайны Муганскі стэп, што цягнецца аж да самае пэрсыздкае мяжы. Пад 6 гадзін вечару наступнага дня мы ўжо дыхаем сухім і цёплым паветрам старога сталіцы картавелу¹⁾.

Тыфліс

Гэта адзін са старэйшых гарадоў Каўказу. Стаіць ён у горнай катлавіне па берагах шпаркае і многоводнае ракі Куры. Яшчэ ў V стагодзьдзі сюды была перанесена з Мцхэту рэзідэнцыя грузінскіх цароў, і ад таго часу аж да нашых дзён Тыфліс зьяўляецца бязьзьяменнаю сталіцаю Грузіі і найбольш буйным культурным і гандлёвым цэнтрам Закаўказьзя.

Уладзіўшыся з начлегам, мы выходзім гадзін у 10 вечару прайсьціся па галоўнай вуліцы гораду—проспэктэ Руставэлі. Уначы Тыфліс вельмі прыгожы. Вуліцы добра асьветлены. Шмат руху і жыцьця. Блішчаць вітрыны вялікіх магазынаў. Усюды чуваць музыку. Над паўднёваю часткаю гораду высіцца амаль адноная, простая лінія агнёў. Гэта канатная чыгунка, праведзеная на вяршыню гары Давіда, ля падножжа якое ляжыць горад. У цэнтральнай сваёй частцы Тыфліс робіць уражаньне якога-небудзь паўднёва-эўрапейскага цэнтру. Горад жыве пераважна жыцьцём начное вуліцы. Гэтану шмат дапамагае дзённая духата. Яна, бязумоўна, уплывае на характар вулічнага руху.

Грузінскае мастацтва

Раніцаю пачынаем знаёміцца з культурнымі ўстановамі Тыфлісу. Перад усім наведваем Нацыянальную галерэю з аддзеламі грузінскае, пэрсыздкае, зах.-эўрапейскае і расійскае жывапісі. Цікавы, вядома, першыя два аддзелы. Вялікую каштоўнасьць маюць пэрсыздкія мініятуры XVI ст. і пэрсыздкая жывапісь XVII, XVIII, і XIX ст.

Грузінская жывапісь прадстаўлена работамі майстроў XIX ст. (галоўным чынам партрэты) і сучаснымі творамі.

Паміж апошніх ёсьць амаль усе буйныя мастакі Грузіі, без розьніваньня кірункаў. З вучняў заходня-эўрапейскае, пераважна францускае, школы затрымліваюць увагу карціны: „Ля возера“ і „Кінто“ мастака Ладо Гуднашвілі, „Стары Тыфліс“ мастака Ахвледнані, „Маці“ мастака Какабадзе, „Царыца Тамара“—Сідамон-Эрыставі ды інш.

Вельмі цікаваю зьяўляецца „Фэст“ Гоідзе поўны прастадушнае, патрыярхальнае традыцыйнасьці, выкананы ў духу модэрнізацыі стара-грузінскіх майстроў. Заслугоўвае таксама ўвагі рэалістычны партрэт скульптара Нікаладзі (праца мастака Магаладзе) і „Кірмаш у Самаркандзе“ Гіго Габашвілі, выкананы ў манеры „передвжніков“, з лёгкім налётам імпрэсыянізму.

¹⁾ І грузіны сябе называюць картавеламі, а краіну сваю—Грузію—СкартаVELO.

На экспонатах Нацыянальнае галерэі можна прасачыць эвалюцыю мастацкае індывідуальнасці грузінскае нацыянальнае жывапісі, якая прарабіла вялікі гістарычны шлях развіцця. пачынаючы ад культурных уплываў старых народаў прэдняе Азіі, Грэцыі, Пэрсі і арабаў і канчаючы сувязямі (якія цяпер наладжваюцца) з сучасным эўрапейскім мастацтвам.

У сучасны момант сярод мастакоў Грузіі наглядаецца ўзмоцненая праца па адшуканню новых формальных шляхоў для Грузінскае жывапісі, што грунтуецца пераважна на модернізацыі нацыянальных традыцый старых майстроў, з якіх на першым месцы стаіць самародак—самавучка Ніко Пірасманішвілі (нарадз. у 1863 годзе, памер у 1918 годзе). Работы яго, на жаль, прадстаўлены ў галерэі вельмі слаба, не зважаючы на тое, што гэты мастак займае ў мастацтве вялікае па свайму значэнню месца і заслугоўвае асаблівае ўвагі.

Пірасманішвілі зьяўляецца сапраўдным, у поўным сэнсе гэтага слова, народным мастаком Грузіі. За ўвесь час свайго цяжкага і пакутнага жыцця (каля 8 год ён служыў кондуктарам на чыгунцы, а пасля быў вандроўным мастаком з выпадковымі заробкамі і памёр з голаду ў падвале) Пірасманішвілі ў сваёй творчай рабоце заўсёды быў цесна звязаны з народнымі нізамі Грузіі, не адкідаючы нават выканання шыльдаў і размалёўкі сцен у галернях, дробных крамах, і апошняга гатунку карчмах. Пры жыцці папулярнасць і слава гэтага майстра абмяжоўвалася выключна народнымі масамі, пераважна беднымі наведвальнікамі тых карчомак, крам ды галярняў, заказы якіх (часамі толькі за полудзень ды выпіўку) выконваў Пірасманішвілі. Толькі пасля Кастрычнікавай рэволюцыі работы нябожчыка мастака, падаставаныя з сутарэньяў Тыфліскіх ускраін, прыцягваюць усеагульную ўвагу ды набываюць сусветную вядомасць.

Цяпер Пірасманішвілі—гордасць Грузіі.

Сваім карэньнем творчасць Пірасманішвілі адыходзіць у глыбіню старых нацыянальных традыцый, якія набываюць у яго творах новую, жывую сілу.

У сэнсе перадачы зместу мастацкія прымітывы Пірасманішвілі дасягаюць надзвычайнае насычанасці. Кранваюць да чуласці грузінскія і расійскія, звычайна няпісьменныя надпісы (Ніко быў ня надта моцны ў расійскай мове), якімі аўтар прабуе дапоўніць ідэю, што выражана ў яго творах. Так, напрыклад, на цікавым у сваёй непасрэднасці натур-морце, выстаўленым у галерэі, красуецца надзвычайны надпіс:

„Да здравствуйте хлебасолного человека!“

Адзельны расійскай і эўрапейскай жывапісі падабраны, як відаць выпадкова, з прыватных збораў. Ёсць работы Айвазоўскага („Прыезд Мікалая I ў Геленджык“), Самакіша („Абарона стаяцы Наурскай“), Багальюбава, Рокатава, Байкова, Пярова. Некалькімі экспонатамі прадстаўлена голяндзкая (натур-морты) і нямецкая жывапіс XVII стагоддзья.

* * *

Пасля агляду Нацыянальнай галерэі мы наведваем мастацкага кіраўніка дзяржаўнага тэатру імя Руставэлі—А. В. Ахмэтэлі. Гутарым пра беларускія тэатры і пра гэбрэйскі тэатр Рафальскага. Разам з тав. Ахмэтэлі, які гасьцінна дае тлумачэньні, аглядаем невялічкі музей пры тэатры. Тут сабраны макеты ўсіх пастацовак тэатру, фотоздымкі з іх і да таго падобнае. Офіцыйнае ўзьнікненьне грузінскага тэатру належыць да 1851 г. Дзяржаўны тэатр імя Руставэлі існуе ў Тыфлісе з 1919-20 г. З гэтага-ж часу працуе ў ім і Ахмэтэлі. Выстаўленыя макеты сьведчаць пра шлях, прароблены тэатрам за гэты час: ад чыстага жывапісна-дэкарацыйнага аформленьня, празь монументальна-архітэктурнае і архітэктурна-канструкцыйнае, да чыстага прасторава-канструкцыйнага аформленьня, якога прытрымліваецца тэатр ў гэты час. У 1926-27 г. тут працаваў нябожчык Якулаў. Зараз тэатр мае сталага мастака ў асобе Ц. Гамрэкелі. Моцна адбіваецца на рабоце тэатру (таксама між іншым, як і ў нас) рэпэртуарны крызіс. У значнай ступені даводзіцца карыстацца перакладнымі п'есамі. За мінулы сэзон тэатрам пастаўлены „Броняцяннік“ Ус. Іванова, перанесены пад назваю „Анзор“ ва ўмовы грамадзянскай вайны на Каўказе, „Уцэга“—драма з сучаснага жыцця Робахідзе, „Рэйкі гудуць“ Кіршона, „Деловой человек“ Газыкверва ды іншыя. У гэтым годзе ставіцца „Горад вятроў“ Кіршона.

Апрача тэатру ім. Руставэлі, у Грузіі існуе яшчэ адзін дзяржаўны драматычны тэатр у Кутаісе, пад кіраўніцтвам вядомага за межамі Грузіі рэжысэра Марджанава.

* * *

Цэнтрам падрыхтоўкі мастацкіх кадраў у Грузіі зьяўляецца Грузінская Акадэмія Мастацтва, што існуе ў Тыфлісе з 1922 г. і мае 4 асноўных факультэты з пяцігадовым курсам навучаньня.

Прарэктар проф. Грынеўскі знаёміць нас са структурай і ўнутраным жыцьцём акадэміі. У ёй прадстаўлены ўсе мастацкія кірункі. Апроч проф. Лансэрэ, Шарлемана, Северава ды інш., да работы акадэміі прыцягнуты ўсе буйнейшыя мастакі Грузіі.

У сучасны момант узяты курс на рэарганізацыю акадэміі ў Вышэйшы Мастацка-Тэатральны Інстытут (ВХУТЕІН). Мяркуецца арганізаваць пры ёй рабфак мастацтва з мэтай падрыхтоўкі мастацкіх кадраў з пролетарскага асяродзьдзя.

У суправаджэньні проф. Габашвілі аглядаем жывапісныя, скульптурныя і керамічныя работы студэнтаў. З іх вызначаюцца жывапісныя работы вучняў Ласэрэ. Недахопам акадэміі зьяўляецца адсутнасьць пры ёй падрыхтоўчай ступені: апроч акадэміі, у Грузіі няма ні мастацкага тэхнікуму, ні рысавальнае школы, ні якое-небудзь мастацкае навучальнае ўстанова, а гэта няўхільна павінна адбівацца як на

ступені падрыхтоўкі студэнтаў, якія паступаюць, гэтак і на іх соцыяльным падборы, бо пры гэтакіх умовах асноўны контынгент студэнцтва вярбуецца з наведвальнікаў прыватных і да таго-ж платных студый. Організаваньне рабфаку, вядома, направила-б становішча ў лепшы бок.

* * *

У адзін з вечароў нашага гасьцяваньня ў Тыфлісе мы атрымалі ад Галоўмастацтва запрашальныя білеты на ўсегрузінскую олімпіяду хораў у садзе „Муштанд“. Мы ахвотна адгукнуліся на гэтае запрашэньне, тым больш што гэта адказвала нашым інтарэсам і жаданьням.

Вялікі шматмесны сад з адчыненаю сцэнаю зьяўляецца для тыфлісцаў улюбёным месцам культурнага адпачынку. Ён перапоўнен самаю рознастайнаю публікаю. Ідзе жорсткае змаганьне за месцы. Тыя, што ня трапілі на месцы, згрудзіліся цесным натоўпам на пляцоўцы перад сцэнаю. Асабліва шчырыя прыхільнікі вокальнага мастацтва густа абляпілі дрэвы і дахі суседніх будынкаў. У першых радок сядзяць працаўнікі Наркамасьветы, пісьменьнікі, грамадзкія дзеячы. Такая павышаная цікавасьць да олімпіяды цалкам зразумела: у спаборніцтве (олімпіяда працягваецца 3 дні) бяруць удзел 300 харавых гурткоў, што зьехаліся з усіх канцоў Грузіі. Тут і аджарцы, у чырвоных і корных дзяжурках, выштых залатым пазумэнтам, і з башлыкамі, намотанымі накшталт чалмы навакол галавы, і кахэтынцы ў кароткіх шапачках, што ледзь-ледзь прыкрываюць карак, і цяжкія, суровыя фігуры хэўсураў, што са сваімі кальчугамі, шчытамі ды мячамі выяўляюць з сябе як бы жывы, абвеены старою романтыкаю асколак сярэднявечча.

Музычная культура да зьдзіўленьня глыбока прасякае масы грузінскага насельніцтва. Уся Грузія ўкрыта сеткаю харавых і музычных гурткоў. Яны ёсьць і ў гарадох, пры зямляцтвах, пры навучальных установах, пры профсаюзах, пры ўстановах, пры кожным клубе рабочых і службоўцаў, у вёсцы, па далёкіх сялянскіх раёнах, пры кожным народме і хаце-чытальні, нават пры асобных сельсаветах. Пра гэта можна меркаваць па адным толькі пераліку гурткоў, што ўдзельнічаюць у спаборніцтве. Выступаюць хоры: тыфліскіх грузчыкаў, кутаіскіх чыгуначнікаў, шатурскіх гарнякаў, кахэтынскіх вінаробаў, тыфліскіх пэдагогічных курсаў, саюзу саўгандльскаслужачых, дзяржаўнага унівэрсытэту і шмат якіх іншых.

Дэманстрацыя работы гурткоў робіць чудоўнае ўражаньне. Выкананьню шмат якіх з іх могуць пазайздросьціць некаторыя дзяржаўныя і опэрныя хоры. Добра падабраныя галасы, моалітнасьць гуку, дысцыплінаванасьць і гармонічнасьць выкананья даюць вялічэзнае эстэтычнае здавальненьне чулай і як нельга больш адзыўчывай аўдыторыі.

Выконваюцца грузінскія народныя, вясельныя і да т. п. песьні, рэволюцыйныя гімны і творы вядомых грузінскіх кампазытараў. Уражаньне

вялікасьці пакідае „Інтэрнацыянал“ і кантата „Загэс“ кампозытара Паліашвілі ў kolekтыўным выкананьні унівэрсытэцкага і дзяржаўнага акадэмічнага хораў. Сярод этнографічных хораў першае месца займае аджарскі хор з Батума. Яго сьмела можна было-б вывезці на гастролі за межы.

Гэта выдатнае спаборніцтва грузінскіх „мэйстэрзінгераў“ сьведчыць ня толькі пра вялікую музычную культуру грузін, але й пра ўмелую арганізатарскую чыннасьць культурна-асьветных арганізацый. Няма чаго й казаць, што гэтакія масавыя музычныя сьвяты маюць выключнае культурна-выхаваўчае значэньне. Пасьпяховае правядзеньне олімпіяды, арганізаванай Галоўмастацтвам, магчыма было толькі дзякуючы энтузіязму і захапленьню справаю ня толькі з боку мастацкага кіраўніцтва, але й з боку тысяч радавых выканаўцаў—рабочых і сялян, што зьехаліся з самых глухіх куткоў рэспублікі, ад балацістых далін Рыону і аж да непраходных горных нетраў Хэўсурэці. Толькі пры іх непасрэдным удзеле і добрай волі і можна было з посьпехам арганізаваць і ўдачна правесці пад адкрытым небам такое складанае і карыснае пачынаньне, як гэта трэхдзённае, поўнае творчае радасьці, масавае сьвята нацыянальнай культуры.

Олімпіяда хораў толькі адно з праяўленьняў штодзённае будаўнічае работы па стварэньню новае пролетарскае культуры, якая праводзіцца зараз у Грузіі. Ажыўленая дзейнасьць у галіне мастацтва, у прыватнасьці ўдалыя шуканьні новых мэтодаў, нават тэматыкі, завяршаецца ўзмоцненым творчым змаганьнем вакол праблемы новага стылю, які павінен будзе спалучыць старую мастацкую самабытнасьць грузінскага мастацтва з новым соцыялістычным зьместам.

Уздыму культурнае творчасьці працоўных Грузіі адпавядае хуткі ўздым вытворчых сіл краіны. Ідзе ўзмоцненая электрыфікацыя, што выражаецца ў такіх грандыёзных пабудовах, як „Загэс“, „Ріонгэс“ і г. д. Вядзецца вялікая работа па мэліярацыі і гідротэхніцы, па разгортваньню прамысловасьці ды паляпшэньню быту рабочых.

Ва ўмовах, створаных Кастрычнікам, і пры захаваньні таго-ж тэмпу разгортваньня культурнае рэволюцыі і індустрыялізацыі, перад Грузіяй, гэтай невялікаю, але квітнеючай краінаю, паўстаюць неабмежаваныя перспектывы далейшага росту і ўдасканаленьня.

Бласлаўленая Колхіда, краіна Залатога Руна, якая з даўняга часу прыцягвала да сябе драпежныя погляды ўсякага роду гістарычных ды сучасных „аргонаўтаў“, краіна, што неаднакроць цярпела, дзякуючы гэтаму, нязьлічоныя навалы і звабыв грозных палкаводцаў, спытала ўвесь жах і цяжар шматлікіх спусташальных войнаў ды пагромаў, перайшла, нарэшце, цьвёрда і рашуча, на апошні і адзінамагчымы ў нашых умовах этап свайго гістарычнага разьвіцьця.

Старая Скартавела—на пэўным шляху!

Публіцыстычныя нататкі

Нішто ня бывае гэтакім прыкрым у літаратурным творы, ува ўсякім друкаваным слове, як фальш, няпісьменная сухая штучнасьць. Неахайнасьць таго майстра, з рук якога выходзіць гэтакое дабро, яшчэ больш павялічвае гэтую прыкрасьць. Часам-жа гэта мінае межы адной толькі прыкрасьці і набывае характар страшнейшы.

* * *

Уявім сабе, што мы на жаночым сходзе чуем, як старшыня сходу называе дэлегатак, напрыклад, гэтак: „мадэмуазэлі дэлегаткі“, або „таварыш мадам Агата“. Мы, вядома, крывімся, мы адразу неўпадабалі гэтае „няпраўды“. Таксама ня лішне нам прыдзецца да спадобы, калі мы пачуем вось гэтакі вінэгрэт: да расійскага „Іван Іваныч“, або „Фома Феофілактыч“, які-небудзь мудрагель далучае беларускае шляхэчае—„ягомасьць“, „вашаць“, „васпане“. Мы чуем: „васпане Фома Феофілактыч“, „вашаць Іван Іваныч“. Вядома, калі гэта сказана дзеля жарту, жартам можа й сыйсьці. Калі-ж мы гэтакую штуку ўбачым у друку, ды яшчэ ў літаратурным творы, і калі гэта ня жартам ужыта, а як некаторая адзнака аўтаравае літаратурнае культуры, дык мы скрывімся яшчэ можа больш, як на тым жаночым сходзе. На сходзе—момантнае ўражаньне. Скончыўся сход—і ўражаньне можа згладзіцца, а ў кнізе—гэта застаецца надоўга. А яшчэ калі гэтакі твор раіцца да чытаньня як дасягненьне, дык тут ужо й „меншыя“ аўтары гатовы вучыцца гэтакі найлітэратурнай „пісьменнасьці“.

Я гэтым хачу сказаць пра непатрэбнасьць і нават шкоднасьць гэткае надуманасьці, штучнасьці. Калі, напрыклад, які-небудзь малады аўтар, імкнучыся вывесці ў сваім творы беларускага шляхціца—кулака, назаве яго Янкам Трамбіцкім, дык адно ўжо гэтае прозьвішча спрыяе ўяўленьню гэтага чалавека. Калі-ж ні з сьго, ні з таго дадаецца яшчэ „Кляменцевіч“—„Янка Кляменцевіч Трамбіцкі“, дык адразу траціцца ўяўленьне Трамбіцкага. Вашаць Янка Кляменцевіч! Адно лішняе слова! Тут аўтар што робіць? Ён стараецца як-бы беларусізаваць „Іван Клементьевіч“ у дачыньні да свайго гэроя. А гэта як раз і псуе вобраз самога гэроя. Навошта гэта? Якія літаратурныя спосабы знаходзіць тут аўтар? Вядома, малады аўтар робіць гэта несьвядома, і рэдакцыя павінна дапамагаць свайму аўтару набываць мастацкую пісьменнасьць.

Я думаю, што гэтакія рэчы трэба цяпер разглядаць і ў справе культуры нашае мовы, бяручы на ўвагу сёньняшні стан разьвіцьця нашае літаратурнае мовы.

Але ўсё-ж гэтаякая зьява належыць да некаторых, калі льга так сказаць, літаратурных тонкасьцяй. Справа яшчэ горшая, калі мы бачым моўную няпісьменнасьць, калі часта трэба пільна ўчытвацца ў газэту ці кнігу, доўга думаць, каб дадумацца—што-ж тут трэба разумець.

* * *

У нашых установах, вельмі часта з газэт, часопісьяй, з радыёстанцыі—мы чуем не заўсёды чыстую, прыгожую мову, а часта нейкі жаргон. Канцэляры гавораць „адносна прысьпешаньня вытварэньня выкананьня“, газэты паведамляюць пра „адбіцьцё адпаведных настрояў“. Адміністратары пішуць, напрыклад, пра выстаўку гэтак: „Ня глядзячы на пастанову, з дачай поўнага тэрміну Галоўвыстаўкому, дырэкцыі, колегіі РСІ і другую пастанову ўраду, ад ВСНГ да сёньняшняга дня, пляну ўдзелу прамысловасьці як рэспубліканскай, мясцовай і саматужнай, а раўна патрэбнай плошчы, разьбіўкі гэтай плошчы па акругам і неабходнага на гэту справу каштарысу, дырэкцыя яшчэ не атрымала, адсюль не дана ніякіх паказаньняў акругам, што бязумоўна дрэнна адаб’ецца ў далейшай працы...“ (Гэта пісалася для сялянства!) Шыльды паведамляюць, што там вось „лясной склад“, а „там вытвараецца лабудова“. А радыёстанцыя часта пускае ў сьвет вось гэтакую моўную прыгажосьць: „... для цэлага шэрагу галін прамысловасьці, пасколькі маючыся тут быць пастаўлена пытаньне, не пастаўлена, пастолькі яно патрабуе пастаноўкі і правідловага вырашэньня ў мэтах палепшаньня...“

Не астаюцца ад гэтага і некаторыя аўтары літаратурных твораў, у якіх „яна палегчана ўздыхнула“, „ён доўга настойваў на сваім...“ („она кастрыравана здыхнула“, „Конь доўга настойваў гной“).

* * *

А можа ўжо гэта й не такі вялікі страх? Можа, проста абвясціць гэта беларускаю моваю і даць гэтай мове волю разьвівацца далей? Можа, выдаць гэта за беларускую літаратурную мову, і калі, скажам, сялянства не разумее яе, дык падвесьці тут тэорыю адсталасьці і няпісьменнасьці і „цягнуць цёмную масу да культуры“—да гэтага жаргону? Можа, так і заявіць: сялянства не дарасло яшчэ да літаратурнае мовы!

Я думаю, што гэта было-б проста шкодніцтва. Каб не казалі, што я кідаю словы на вецер, я падам прыклад жаргоннага „казусу“. У нас да газэтнай і кніжнай мовы прышчалілася слова „адбіць“. Не ў праўдзівым яго сэнсе—„адбіць сук ад дрэва“, а ў сэнсе „ўбачыць свой твар у люстэрку“. („Отразить“, „адлюстраваць“. І часта тут бваюць страшэнныя няяснасьці. Вось раз у газэце пісалася пра нашага

клясавага ворага: „У яго клясавых інтарэсах мабілізацыя і згуртаваньне кулакоў, нэпманаў і буржуазных інтэлігентаў супроць пролетарскай дыктатуры, бо ў яго інтарэсах выкарыстоўваньне для гэтай справы і паасобных „камуністых“, якія адбіваюць націск клясавага ворага“. Тут толькі праз здогадку льга дайсьці сэнсу. Выходзіць так: наш клясавы вораг—нэпман, кулак—на нас націскае, нявытрыманьня „комуністыя“ адбіваюць гэты націск, ідуць значыцца на клясавага ворага ў контр-атаку. Ну, дык чаго-ж хацець? Вельмі-ж добра! І якім чынам клясавы вораг іх выкарыстоўвае для сябе, калі яны яго б'юць, яго націск адбіваюць контр-націскам? Адно штучнае слова, слова ў неўласьцівым яму ўжытку, робіць тое, што на вёсцы, напрыклад, людзі, якія ня звыклі да гэтакае мовы, будуць толькі плячыма пацепаць, ня ведаючы, за вошта-ж ганьбіць тых людзей, якія адбіваюць націск клясавага ворага?

Моўная няпісьменнасьць ня выкараняецца як належыць. І нікому з працаўнікоў тых грамадзкіх трыбун, з якіх мы кожны дзень чуюм гэтакае слова, гэта не абыходзіць. Часамі рэдакцыі нашых газет і часопісяў, работнікі тэатраў, школ, ВУЗ'аў, радыёстанцыя больш як з абьякавасьцю глядзяць на гэтую найважнейшую дзялянку нашае культуры. Адзін з рэдакцыйных газетных кіраўнікоў раз быў сказаў з ганарыстаю кплівасьцю: „мы ня пісьменьнікі, каб добра ведаць мову“. І вось гэткае дачыненьне да мовы пануе шмат дзе. Фэльетоністы „Савецкай Беларусі“ друкуе фэльетон „Будзем моцна біць“ („Савецкая Беларусь“, № 252). Гэта значыцца біць тых, хто працівіцца беларусізацыі. І гэты-ж самы фэльетоністы ў сваім фэльетоне (так мо' шэсьць-дзесят, ня больш, газетных радкоў) вось што паналісваў: „спрабуючай“, „выкрыта ва ўсёй няпрыгляднасьці“, „гэта ня столь важна“ (зразу-меўшы гэта ў беларускай мове і пераклаўшы на расійскую—будзе: „это не потолок важен“), „выхад з утварыўшагася становішча“, „выхавацель“... Гэта проста безадказнасьць! Заклікаючы біць праціўнікаў беларусізацыі, чалавек не пастараўся нават уразумець політыку партыі—што-ж такое беларусізацыя: вывучэньне беларускае мовы, ці абеларушваньне тае расійскае, ці якое іншае мовы, якую гаворыць той, каму трэба беларусізавацца? Вядома, калі „Чырвоная Зьмена“ піша, што „насьпела неабходнасьць... адбіць дзейнасьці і псыхалёгіі авангарду рэволюцыі пролетарыату“..., дык усё гэта вельмі няясна. Ня ўсе зразумеюць гэтак, як хоча рэдакцыя. Чалавек, які не прайшоў яшчэ школы штучнае мовы, адразу здзівіцца—чаму гэта насьпела патрэба адбіць ад пролетарыату дзейнасьць і псыхалёгію?

Трэба, каб журналістыя вывучылі хоць, нарэшце, як мае быць беларускую мову.

Трэба: 1) перагледзець жаргонныя словы, тэрміны, звароты, сказы і 2) навучыць няпісьменных працаўнікоў мове, а ня зьніжаць мову да іхняга невуцтва. Пісьменнасьць моўная трэба каб вымагалася ад журналістага гэтак, як вымагаецца пісьменнасьць політычная. Праз газэту

ідзе політыка ў масы, і часта з прычыны няўдалага ці няписьменнага слова яна даходзіць да мас вывернутаю на левы бок.

Тут галоўная бяда ад кансерватызму саміх работнікаў слова. Ці шмат вы знойдзеце ў рэдакцыях нашых усіх газэт і нават у некаторых часопісах (лігатурных!) людзей, якія ведаюць ці вывучаюць беларускую жывую мову? Ёх вельмі мала. І вядома, гэтыя людзі фізычна ня могуць нічога тут зрабіць.

Трэба яшчэ сказаць і пра моўную канцэлярышчыну. Газеты і шмат кніг пішуцца гэтакію моваю, якою пішуцца і канцэлярыскія паперы і ўсялякія пратаколы. Або радыёстанцыя! Заўсёды толькі й чуеш усялякія „прыспешаныя выканаўня, палегчанья“...

Сапраўды, новае збожжа зьместу ў старых здзіравых мяхох!

Ёсьць на сьвеце дужа дынамічная істота - смоўж. Яго дынаміка выславілася тым, што ён калі пастараецца, дык за дзень можа прапаўзьці нават з чвэртку мэтра. Вось гэтакія дынамічныя рухавасьці часта ў нас у тых людзей, што клапоцяцца, ці трэба каб клапаціліся, пра культуру беларускае мовы.

Мы змагаемся за рацыяналізацыю ў прамысловасьці. Сельскую гаспадарку, праз колектывізацыю, робім буйнаю. Сохі і драўляныя бароны пайшлі ў архіў, трактар робіцца і неўзабаве будзе самаю звычайнаю сельска-гаспадарчаю машынаю. А вось пішам мы—першабытным спосабам.

Мы выпісваем з-за мяжы цудоўныя ротацыйныя машыны для друкаваньня нашых газэт, часопісая, кніг. У газэтах нашых глыбокі зьмест. Мы пішам пра вялікія рэволюцыі быту, гаспадаркі, пра зьмену эпох у чалавечай гісторыі, пра найвялікшае будаўніцтва, пра нашы дасягненьні тут. Мы крытыкуем усялякую рэакцыйнасьць, тупую закарanelасьць думкі, усялякі бюракратызм. І ўсё гэта ў нашых газэтах часамі падаецца гэтакію моваю, якая ня варта таго, пра што яна гаворыць.

Я ўжо не гавару, напрыклад, пра прыміўнае альфавэтнае напісаньне гукаў „дз“ і „дж“!

Гэтая дзялянка нашае культуры далёка засталася ад усіх іншых дзялянак нашага будаўніцтва.

Замест конкі пайшоў трамвай па Менску, а тут смоўж сабе ціхенька паўзе і паўзе.

Гэта ёсьць адарванасьць моўнае культуры ад жыцьця. Цудоўная друкарская машына, апошнія дасягненьне тэхнікі, друкуе тэкст, складзены з нейкага жаргону, у якім нават не заўсёды сэнсу дойдзеш! Вось дык сапраўды ганьба. Новае збожжа нельга ссыпаць у здзіравыя мяхі.

* * *

Трэба колькі слоў сказаць пра артыкул праф.Бузука у „Маладняку“. Тут выйшла нейкае непаразуменьне. Рэдакцыя „Маладняка“, надрукаваўшы гэты артыкул, сама сябе высьцебала. Вось хоць бы тое, што профэсар Бузук гаворыць пра патрэбу ў беларускай мове „дзеяслоўных прыметнікаў“... Артыкул надрукаваны, а ў той-жа час самі белапаўцы пачалі ўсё больш і больш выкідаць з сваіх твораў гэтыя формы.

Профэсар Бузук у гэтым сваім артыкуле навучае нас не клапаціцца пра культуру мовы, бо мы ў мове „саматужнікі“ і „невукі“. Не перашкаджаць, значыцца, займацца сабе патроху культураю мовы профэсару Бузуку, так як ён не перашкаджае інжынеру будаваць масты або доктару лячыць хворых. Вядома, што доктара ня можна вучыць, як лячыць хворага. Але калі ў хворага баляць зубы, а доктар пачне лячыць гэтую хваробіну рычынаю, дык тады й ня доктар можа сказаць: выпі лепш, шаноўны, гэтую рычыну сам. Мы, пісьменьнікі, заўсёды маем гэтакую ліхую натуру, што мова для нас матар’ял для нашых твораў. І калі профэсар Бузук на 113 балоне, у 17 радку зверху, у тым-жа самым артыкуле, гаворыць: „...як-бы не бароліся супроць іх украінскія некаторыя пурыстыя“.., дык мы „саматужнікі“ ўсё-ж маем права сказаць профэсару Бузуку, хоць ён і „не саматужнік“: боруцца, профэсар Бузук каровы на выгане, а пурыстыя з няўгоднымі ім плянямі змагаюцца. А што да навуковасьці, дык хіба-ж можна вызнаваць за навуковасьць такі мэтод профэсара Бузука: дзеяслоўныя прыметнікі павінны ўкараніцца ў беларускую мову. таму што ў украінскай мове іх ужываюць украінскія пісьменьнікі? Няўжо гэта навуковы довад, што у беларускай мове трэба рабіць тое самае? А я вось з сваёй мовы выкараняю гэтакія формы і магу бяз іх выказаць беларускаю моваю, што хачу.

Адна справа заганяць сваю думку ў глыб вякоў, у гісторыю моваў. ведаць, адкуль і як мова ўтварылася, і другая справа сёньняшняя—культура мовы і жаргон, які шкодзіць гэтай культуры і пра змаганьне з якім профэсар Бузук не напісаў, аднак, ні слова.

За крытыку трэба дзякаваць кожнаму, калі толькі гэтая крытыка імкнецца дапамагчы справе. Але калі гэтая крытыка ёсьць сваяасаблівае „мастацтва дзеля мастацтва“, дык за яе дзякаваць няма чаго. Я ведаю аднаго чалавека, якога ўсе маюць за вучонага мовазнаўцу і які, перакладаючы нейкую кнігу, мэдычны выраз, што па-расійску будзе „в области пупка“, пераклаў „у краіне пупка“. І колькі-б дыплёмаў аб сваёй вучонасьці гэтакі чалавек ні паказаў, ўсё-ж ад яго трэба ратаваць моўную культуру.

Вось што добра сказаў профэсар Бузук, гэта тое, што пытаньні культуры мовы „ня так лёгка вырашаюцца, як гэта здаецца на першы погляд“. Зусім слушна. Асабліва, калі, замест працы над культураю

мовы, высьмейваць тых людзей, якія змагаюцца за гэтую культуру. Калі пакелліваць з імкненьняў узяць культуру мовы.

Выходзіць так: справа гэтая цяжкая, яе ня лёгка рабіць, дык значыцца й думаць пра яе няма чаго. Няхай сабе яна павольненька, як хоча, робіцца, а калі й ня робіцца, дык такое бяды. Апраўданьне ёсьць— „нялёгкая справа“. Вось дык уцеха!

Тым, што гэта адразу ня зробіцца, ня трэба апраўдваць тае бязьдзеянасьці, што яшчэ тут пануе.

Пра словы нямецкага пахаджэння ў беларускай мове

Прапуючы над вывучэннем цюрка-татарскіх элементаў у беларускай мове, мне даводзілася часта сустрэкацца з ня меншай, калі толькі ня большай, колькасцю слоў, нямецкае пахаджэнне якіх не падлягае ніякаму сумненню. Зацікаўлены гэтым я пачаў ў працэсе сваёй працы, поруч са словамі, запазычанымі ў татар, адзначаць таксама асобна і сустрэчныя словы нямецкага пахаджэння. У выніку гэтага і атрымаўся наступны спіс слоў з нямецкімі каранямі, якія ужываюцца ў беларускай мове.

Спіс гэты, бязумоўна, ня можна лічыць вычарпальным, бо ён складзены на падставе толькі павярхоўнага, чыста знадворнага прагляду адпаведных слоўных матэрыялаў. Пры дэталым вывучэнні нямецкіх уплываў на беларускую мову высветліцца напэўна значна большая колькасць запазычанасцяў з нямецкае мовы. Таму прапанаваны ніжэй спіс трэба разглядаць толькі як сыры матэрыял для далейшых філэлагічных досьледаў.

Цікава, між іншым, адзначыць, што ў беларускай мове сустрэкаюцца таксама словы, вельмі падобныя па сваёй сучаснасці да слоў, што выражаюць аналёгічнае паняццё ў іншых заходня-эўрапейскіх мовах. Ці не падобна, напрыклад, беларускае слова „млын“ да французкага слова „moulin“, якое мае, да-рэчы, той-жа самы сэнс, як і „млын“? Можна і мяляюся, але такое фонэтычнае падобства буджае раззгаі гым больш, што гэтае слова ў мовах бліжэйшых да беларускаў нарадаў гучыць ня так сходна (напр., нем. „Mühle“, рас. „мельница“, яўр. „mī“), хаця наўнасаць агульнага для ўсіх караню і бясспрэчна.

Яшчэ больш цікава слова „фатыга“ (беспокойство). Французкае пахаджэнне гэтага слова зусім ясна. Занадта яно ўжо напамінае французкае слова „fatigue“ (утомление, труд, усталость), хаця і перашло яно ў беларускую мову, напэўна, з польскай. Калі прыгледзецца бліжэй, дык можна знайсці ў беларускай мове шмат такіх слоў, агульных па сэнсу і пахаджэнню з аналёгічнымі словамі ў заходня-эўрапейскіх мовах. Мне здаецца, што гэтае зьявішча досыць цікава, і што шляхі праніканьня гэтых слоў ў беларускую мову варты дасканалай навуковай распрацоўкі.

Магчыма, што пэўны лік паказаных ніжэй слоў агульных з нямецкай мовай запазычаны беларусамі не непасрэдна у немцаў, а праз польскую, ці яўрэйскую мовы, але ўсё-ж такі асобныя словы сьведчаць аб тым, што яны былі ў свой час успрыняты ў беларускую мову непасрэдна з нямецкай.

Для большай зразумеласці, побач з беларускімі і нямецкімі словамі ў спісе дадаецца і тлумачэнне іх сэнсу па расейску.

абсаі	каблук	Absatz	каблук
абшыт	ізгнанне	Abschied	разлука
артыкул	статья	Artikel	статья
баваўна	хлопок	Baumwolle	хлопок
бінда	лента	Binde, binden	повязка, вязати
бірка	бирка	Birke	береза
браварня	пивоварня	Brauerei	пивоварня
брак	недостаток	Brack	непригодное, отброс
брук	мостовая	Brücke	мост
будка	будка	Bude	будка, ларёк

будаваць	строить	bauen	строить
бунцік	связка	Bündel	пучок
бурштын	янтарь	Bernstein	янтарь
вабиць	привлекать, замани- вать	wabern	поворачиваться во все стороны
вага	вес	Wage	вес
кандраваць	кочевать, путеше- ствовать	wandern	кочевать, путеше- ствовать
варта	стоит, достойно	wert	стоит, достойно
варта	караул, стража	Warte, Wacht	вышка, стража
варштат	верстак	Werkstatt	верстак
верк	укрепление	Werk	укрепление
верш	стих	Vers	строфа
віншаваць	поздравлять	wünschen, Wunsch	желать, желание
войт	староста	Vogt	управляющий, ста- роста
восва	оса	Wespe	оса
воўна	шерсть	Wolle	шерсть
гальштук	галстук	Halstuch	шейный платок
гандаль	торговля	Handel	торговля
гак	жел. крюк	Haken	крюк
гарбар	кожевник	Gerber	кожевник
гарбарня	кожев. мастерская	Gerberei	кожев. мастерская
гарт	закал	hart	твердый
гвалт	насилие	Gewalt	сила, насилие
гисорня	литейная мастерская	giessen	лить
глянс	блеск	Glanz	блеск
гмах	здание	Gemach	помещение
гміна	волость	Gemeinde	община
граніца	граница	Grenze	граница
грунт	почва, основание	Grund	почва, основание
гумовы	резиновый	Gummi	резина
дах	крыша	Dach	крыша
дзякаваць	благодарить	danken	благодарить
дрот	провода	Draht	провода
друк	печать	Druck	печать
друкар	печатник	Drucker	печатник
друкарня	типография	Druckerei	типография
дубальт	вдвойне	Joppelt	вдвойне
дубальтovy	двойной	Doppelter	двойной
дыямэнт	бриллиант	Diamant	бриллиант
жарт	шутка	Scherz	шутка
жартаваць	шутить	scherzen	шутить
камора	кладовая	Kammer	комната, чулан, кла- довая
келіх	кубок	Kelch	кубок
кіраваць	управлять	kehren	поворачивать, напра- влять
кляшгар	монастырь	Kloster	монастырь
кнот	фитиль	Knoten	узел
конаўка	кружка	Kanne	кружка
кошт	цена	Kost	стоимость, цена, ра- сход
крама	лавка	Kram	лавка
краты	решетка	Gitter	решетка

крышталь	хрусталь	Kristall	хрусталь
крэйда	мел	Kreide	мел
куля	шар, пуля	Kugel	шар, пуля
кухар	повар	Koch, kochen	повар, варить
лахаць	смеяцца	lachen	смеяцца
лён	лён	Lein	лён
ліхтаваць	чысціць до блеска	Licht	свет
ліхтар	фонарь	Leuchter	фонарь, подсвечник
лямпа	лампа	Lampe	лампа
майстар	мастер	Meister	мастер
маляваньніс	жывопісь	Malerei	жывопісь
маляр	жывопісец	Maler	жывопісец
маляваць	малеваць	malen	малеваць
мардаваць	мучыць	morden	зверскі убываць
мармур	мрамор	Marmor	мрамор
махляр	жуклік	Makler	посреднік, торгаш
меркаваць	рассчытаваць	merken	примечаць
мур	каменная сцяна	Mauer	каменная сцяна
муштравец	муштравы	Muster	образец
палац	дворец	Palast	дворец
пампаваць	накачваць	pompen	накачваць
пантоплі	туфлі	Pantoffel	туфлі
панцыр	панцырь	Panzer	панцырь
папера	бумага	Papier	бумага
перлы	жемчуг	Perlen	жемчуг
плястыр	пластырь	Pflaster	пластырь
пляшка	бутылка	Flasche	бутылка
пляц	плошчаць	Platz	плошчаць
прасаваць	гладзіць бэльце	pressen	давіць, прыжымать, гладзіць
прас	утюг	Presseisen	утюг
прымусяць	заставіць	müssen	быць прымужденным
рабаваць	грабіць	rauben	грабіць
рада	савет	Rat	савет
рагуна	счэц	Rechnung	счэц
ратунак	спасенне	Rettung	спасенне
руды	рыжый	rot	красны
рымар	шорнік	Riemer	шорнік
рэшта	остаток	Rest	остаток
рэя	хоровод	Reihe	ряд
смак	вкус	Geschmack, schmecken	вкус, прабавать на вкус
смалец	гусяны жир	Schmalz	гусяны жир
сьпічак	остры	Spitze	остры
стэлямах	столяр	Stellmacher	колеснік
страйк	забастовка	Streik	забастовка
стрых	лінія, чэрта	Strich	чэрта, лінія
сьлюсар	слесарь	Schlosser	слесарь
талент	талант	Talent	талант
талерка	тарелка	Teller	тарелка
трафіць	папаць	treffen	папаць
трынкнуць	выпіць	trinken	піць
тузін	дзюжына	Dutzend	дзюжына
тынка	штукатурка	Tünche	разведзенная ізвесть

тынкаваць	штукатурить	tünchen	штукатурить
файны	тонкий, изящный	fein	тонкий, изящный
фарба	краска	Farbe	краска
фурман	извозчик	Führmann	извозчик
фэст	церк. праздник	Fest	праздник
цукр	сахар	Zucker	сахар
цыбуля	лук	Zwiebel	лук
цыдуля	записка	Zettel	записка
цымбалы	муз. інструм.	Zimbel	муз. інстр.
цын	олово	Zinn	олово
цэгла	кирпич	Ziegel	кирпич
шаля	чаша, весов	Schale	чаша
шанаваць	чтить	schonmen	щажить
шарпаць	скрести	scherben	скрести
швагер	шурин	Schwager	шурин
шэльма	плут	Schelm	плут
шкада	жаль, вред	Schade, Schaden	жаль, вред
шліфаваць	шлифовать	schleifen	шлифовать
шляндаць	шляться, бродить	schlendern	шляться, бродить
шляг	удар	Schlag	удар
шляпрок	халат	Schlafrock	халат
шмараваць	пачкаць	schmierem	пачкаць
шнапс	водка	Schnaps	водка
шнур	веревка	Schnur	веревка
шнугаваць	шнуровать	schnürem	шнуровать
шныпар	лазутчик, шпion	Schnüffler	лазутчик, шпion
шпацыраваць	гуляць	spazieren	гуляць
шпіталь	лазарет	Spital	лазарет
шрубa	винт	Schraube	винт
штанга	железн. палка	Stange	железн. палка
штукавачь	составлять из кусков	Stück	кусок
штурхаць	толкать	Sturz	толчок, падение
штых	штык	Stich	укол
шупель, шуфель	лопата	Schaufel	лопата
шрог	дробь	Schrot	дробь
шчэрба	трещина	Scherbe	осколок
шыба	оконная рама	Scheibe	оконная рама
шыльда	вывеска	Schild	щит
шынка	окорок	Schinken	окорок
шынок	кабак	Schenke	кабак
этар	эфир	Ether	эфир

КНІГАПІС

Акадэмічн. бібліятэка беларускіх пісьменьнікаў. Творы М. Багдановіча. Том II. Выданьне Інстытуту Беларускае Культуры. Менск, 1928 г., баг. LXI + 418. Цана 2 руб.

Нерад намі — другі і апошні том акадэмічнага выданьня Максіма Багдановіча, якое раней меркавалася ажыццэвіць у трох томах. Праўда, ёсьць яшчэ пэўныя магчымасьці і для выданьня трэцяга тому — нябожчыкава ліставаньне, успаміны аб ім, магчымыя дадаткі да абодвух томаў — але дзеля пэўных абставін (жыццёвыя адрэсатаў, няпоўная сабранасьць матэрыялаў) гэтае выданьне, натуральна, адсоўваецца ў неазначаную будучыню.

Том пачынаецца з прадмовы рэдактара выданьня, акад. І. І. Замоціна, дзе паўтараюцца як ранейшыя прыныцы выданьня (пра ўстанавленьне даг. напісаньня твораў, правапіс іх і г. д.), гэтак і падаюцца некаторыя рэдакцыйныя заувагі што да гэтага тому. Сьледзім за прадмоваю ідэе крытычна-біяграфічны нарыс пра пісьменьніка, напісаны таксама акад. Замоціным, які, ня мог увайсці ў першы том, дзе яму было-б больш натуральнае месца. Ён выяўляе з сябе ўжо вядомую нашаму чытацтву акадэмікаву працу, якая паасобнымі разьдзеламі друкавалася ў нашай часопісі два гады таму, у 1927 г., і цяпер змяшчаецца з некаторымі толькі напраўкамі і дапаўненьнямі. Вытрымана яна паводле вядомай усім уласнае літаратурна-крытычнае схэмы акад. Замоцінага і, як такая, мае бязумоўна вялікае значэньне, становачы сабою, з аднаго боку, першую грунтоўную працу пра пісьменьніка, а, з другога — падаючы пэўны каштоўны матэрыял для будучага разгляду пісьменьнікавае творчасці з моністычнага, дыялектычна-матэрыялістычнага пункту гледжаньня. Праўда, трэба адзначыць, што ня ўсе разьдзелы згаданае схэмы распрацаваны роўнамерна; найбольш ручыла тут першым (па парадку) разьдзелам, асабліва біяграфія, якая разгледжана з найбольшай дакладнасьцю і грунтоўнасьцю, тымчасам як апошнія разьдзелы — ідэялёгія, мастацкі стыль

пададзены толькі ў агульных рысах, ці проста, усяго назначаны (як, прыкладам, мастацкі стыль).

Фактычна матэрыял тому, які складаецца з прозаічных пісьменьнікавых нарысаў (мастацкая проза увайшла ў першы том), зьяўляецца ў агульным дужа багатым і цікавым, даючы падставу для меркаваньня пра пісьменьніка з самых рознастайных бакоў, якое можа і павінна выліцца ў цэлы шэраг паасобных досьледаў пра яго. Спадзяючыся ўнесці і некаторую сваю даніну ў справу гэтых досьледаў, агледзім у вагульным, наколькі дазваляе рэцэнзія, матэрыялы тому менавіта з гэтага боку.

Перш за ўсё і галоўным чынам разгледаны том дае вялікі і каштоўны матэрыял для меркаваньня пра М. Багдановіча, як пра літаратурнага крытыка. Тут зварачае на сябе ўвагу ня толькі шырыня ягонага захвату ў гэтай галіне, куды ўваходзяць літаратуры беларускай, украінскай і расійскай, але, пераважна, самы мэтодалёгічны падыход і атрыманыя пры дапамозе яго вынікі ацэнкі. Што да першага, дык матэрыялы тому дазваляюць прасачыць як паступовую эвалюцыю яго ў М. Багдановіча, так і той найвышэйшы пункт, якога дасягнула гэтая эвалюцыя. Гэты пункт, як нам здаецца найбольш адзначыўся ў двух артыкулах-працах, датаваных 1916 годам (т. ч. самых пазьнейшых з ягоных прац) і прысьвечаных творчасці ўкраінскіх пісьменьнікаў — В. Самійленка і І. Чупрыні. Тут вяртаюцца адчувальныя сталы плыні гэтага падыходу, які, з большага, змяшчаецца ў наступным. Творчасць таго ці іншага пісьменьніка разглядаецца, перш за ўсё, у сваеасаблівайсці як тэхнолёгічнай (прычым характэрна, што за галоўны крытэры гэтае сваеасаблівайсці вызнаецца культурнасьць); так і псыхолёгічнай (устанавляецца псыхолёгічны тып пісьменьніка, «структура ягонага таленту», як кажа сам М. Багдановіч) ды ідэялёгічнай (разгляд сьветанагляду пісьменьніка). Пры гэтым трэба адзначыць, што гэтая сваеасаблівайсць вызнаецца за зьмест творчасці (гл. зноску на бал. 73). Падругое, мы маем тут спробу і разгляду

творчасці ў яе паняцці, азмьсленыя крытыкаю (артыкул пра Самійленку). Нарэшце, творчасць разглядаецца ня толькі ў стацыі, але і ў дынаміцы, якая сьвязана ўважаецца за „належае асьвятленьне“ яе (бал. 93), не ў ізаляванасці, але ўва ўзаемадзеяньні з іншымі літаратурнымі ўплывамі, у параўнаньні з іншымі літаратурнымі зьявамі. Такі падыход, узяты ў цэлым, можа здзівіць нас сваёй дыялектычнасцю. Праўда, гэтай дыялектычнасці ў М. Багдановіча не стае якраз матэрыялістычнага завяршэньня, разгляду літаратурнай зьявы ў яе існасці, якая можа быць толькі сацыяльнай існасцю, таго, што Г. В. Плехану называю „соцыялёгічным эквівалентам“, хоць дзе-кія намёкі на гэты разгляд здагадзена (прыкладам, у няскончаным артыкуле-урывачку пра Няслухоўскага).

З гэтых прычынаў асаблівага значэньня набываюць і тыя ацэнкі, якія здабываюцца гэтымі падыходам М. Багдановіча. Перш за ўсё, некалькі слоў пра іхны якасны бок. Ён вызначаецца ў першую чаргу строгаасцю, якая некаторым выдавалася і выдаецца залішняю і як-бы ня зусім аб'ектыўнаю, што, прыкладам, выказвалася ў дачыненні да Багдановічвай ацэнкі Коласава лірыкі. Зусім не такою выдаецца гэтая строгаасць у сьвятле матэрыялаў другога тому, бо, папершае, яна выходзіць з зусім слухных вымаганьняў якасці і культурнасьці ў мастацтве, а, падругое, аднолькава прысасоўваецца М. Багдановічам як да пачынаючых і маладых пісьменьнікаў, якім тады якраз быў Я. Колас, гэтак і да агульнапрызнаных і вядомых, як скажам, Лермантаў (артыкул „Одинокий“) ацэнка галоўнага пэрыоду творчасці якога ўражае сваёй строгаасцю, мотываванай зусім аналёгічна як і ў дачыненні да Я. Коласа. Гэтая-ж строгаасць не пакідае Багдановіча нават у рэцэнзіях на навуковыя працы, на такога, прыкладам, прыхільніка „Нашае Нівы“ і аўтарытэта для яе, як проф. Пагодзін, якому сам поэт прысьвяціў свой славетны сонэт „Паміж пяскоў Эгіпецкай зямлі“ (гл. рэцэнзію на ягоную кніжку „Славянскі мир“ на бал. 279). Побач з гэтым, Багдановічвай ацэнкі вызначаюцца і сваёй вялікай асьцярожнасьцю – асабліва ў рэцэнзіях, дзе, фактычна, ацэнка зьяўляецца ў найбольш чыстым выглядзе.

Пераходзячы да самога зьместу гэтых ацэнак, трэба адзначыць, што ён не ўстарэў і ў наш час. Гэта можна сказаць і пра правільную, бізуюмоўна, ацэнку творчасці першых беларускіх пісьменьнікаў XIX ст. у аспэктэ „краёвай“ польскай літаратуры, пра слухную таксама, хоць і ня зусім закончаную, ацэнку Няслухоўскага, строгаю і нават разка-адмоўную ацэнку „Энеіды навыварат“ пры дадатнай, параўнальна, ацэнцы „Тараса на Парнасе“, такую-ж строгаасць у дачыненні да Марцінкевіча, ацэнкі Купалы, Коласа і інш. Таму робіцца дзіўна, што яны так занябданы нашымі крытыкамі і гісторыкамі літаратуры, тымчасам як працы і ацэнкі таго-ж М. Багдановіча ў дачыненні да некаторых праў украінскай літаратуры (творчасць Шэўчэнка, Самійленка) дагэтуль уважаюцца за каштоўнае сучаснымі ўкраінскімі крытыкамі, а некаторыя ягоныя-ж працы над расійскаю літаратураю (прыкл., нататкі пра Пушкінавы вершы, бал. 259) заслужылі ўжо даўно сабе прызнаньне праз зьявішчэньне ў зборніках Саюзнай Акадэміі Навук.

Асобна трэба адзначыць працы, дзе М. Багдановіч выяўляе сябе гісторыкам старой беларускай літаратуры (нарысы „Кароткая гісторыя беларускай пісьменьнасці да XVI ст.“), выказваючы цікавыя погляды на царкоўна-славяншчыну, яе разьвіцьцё і адмоўную ролю, на беларускія элемэнты „Слова аб палку Ігаравым“ і інш., ды невялікія нататкі, у якіх ён упяршыню ставіць і прабуе разьвязаць пытаньне пра беларускія ўплывы ў творчасці некаторых небеларускіх пісьменьнікаў („К генеалогіі одного стихотворения“, „Две заметки о стихотворениях Пушкина“). Наогул, матэрыял для меркаваньня пра М. Багдановіча, як пра літаратурнага крытыка, які даецца другім томам ягоных твораў, дужа рознастайны і багаты, абавязвае нашу крытыку да цэлага шэрагу досьледаў.

Сьледзя за гэтым, знаходзім у разгляданым томе і цікавыя матэрыялы для меркаваньня пра М. Багдановіча, як тэорэтыка нацыянальнае формы ў беларускай, а, крыху нават і ўкраінскай літаратуры. Тут мы ня можам згадзіцца з акад. Замоціным, які зводзіць усю як тэорэтычную, так і практычную працу М. Багдановіча ў гэтай галіне, якую ён сам усьведамляў як працу менавіта над нацыянальнай формай, адмя-

жоўваючыся ад „вузкага этнографізму“ (гліняскончаны артыкул паўкраінску „Забутый шлях“), да мастацка-фольклёрэстычнай мадэры“ яго Цікава яшчэ адзначыць, што менавіта пад кутом гледжання нацыянальнае формы Багдановіч праводзіць і свой вядомы досьлед Шэўчэнкаўскага вершу („Краса і сіла“), выходзячы з вядомага ацэнкі гэтага паэты дадзенае Н. І. Кастамаравым якраз у гэтай роўніцы Надзвычай цікавыя паасобныя палажэньні гэтае працы, дзе М. Багдановіч гаворыць пра нацыянальна-украінскі *vers libre* ў Шэўчэнка, пра асонансы ў ягонай і народнай творчасці, што пазьней угрунтавалася і Ўл. Дубоўкам (нажаль толькі, у сваёй творчай працы М. Багдановіч амаль зусім ня йшоў шляхам асонансаў нават у апошні перыяд шуканья „нацыянальнага вершу“). І тут таксама маем матэрыял для паасобнага досьледу пытанья.

Ня менш каштоўныя і цікавыя матэрыялы падае разгляданы том і для меркаваньня пра М. Багдановіча, як пра паэта. Так, перш за ўсё, у сьвятле гэтых матэрыялаў зусім выразным робіцца соцыялёгічны эквівалент Багдановічавае творчасці, месцам якога можна вызначыць розначынную інтэлігенцыю, тымчасам як соцыялёгічны эквівалент іншых нашаніўцаў мы знаходзім у сялянстве і работніцтве, ці, дакладней кажучы, ужо ў сялянскай і работніцкай інтэлігенцыі. Тут асабліва цікавымі зьяўляюцца Багдановічавы соцыялёгічныя нарысы, зьмешчаныя ў разьдзеле „вагі“, і некаторыя іншыя артыкулы, як „Белоруссы“, „За сто лет“ і да г. п. Дзе якія дадзеныя можна знайсці і для высьвятленьня пытанья пра славеты „адрыў“ М. Багдановіча ад грамадства ў выглядзе ягонага ўласнага погляду на гэтую зьяву, які праявіўся, прыкладам, пры ацэнцы таго-ж Чупрыні (бал. 89) і інш. Пры высьвятленьні мастацкага кірунку, да якога належаў М. Багдановіч, цікавымі могуць аказацца ягоныя погляды на рэалізм і романтызм, якія зьдзіўляюць нас сваёй нечаканасьцю, паколькі адзін рэалізм атэасамліваецца Багдановічам з „сапраўдным мастацтвам“ (бал. 285 і інш.)—праўда, больш-менш грунтоўных дадзеных для высьвятленьня разуменьня Багдановічам самога тэрміну „рэалізм“ мы пакуль што ў матэрыялах разглядамага тому не знайшлі. Яшчэ цікавыя моманты можна атрымаць

наконт поглядаў М. Багдановіча на дачыненні між навукаю і поэзіяй (артыкул „Поэзия гениального ученого“), якія таксама могуць паслужыць для асьвятленьня некаторых зьяў ягонае творчасці.

Нарэшце, матэрыялы тому падаюць шмат дадзеных для меркаваньня пра М. Багдановіча, як беларускага адраджэнца (г. ч. разьдзел „Беларуская грамадзкасьць“) і, наогул, як пра чалавека самага шырокага кругагляду і дыяпазону, захвату, куды ўваходзіць як пытаньні славянства (гл. адмысловы разьдзел), так і пытаньні навукі наогул, соцыялёгіі ў паасобку пытаньні мастацтва музыкі, прыкладам (нататкі ў IV разьдзеле і інш.). З паасобных фактаў, якія падаюць гэтыя матэрыялы, шмат якія ня згубілі свае каштоўнасьці і да нашага часу, а некаторыя ставяць пытаньні, надзвычай актуальныя і для нас. Спаміж такіх адначым, прыкладам, разуменне М. Багдановічам усяе заганнасьці перадачы беларускага дзеканья дзьвюма літарамі, на якую ён мімабегамзначае ў свайм артыкуле „Белорусский безженский приют“ (бал. 166).

Апрача фактычнага матэрыялу, том падае і цікавыя дадаткі—узоры прозы М. Багдановіча ў дакладных копіях, апіс ягоных рукапісаў і біяграфічных матэрыялаў, зроблены В. Мачульскім, бібліяграфію друкаваных твораў, дадзёную М. Піотуховічам (якая, фактычна, уяўляе з сябе ня што іншае, як выбарку з добра, у вагульным, выкананых уваг да абодвух тамоў), і бібліяграфію літаратуры аб М. Багдановічу проф. А. І. Барчэўскага.

Самая рэдакцыя тому, выкананая ў агульным даволі добра, выклікае таксама некаторыя заўвагі да сябе. Так, нам выдаецца ня зусім вартым зьмяшчэньне ў томе такога артыкулу, як „Желтые цветы“, які разглядае зусім дробныя і чыста мясцовыя (Яраслаўскія) падзеі ды нічым, бадай ня можа паслужыць да характарыстыкі М. Багдановіча. Некаторую нацяжкаю можна ўважаць і зьмяшчэньне хрестоматыйнага ўрыўку „Аб веры наших пращураў“ у разьдзеле „Славянства“, побач з зусім сталымі артыкуламі. Апроч таго, урываюць гэтыя датыччыца ня столькі да славянства колькі да беларусаў у прыватнасьці; наогул, можа больш праставала б зьмясьціць яго, побач з аналёгічнымі хрестоматыйнымі артыкульчыкамі ў першым томе. А ўжо зусім

не паступовым выдаецца зьмяшчэнне ў гэтым томе перакладаў з украінскае мастацкае прозы ў расійскую мову, тымчасам як уся мастацкая творчасць, як вершы, так і проза, арыгінальная і перакладная, знайшла сабе месца ў першым томе (у прыватнасці, вершаваныя пераклады з украінскае мовы ў расійскую — з Шаўчэнка, Самійленка, зьмешчаны-ж у першым томе). Сякія такія ўвагі можна было-б зрабіць і да „Уваг“ — скажам, да ўвагі пра адно параўнанне на бал. 67 (бал. 359) якое больш выклікае ў памяці вобраз з вершу „Каганцу“ (т. I.

№ 140), чымся з вершу „Сонэт“ (т. I, № 171) на які робіцца спасылка. Але гэта ўжо зусім дробязі.

Часам дроннавата атрымаліся рэпрадукцыі (скажам, з партрэту работы Воўкавага, самая першая рэпрадукцыя. Хоць мо' тут сам арыгінал вінс?). Наогул-жа, знадворнае аформаванне кнігі, выкананае ў межах магчымага, не выклікае да сябе вялікіх заўваг (як і сьлед, у канцы зьмешчаны тры балоны „заўважаных памылак“. Ёсцьць, вядома, і незаўважаныя).

Ант. Адамовіч.

ДА НАШЫХ ПАДПІСЧЫКАЎ
і ЧЫТАЧОЎ.

Дарагія таварышы!

Не пазьнецеся з падпіскаю на ча-
сопісь „УЗВЫШША“ на 1930 год, бо
птыраж строга абмежаваны.

Дасылаючы пры гэтым нумары
падпіснья лісты, спадзяёмся, што Вы
зробіце ўсе захады, каб залучыць но-
вых падпісчыкаў.

Кожны, хто зьбірае 10 гадавых
падпісак, будзе ДАРМОВА атрым-
ліваць часопісь „Узвышша“ на працягу
ўсяго 1930 года.

(Умовы падпіскі глядзеце на адва-
роце).

ПРЫМАЕЦЦА НА 1930 ГОД

ПАДПІСКА НА ЧАСОПІСЬ ЛІТАРАТУРЫ, МАСТАЦТВА І КРЫТЫКІ

УЗВЫШША

„УЗВЫШША“ друкуе мастацкую творчасць беларускіх ды інша краёвых пісьменьнікаў, шырока высвятляе пытанні поэзіі і наогул усіх галін мастацтва, аглядаецца на выдатнейшыя праявы літаратурнага, кніжнага і мастацкага жыцця.

„УЗВЫШША“ — лепшы дапаможнік настаўніку беларуск. літаратуры.

„УЗВЫШША“ мае сваімі супрацоўнікамі выдатных профэсароў і тэарэтыкаў мастацтва, як беларускіх, гэтак і іншакраёвых.

Ва „УЗВЫШШЫ“ за 1930 год будуць зьмешчаны романы, апавесці, аповяданні, п'есы: Бядулі Э., Вайскоўца Ф., Гарэцкага М., Гушчы Т. (Якуб Колас), Калюгі Л., Крапівы, Лужаніна М., Мрыя А., Пратасевіча І., Чорнага К., Шашалевіча В. і іншых.

Ва „УЗВЫШШЫ“ за 1930 год будуць зьмешчаны поэмы, вершы, сатыры: Глебкі П., Дарожнага С., Дубоўкі Ул., Жылкі Ул., Кляшторнага Т., Крапівы, Лужаніна М., Маракова В., Лушчы Яз., Трыкліні Т., Хадыкі Ул. і інш.

Ва „УЗВЫШШЫ“ за 1930 год будуць зьмешчаны крытычныя, досьледы, артыкулы, монаграфіі: Адамовіча Ант., Атраховіча К., Баба-рэкі А., Барычэўскага А. І., проф., Бярозкі Ю., Вазьнясенскага А. Н., проф., Васілені А., Вольскага Віт., Дзяржынскага Ул., Дубоўкі Ул., Замойна І. І., проф., Іпалітава-Іванавя М., проф. (Масква), Каладзе К. (Грузія), Кудзера Я. І., Кундзіша К. (Масква), Купцэвіча Ф., Лёсіка Я., Мачульскага В., Ордзу бадэкага М. С. (Азайбарджан), Плашчынскага Яз., Плашчынскага Ізідара Пушкарэвіча К. (Ленінград), Пэргю Ф. (Фінляндыя), Равенскага М. (Масква), Сааруні Ц. (Масква), Скрылюкаса І. (Масква), Сьнежкі Э., Тайзарашвілі Г. (Масква), Трыера Л., Тураўскага Т., Туянца В., Хлябцэвіча Аўг. (Масква) Чарэнца (Армэнія), Шлюбскага А., Шынклера Хв., Яра, Г. Яруш і інш.

УМОВЫ ПАДПІСКІ НА ЧАСОПІСЬ „УЗВЫШША“ ў 1930 г

I	абонэмент—часопісь на 1930 г. (10 кніг)	5 р. — к
II	„ „ „ „ 1/2 1930 г. (5 кніг)	3 р. — к
III	„ „ „ „ 1 месяц 1930 г. (1 кніга)	р. 70 к.
IV	„ „ „ „ 1930 г. і комплект за 1929 г. (20 кніг)	9 р. — к
V	„ „ „ „ 1930 г. і комплект за 1928 г. (16 кніг)	8 р. — к
VI	„ „ „ „ 1930 г. і комплект за 1927 г. (16 кніг)	7 р. — к
VII	„ „ „ „ комплект часопісі за 1929 г. (10 кніг)	5 р. — к.
VIII	„ „ „ „ „ 1928 г. (6 кніг)	4 р. — к
IX	„ „ „ „ „ 1927 г. (6 кніг)	2 р. — к
X	„ „ „ „ часопісь на 1930 г. і комплект за 1927 г., 1928 г. і 1929 г. (32 кнігі)	13 р. — к.

ДАЕЦЦА ТАКАЯ РАСТЭРМІНОЎКА:

- 1) па абонэментах I, II, VII, VIII, IX—задатак 2 рублі і штомесячна па 1 рублю;
- 2) па абонэментах IV, V, VI—задатак 3 рублі і штомесячна па 1 рублю;
- 3) па абонэменту X—задатак 5 рублёў і штомесячна па 1 рублю.

ВЫДАВЕЦТВА ДЗЯРЖПЛЯНУ БССР

Менск, Пляц Волі, 5, т. 2-84.

**ПРЫМАЕЦЦА
ПАДПІСКА НА 1930 ГОД
НА ШТОМЕСЯЧНУЮ ПАЛІТ.-ЭКАНАМІЧНУЮ ЧАСОПІСЬ**

„САВЕЦКАЕ БУДАЎНІЦТВА“

5-ы ГОД ВЫДААННЯ.

Часопісь удзяляе ўвагу пытанням сацыялістычнага будаўніцтва і вывучэнню гаспадаркі і культуры БССР. Акрамя таго, у часопісі знаходзіць адбітак і эканамічнае жыццё суседніх краін.

ЧАСОПІСЬ МАЕ НАСТУПНЫЯ СТАЛЫЯ АДДЕЛЫ:

1. Эканамічнае будаўніцтва і эканамічная палітыка. 2. Са-
вецкае і культурнае будаўніцтва. 3. За рубяжом. 4. Па
акругах. 5. Крытыка і бібліяграфія. 6. Хроніка. 7. Дына-
міка народнай гаспадаркі БССР (статыстычны бюлетэнь)

УМОВЫ ПАДПІСКІ:

На 12 м.	На 9 мес.	На 6 мес.	На 3 мес.
7 р. 50 к.	6 руб.	4 руб.	2 руб.

ДЛЯ ГАДАВЫХ ПАДПІСЧЫКАЎ ДАПУСКАЕЦЦА РАСТЭРМІНОЎКА:
пры падпісцы—3 руб., да 1 красавіка—2 руб. 50 к. і да 1 ліпеня—2 руб.

Гадавыя падпісчыкі, якія ўносяць цалком падпісную плату да 15 студзеня 1930 г., атрымаюць бясплатна „Кантрольныя лічбы народнае гаспадаркі і культуры БССР на 1930/31 год“.

ПАДПІСКА ПРЫМАЕЦЦА:

бюро падпіскі Белдзяржвыдавцтва, контрагентствам друку, усімі п.-т. кан-
торами, газетным бюро Менскай п.-т. канторы, упаўнаважанымі пры акр-
плянах і непасрэдна РВА Дзяржплану.

ПРЫМАЕЦЦА ПАДПІСКА на 1930 год
на популярна-навуковы краязнаўчы часопіс

„Наш Край“

- „Наш Край“ змяшчае артыкулы популярна-навуковага характару па ўсіх галінах краязнаўства ў БССР.
- „Наш Край“ змяшчае кіраўнічыя ўказанні: анкеты, праграмы, інструкцыі і метадычныя артыкулы па краязнаўстве.
- „Наш Край“ дае на сваіх старонках адбітак працы ўсіх краязнаўчых арганізацый БССР.
- „Наш Край“ павінен быць у кожнай школе, народме, хаце, чытальні, клубе і бібліотэцы.
- „Наш Край“ павінен быць настольнай кнігай кожнага краязнаўцы.

У ЧАСОПІСЕ ПРЫМАЮЦЬ УДЗЕЛ:

М. Азбукін, Г. Аляксандраў, А. Аніхоўскі, Л. Бабровіч, З. Бядуля, М. Бялуга, проф. П. Бузук, М. Валасевіч, Д. Васілеўскі, І. Віткоўскі, проф. Васількоў, В. Вольскі, М. Грамыка, М. Гарэцкі, З. Даўгяла, Ё. Дружыц, С. Жураўскі, М. Зьбіткоўскі, проф. У. М. Ігнатоўскі, А. Казак, Кулакоў, А. Квяткоўскі, А. Крукоўскі, М. Каспяровіч, Купрэвіч, М. Ламака, В. Ластоўскі, М. Лур'е, А. Ляўданскі, д-р Магілеўчык, Я. Мазуркевіч, А. Мікалаеў, С. Мясешка, М. Мясешка, Мацьвяёнак, М. Мікіцінскі, Натальлін, С. Нікіфаровіч, А. Нямцоў, проф. В. Пераход, проф. У. Пічэга, Я. Ракаў, Раманчук, В. Самцэвіч, проф. П. Салаўёў, Н. Савіч, А. Сянкевіч, А. Сяргеенка, В. Скардзіс, Я. Троська, У. Уладзімераў, проф. У. Фядзюшын, А. Шашалевіч, І. Шпілеўскі, М. Шчакаціхін і шмат іншых.

Умовы падпіскі: На год . . . 4 р. — к. . . На 3 м-цы . . . 1 р. 25 к.
На 9 мес. . . 3 р. 25 к. . . На 1 месяц — р. 50 к.
На паўгода 2 р. 25 к. . . Падпіска з кожнага месяца

Гадавым падпісчыкам выдаецца прэмія—„К Р А Я З Н А Ў С Т В А“—зборнік праграм і інструкцый, выд. ЦБК.

ПАДПІСКА ПРЫМАЕЦЦА: у Бюро падпіскі Кніга—поштай (Менск, Пляц Волі, 5), у рэдакцыі часопісу „Наш Край“ (Менск, вул. Ленінскай—Універсітэцкай, 29/35), у ва ўсіх паштовых аддзяленнях, у раённых і акруговых краязнаўчых арганізацыях і ў ва ўсіх кнігарнях Бел. Дзярж. Выдав. і інш.

„НАШ КРАЙ“ прадаецца: у Цэнтральным Бюро Краязнаўства пры Бел. Акадэміі Навук, у ва ўсіх аддзяленнях БДВ і ў ва ўсіх аддзяленнях і кнігарнях іншых выдавецтваў.

Выпісваць можна з Ц. Б. Краязнаўства поўныя комплекты часопісу „Наш Край“ ад 1-га нумару да канца 1929 г. са скідкай для краязнаўчых арганізацый і асабных краязнаўцаў—за 13 руб.

— 1 комплект за 1929 год—3 руб. —

Апрача гэтага ў ЦБК прадаюцца:

„Працы I ўсебеларускага Краязнаўчага Зьезду“—50 кап.
„Працы II ўсебеларускага Краязнаўчага Зьезду“—50 кап.
Асіпавіцкі раён—першы выпуск—2 р., другі выпуск—80 к.
Краязнаўства. Зборнік. Цана 1 руб.

Краязнаўчым арганізацыям скідка 25 %.